

*Caointeoireacht na Gaeilge: Béalairacht agus
Lítearthacht*

Tráchtas i gcomhair Ph.D. sa Nua-Ghaeilge

le

Méadhbh Nic an Airchinnigh B.A., H. Dip. in Ed., M.A.

Roinn na Gaeilge

Scoil na dTeangacha, na Litríochtaí agus na gCultúr

Coláiste na nDán, na nEolaíochtaí Sóisialta agus

an Léinn Cheiltigh

Ollscoil na hÉireann, Gaillimh

Mí an Mhárta 2012

Stiúrthóir: An Dr. Lillis Ó Laoire

Ceann Roinne: An Dr. Graham Isaac

Clár

Buíochas	i
Noda	ii
Achoimre	iii
1 Réamhaiste	1
1.1 Modheolaíocht	1
1.2 Inscne	8
1.3 Caointeoirí agus an chléir	12
1.4 Aicme	15
1.5 Litearthacht	17
1.6 Cumhacht na filíochta	20
1.7 An comhthéacs drámatúil	21
2 Béalaireacht agus Litearthacht	26
2.1 “Focal ar fhocal”	33
2.2 Malartacht	37
2.3 Tréithe na Béalaireachta (Ong, 1982: 36-50)	42
2.3.1 Stíl shuimitheach	43
2.3.2 Iomlánach in áit a bheith anailíseach	44
2.3.3 Iomarcach nó “thar na bearta”	45
2.3.4 Coimeádach agus traidisiúnta	47
2.3.5 Domhan agus saol an duine	48
2.3.6 Ton aighneastúil ag an gcumas cainte	49
2.3.7 Rannpháirtíocht ag baint leis an gcaint	50
2.3.8 Bíonn an chaint aonstádach	51
2.3.9 Bunaithe de réir ócáide, seachas a bheith teibí	51

2.4	Focal Scoir.....	53
3	Caoineadh Airt Uí Laoghaire	55
3.1	Cúlra	65
3.2	Nóra Ní Shíndile.....	68
3.3	Béaltaireacht in Caoineadh Airt Uí Laoghaire	69
3.4	Móitíf ól na fola.....	74
3.5	Deirfiúr Airt.....	80
3.6	An tAthair Peadar Ó Laoghaire	83
3.7	Rógairé nó naomh?.....	85
3.8	Na trí véarsa ó Dhoire Fhíonáin	86
3.9	Cinsireacht.....	90
3.10	Deireadh an chaointe	92
3.11	Focal scoir.....	94
4	Dosaen caoineadh ó Éirinn.....	96
5	Tuairiscí ó fhinnéithe comhaimseartha	97
5.1	Comhthéacs na dtaistealaithe	99
5.2	Lítearthacht in Éirinn.....	104
5.3	Na finnéithe	107
5.3.1	Charles Etienne Coquebert de Montbret	107
5.3.2	Joseph Cooper Walker	110
5.3.3	Jacques-Louis de Bougrenet de la Tocnaye	113
5.3.4	Thomas Crofton Croker	116
5.3.5	Mrs. Samuel Carter Hall	123
5.3.6	John Stirling Coyne.....	125
5.3.7	Seán Ó Donnabháin.....	127
5.3.8	William Kirby Sullivan	130
5.3.9	James Mooney.....	133

5.3.10	Mrs. Morgan John O’Connell	135
5.4	Focal scoir:	141
6	Ceol an chaointe	143
6.1	An dá thrá – an ceol agus an Ghaeilge?	146
6.2	Comhthéacs an ochtú haois déag	150
6.3	An caoineadh á chleachtadh in Éirinn	156
6.4	An caoineadh mar sheánra ceoil	161
6.4.1	“Mo chara croí” (de Noraidh, 1965: 28)	161
6.4.2	“A mhná na Súile Bog” (de Noraidh, 1965: 28)	163
6.4.3	“Iníon Uí Mhuiríosa” RTÉ 234: traic 32	164
6.4.4	“Caoineadh don Athair Seán Ó Maonaigh” (de Noraidh, 1965: 25) 165	
6.4.5	“Fill, Fill a Rúin ó” (Ó Tuama, 1958: 6-7)	166
6.4.6	“Keen” (Hall, 1841: 225)	168
6.4.7	“Raghad-sa ó thuaidh leat, a bhó” (Ó Cróinín, 2000: 186-7).....	169
6.5	Suantraithe, caointe agus amhráin chrúiteacha	174
6.6	An chléir agus meath an chaointe	179
6.7	Focal scoir	182
7	Peirspictíochtaí traschultúrtha – traidisiún na Gréige	184
7.1	Cén fáth an Ghréig?	186
7.2	Cúis na caointeoireachta?	190
7.3	Na mná caointe	194
7.4	Tionchar na heaglaise ar an gcaointeoireacht	197
7.4.1	Ó bhéal máthar go béal iníne	198
7.4.2	Corp in easnamh – mí-ádh	200
7.4.3	An bhean chaointe phroifisiúnta agus an bhean ghaolta	202
7.4.4	Féinlot na mban caointe	205

7.4.5	Saoirse ag an gcaointeoir le linn an chaointe	207
7.4.6	Néal ar an mbean chaointe	209
7.4.7	An caoineadh mar chomórtas	211
7.4.8	An tuath agus an baile mór.....	213
7.5	Focal Scoir.....	215
8	Ceangal.....	217
9	Innéacsanna	221
9.1	Innéacs I	221
9.2	Innéacs II	224
9.3	Innéacs III.....	226
9.4	Innéacs IV.....	229
	<i>Gluais ceoil:</i>	229
10	Tagairtí	230

Dearbhú Údarachta

Dearbháim gurb é mo chuid oibre an tráchtas dochtúireachta seo agus nach bhfuil céim faighte agam in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, ná in aon ollscoil eile bunaithe ar aon chuid den saothar seo.

Méadhbh Nic an Airchinnigh

12 Márta 2012

Buíochas

Gabhaim buíochas ó chroí leis an Dr. Lillis Ó Laoire a stiúraigh an obair seo, a bhí fial flaithiúil lena chuid am agus a lig dom tarrac as tobar na Gaeilge agus an cheoil in éineacht; an Dr. Nollaig Ó Muraíle a phléigh roinnt lámhscríbhinní liom; an tOll. Nollaig Mac Congáil a phléigh cúrsaí gramadaí liom agus a thug tacaíocht dom agus mé sa Gaillimh; agus an fhoireann ar fad i Roinn na Gaeilge, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, ceann roinne, an Dr. Graham Isaac, an tOll. Gearóid Denvir, an tOll. Mícheál Mac Craith, an Dr. John Walsh agus go speisialta an Dr. Breandán Ó Madagáin (Emeritus) a dhein a seanspólanna ceoil a roinnt go fial liom. Táim buíoch den Oll. Máirín Ní Dhonnchadha, Roinn na Sean- agus Meán-Ghaeilge, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Táim buíoch den Dr. Pádraic Moran, Roinn na gClasaicí, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh. Tá mo bhuíochas ag dul do fhoireann na leabharlainne go háirithe bailiúcháin speisialta Marie Boran, Loretto O'Donohue agus go háirithe Margaret Hughes. Táim buíoch den gComhairle um Thaighde sna Dána agus sna hEolaíochtaí Sóisialta (IRCHSS) a bhronn scoláireacht iarchéime orm. Táim buíoch den Dr. Louis de Paor agus den Dr. Méabh Ní Fhuartháin in Ionad an Léinn Éireannaigh, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh.

Táim fíorbhuíoch den bhfoireann ar fad i Roinn na Nua-Ghaeilge, Coláiste na hOllscoile, Corcaigh, go háirithe, an tOll. Seán Ó Coileáin a spreag an obair seo agus mé ag gabháil do chéim mháistreachta. Tá mo mhórbhuíochas ag dul d'eagarthóirí *Béascna*, go háirithe an Dr. John Eastlake, Ciarán Ó Gealbháin, agus go speisialta an Dr. Seán Ó Duinnshléibhe. Gabhaim buíochas le foireann na leabharlainne, go háirithe bailiúcháin speisialta; Peadar Cranitch, Helen Davis (nach maireann) agus Mary Lombard.

Táim buíoch den Dr. Dáithí Ó hÓgáin (nach maireann) a chothaigh mo shuim sa bhéaloideas. Tá mo bhuíochas ag dul don Dr. Meidhbhín Ní Úrdail; don Dr. Ríonach úí Ógáin agus do Niamh Ní Shíadhail, An Coláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath agus Roinn Bhéaloideas Éireann go háirithe Criostóir Mac Cárthaigh, agus Anna Bale. Táim buíoch den Oll. Cathal Ó Hainle, Coláiste na Tríonóide, Baile Átha Cliath.

Táim buíoch den Oll. Joseph Nagy agus den Dr. Roger Savage a chuir fáilte is fiche romham le linn tréimhse an Earraigh 2010 agus mé in Ollscoil UCLA.

Ba mhaith liom mo bhuíochas a chur in iúl chomh maith le lucht Harvard:
Tomás Ó Cathasaigh, Erin Boon, Joseph McMullen, Natasha Sumner agus Margaret Harrison.

Táim buíoch de na daoine seo a leanas as ucht cóipeanna de lámhscríbhinní éagsúla a chur ar fáil dom: an tAthair Uinseann i Mainistir Chnoc Mheilearaí; Jonathon Armstrong agus Dáithí Mac Cárthaigh in Óstaí na Rí; Jacky Hardcastle in The John Rylands University Library, The University of Manchester; Juan Gomez agus Mary Robertson ó leabharlann Huntington San Marino, California.

Tá buíochas ó chroí ag dul do na daoine seo a leanas: Rose Ní Dhubhda, an Dr. Tríona Ní Shíocháin, an Dr. Deirdre Ní Chonghaile, an Dr. Áine Nic Niallais agus Micheál Briody.

Táim buíoch de mo chomhghleacaithe ar fad sa bhloc: Mona Jakob, Liam Ó hAisibéil, Hugh Roland, Aengus Finnegan, Chinatsu Hakamada, Trish Ní Mhaoileáin agus an Dr. Diarmuid Ó Cearbhaill, a d'fhreagair ceisteanna agus a d'ól na mílte cupán tae liom.

Ba mhaith liom buíochas ar leith a ghabháil le mo chór Cois Cladaigh a thug ceol, craic agus cairde den scoth dom; le mo chairde ar fad i TG4 – go mba fada buan sibh; agus le mo leathbhádóirí ar fad sa chlub rámhaíochta, nár lig na maidí le sruth riamh, go háirithe Órla agus Laura.

Do mo chairde ar fad i Mainistir Fhearmaí, go háirithe Clare, Maeve agus Siobhán a bhí ann ó thús aimsire – go raibh míle maith agaibh. Dom' mhuintir ar fad, mo Mham Josephine, mo Dhaid P.J. agus mo dheartháir David, mo dheirfíúrachá Clare agus Celine a choiméad ar bhóthar mo leasa i gcónaí mé – táim ana-bhuíoch go deo. Gabhaim buíochas ó chroí le Peadar – meu coração, não sei por que bate feliz quando te vê e os meus olhos ficam sorrindo e pelas ruas vão te seguindo...

Noda

Ferriter: LS Ferriter 1, UCD 298-305, leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*

HM: Huntington Library, San Marino, California

KIL: King's Inns Library, Dublin

KSI: *The Keen of the South of Ireland*

LCIB: *The Last Colonel of the Irish Brigade Count O'Connell, and Old Irish Life at Home and Abroad, 1745-1833*, Mrs. Morgan John O'Connell, (1892)

MM: Mount Melleray Abbey, Co. Waterford

MN: Coláiste Phádraig, Maigh Nuad

NLI: National Library of Ireland

P: Leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* i lámh an Athar Peadar Ó Laoghaire
anois i seilbh an Ollaimh Cathal Ó Háinle

Pead: NLI MS 10879 (3) leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*

RBÉ: Roinn Bhéaloideas Éireann, UCD

RIA: Royal Irish Academy

RSI: *Researches in the South of Ireland*

UCC: University College Cork

UCD: University College Dublin

Achoimre

Tá deighilt láidir idir scoláirí Gaeilge maidir leis an mbéalaireacht agus an litearthacht sa chaoineadh. Ar lámh amháin, maítear gur seánra béil é an caoineadh a bhfuil fianaise de ar fáil i lámhscríbhinní, agus ar an lámh eile, áitítear gur athmhúnlú liteartha í an fhianaise scríofa, nach bhfuil aici ach an ceangal is lú leis an mbéalaireacht. Scrúdófar an gaol idir an litearthacht agus an bhéalaireacht i gcaointeoireacht na Gaeilge ón ochtú haois déag anuas, chun an bhaint a bhí idir seánraí, múnlaí béil agus múnlaí scríofa a thuiscint ar bhealach níos cuimsithí ná mar a deineadh go dtí seo. Sa chuid seo scrúdófar obair na scoláirí seo a leanas: Bourke, Ó Coileáin, Lysaght, Ó Madagáin agus Ó Buachalla.

Ós é *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* an caoineadh is cailiúla atá againn, déanfar grinnstaidéar airsean. Féachfar ar chaointe Éireannacha eile chomh maith chun an seánra a aithint. Féachfar ar fhianaise ó fhinnéithe comhaimseartha, Croker *et al.*, ar an gcaointeoireacht chun comhthéacs an chaointe a chruthú. Ó tharla gan taifead againn ar chomhthéacs taibhléirithe an chaointe ach trí chuntais scríofa ó eachtrannaigh den chuid is mó, ní miste gné thraschultúrtha a chur san áireamh. Cuirfear caointeoireacht na Gréige san áireamh freisin, ní chun combhionannú a dhéanamh idir traidisiúin atá éagsúil, ach chun toise an taibhléirithe a chur i gceartlár na díospóireachta agus chun léirmhíniú a thabhairt ar na ceistanna a ardaítear dá bharr. Sa dá thraidisiún seo tagann ceist na hinscne chun solais go láidir. Titeann staidéar na hamhránaíochta Gaeilge idir dhá stól go minic. Uaireanta, fágann scoláirí Gaeilge léann an cheoil ar lár mar nach mbíonn léamh an cheoil acu, agus uaireanta eile, ní bhíonn dóthain Gaeilge ag lucht an cheoil chun stáidéar cuimsitheach a dhéanamh ar an véarsaíocht a ghabhann leis an gceol – cé go bhfuil eisceachtaí ann.

Ní foláir féachaint ar an bhfianaise cheoil agus ar an bhfilíocht in éineacht. Dá laghad ceol dá bhfuil againn, fós is fianaise thábhachtach í. Tabharfaidh anailís cháiréiseach ar an bhfianaise seo breis tuisceana dúinn agus peirspictíocht úr ar na gnéithe béil den chaointeoireacht.

1 Réamhaiste

1.1 Modheolaíocht

Maidir le léann na Gaeilge, tá a lán scríofa in imeacht na mblianta mar gheall ar an gcaoineadh mar litríocht. Ní lú ná sin atá foilsithe maidir le cleachtas an chaointe i measc an phobail in Éirinn – cleachtas a bhfuil iomad cuntas air ó bhí sé ina neart san ochtú agus sa naoú haois déag anuas go dtí an fichiú haois nuair a bhí sé ag dul i léig go mór.¹ Inniu, is annamh a dheintear aon chaointeoireacht ag tórraimh, ach ní féidir a rá go bhfuil an nós imithe i léig ar fad. Baintear úsáid aisti fós ar ócáidí speisialta i dtíortha áirithe – féach, mar shampla, an chaointeoireacht a bhí ar siúl le déanaí sa Chóiré Thuaidh nuair a cailleadh Kim Jong Il ar an 17 Nollaig 2011.²

Cé gur téacs liteartha é *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* anois, caithfear dul siar níos sia sa scéal. Creidim gur ó bhéal a cumadh na caointe ar fad atá idir lámha agam sa tráchtas seo, agus go rabhadar á saothrú i ngort na béalaireachta i bhfad sular cuireadh ar pár iad. An tuisce a breacadh síos an caoineadh, ba litríocht feasta é. Mar scoláirí, áfach, is gá dúinn féachaint ar cad atá laistiar den lámhscríbhinn nó den leabhar. Cad iad na heilimintí taibhléirithe nó drámatúla a bhain le nós na caointeoireachta? Ní leor féachaint ar an deasghnáth ó pheirspictíocht na litearthachta amháin.

Ní bheidh an focal deireanach ráite faoin gcaointeoireacht go deo agus is ceart agus is cuí é sin sa díospóireacht acadúil. Go deimhin, de réir mar a imímid níos faide agus níos faide ó chleachtas an tsaoil thraidisiúnta a bhíodh go láidir in Éirinn tráth, i dtreo an nua-aoiseachais dhomhandaithe, b'fhéidir gurb amhlaidh is mó a bheidh gá le fillleadh ar an tseanaimsir agus ar a nósanna agus ar a gnásanna chun treo éigin seasaimh a aimsiú.

¹ Tá iarsmaí fós le tabhairt faoi deara ar ócáidí faoi leith ar Oileán Thoráí; féach Ó Laoire (2002: 301). Féach, leis, ócáid i gConamara, Jim Fahy (*Looking West*, 29.2.1980).

² Bailíodh caointe sa tSeirbia chomh déanach le 2003: “The present study is based on the audio-recorded material collected during the fieldwork from September 18th 2003 in the Vlach village Valakonje, near Boljevac, Serbia, where we took part to the last *pomana* organized for Stanka Petrović, deceased seven years before” (Sorescu-Marinković, 2005: 204).

D'fhás an obair seo as taighde do chéim mháistreachta a deineadh i gColáiste na hOllscoile Corcaigh. Sa tráchtas sin, scrúdaíodh ilfhoirmeacha éagsúla de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* (Nic an Airchinnigh, 2006). Nuair a baineadh an chéim sin amach, bhí a lán oibre fós le déanamh ar an gcaointeoireacht mar sheánra agus mar chleachtas, agus bheartaíos go dtabharfainn fúithi mar thaighde dochtúireachta. Ba é leabhar Uí Bhuachalla a spreag mé chun tabhairt faoin tráchtas seo ar an gcéad lá. Bhí ana-mhisneach agam go bhféadfainn an taighde ar an gcaoineadh agus ar an gcaointeoireacht a thabhairt chun críche. Tá obair fós le déanamh, áfach, ag taighdeoirí eile i mo dhiaidh agus, go deimhin, agam féin, ag treabhadh sa ghort seo.

Baineann an tráchtas seo le caoineadh na marbh san ochtú haois déag in Éirinn. Ní foláir a shoiléiriú cén saghas caointe atá i gceist agam – agus níorbh éasca an rud é sa chás seo mar uaireanta is deacair idirdhealú beacht a dhéanamh idir na téarmaí a bhíonn in úsáid go coitianta. Mar a deir Tyers: “Agus cur síos á dhéanamh anseo ar chaoineadh na marbh ní hiad na caointe ná marbhnaí na bhfilí a bheidh faoi chaibidil ach an caoineadh a dhéantaí os cionn na marbh ar thórraimh agus ar shochraidí” (1992: 104). Ní bheifí ag súil go gcumfaí “Tuireamh” nó “Marbhna” ar thórraimh mar is filíocht fhoirmiúil í a chum fir phroifisiúnta dá bpatrún i ndiaidh an bháis. Seo an méid a deir Bromwich agus í ag labhairt faoin gcaointeoireacht san ochtú haois déag: “Keens are to be sharply distinguished from the dignified and formal *Marbhnaí*, or elegies, which were the work of professional poets in some way connected with the family, and were probably presented after the burial had taken place” (1947: 240-1).

Leanaim Tyers agus Bromwich, agus mé ag iarraidh teorainn a chur le mo chuid oibre – ní filíocht na mbard ón tréimhse 1200-1650, ná tuirimh ón seachtú haois déag, ná marbhnaí léannta fhilí an amhráin – leithéidí Dháibhí Uí Bhrudair agus Aodhagáin Uí Rathaille – ón seachtú haois déag atá á scrúdú sa tráchtas seo. Cé gur cumadh idir thuirimh agus chaointe uaireanta ar na daoine céanna fágadh gach tuireamh ar nós *Tuireamh do rín a bhanaltra do Sir Séamus Mhac Coitir* (Breatnach, P.A., 2010 a: 144-7) as an áireamh.³ Fágadh “caointe

³ Tuirimh ar an déanamh $4\{3A + B\}$. Sa rann seo $A = ua + B = á$
Aisling do chuala ar maidin do bhuair me
Lenar chailleas mo ghruag agus mo shláinte
'S gur scata ban uaisle bhí 'mbaile cois chuain
Ag stathadh a gcuach 's a' gártha'

aiceanta” le banfhilí an tseachtú haois déag ar nós Chaitlín Duibhe agus ar nós Fhionnghuala Uí Bhriain as an áireamh chomh maith (Ó Murchú, 2002: 395-97, 399-405, 1993: 67-79) ar chúiseanna a mhíneofar níos déanaí. Cé go bhfuil cosúlachtaí idir na caointe ón seachtú haois déag agus *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, maidir le cuspóirí an tráchtais seo, ní hionann iad ó thaobh meadarachta de.⁴

Is tráchtas idirdhisciplíneach é an ceann seo. Ós rud é go mbaineann na caibidlí le hábhair éagsúla idir Nua-Ghaeilge, Eitneacheolaíocht, agus Litríocht Chomparáideach níorbh ionann an cur chuige do gach caibidil. Mar sin ní mór an éagsúlacht atá i gceist a chur in iúl i ngach caibidil faoi seach agus alt gearr a thabhairt ar mhodheolaíocht gach caibidle.

I gcaibidil a haon, pléadh ceist na hinscne, ceist na haicme agus ceist na litearthachta. Ó tharla gur deacair teacht ar fhiigiúirí cruinne do litearthacht na mban san ochtú haois déag, sa Bhéarla agus sa Ghaeilge, tá castachtaí áirithe ag baint leis an gcuid seo den chaibidil. Is léir go raibh mná ó aicmí éagsúla ag cumadh caointe, ach nach raibh ach líon beag daoine in ann na caointe a bhreacadh. Tugtar faoi thábhacht an lucht éisteachta sa chuid seo chomh maith agus conas a mhúnlaíonn siad an fhilíocht bhéil.

I gcaibidil a dó, féachadh go mion ar theoiric na filíochta béil. Scrúdaíodh téis na béalareachta a chuir scoláirí idirnáisiúnta chun cinn, mar shampla: Parry, (1929), Lord, (1987) Lord, Mitchell, agus Nagy (2000) agus Ong (1982) agus, ar an dtaobh eile, tuairimí scoláirí eile nár ghlac go hiomlán leis an teoiric seo .i. Finnegan (1977), de Vet (1996) agus Ross (1959). San obair seo deineadh scrúdú anailís ar an méid a scríobh na scoláirí idirnáisiúnta seo, agus ansin deineadh iarracht an fráma idirnáisiúnta seachtrach sin a thástáil ar chás na hÉireann. Mar

I ndiaidh fharaire an tsuanroisc bhí marbh a dtuama
a gCarraig Uí Thuathai(l) lámh linn
Len’ easpa má ghluaiseann ní rachad chun suaimhnis
San gcathair úd, fuar gan áitreabh.

⁴ Deirt Ó Murchú: “Is í meadaracht aiceanta an chaoite a ghabhann leis an dréacht [*Caoineadh ar Uaithne Mór Ó Lochlainn, 1617*]. Tá an défhoghar /ua/ móide guta doiléir go rialta i ndeireadh gach líne agus tá dhá chomhfhuaim inmheánacha i gcuid de na línte” (Ó Murchú, 1993:74). Deir Coolahan chomh maith: “Her [Caitlín Dubh] poems are thus caught halfway between the bardic elegies of the schools and the eighteenth-century keens of oral tradition, voiced by women poets” (Coolahan, 2004: 104). “The fundamental metrical principle of *caoineadh* is that the final stressed vowel of each line rhymes throughout” (Coolahan, 2010: 17) – sin ceann de na difríochtaí atá idir caointe le Eibhlín Dubh agus Caitlín Dubh, mar shampla; in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, athraíonn an guta deiridh ó rann go rann – ní mar sin atá meadaracht na gcaointe ag Caitlín Dubh ná ag Fionnghuala Ní Bhriain.

thoradh air seo, fuarthas amach nár tháinig scoláirí dúchais na hÉireann le chéile ar na ceisteanna seo ach oiread is a tháinig scoláirí idirnáisiúnta. Ag teacht le téis na béalairachta bhí Ó Coileáin (1977, 1988), Ó Madagáin (1978, 1981, 1985, 1992, 2000), Bourke (1988, 1991-92, 1993, 2000; Bourke et al., 2002), agus Lysaght (1997) agus ar thaobh na litearthachta bhí Ó Buachalla (1998), Cullen (1993) agus Carney (1967).

I gcaibidil a trí, baineadh leas as an gcur chuige comparáideach. Deineadh mionscrúdú ar dhá bhéalaithe de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* a scríobhadh síos. Is í Nóra Ní Shíndile a thug dúinn *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ag tús an naoú haois déag. Más í an bhean chéanna atá luaite ag Pádraig Feirtéar (LS Ferriter 1, UCD: 298), “a chónaigh ar an mBuaile Mhór, ceithre mhíle soir ó Shráid an Mhuilinn”, agus “Honorina Singleton” atá in Luacháil Uí Ghríofa, is léir nárbh fhiú ach cúig scilling in aghaidh na bliana a tigh agus a gairdín beag.⁵ Níl mórán eolais againn ina leith ach gur bhean chaoite chailiúil í a chónaigh ar an mBuaile Mhór, ceithre mhíle soir ó Shráid an Mhuilinn, Co. Chorcaí.⁶ Anuas ar Luacháil Uí Ghríofa, baineadh úsáid as an tSeirbhís um Chlárú Sibhialta agus mé ag iarraidh tuilleadh a fhoghlaim faoi Nóra Ní Shíndile. Bailíodh dhá bhéalaithe ón mbean chéanna agus maítear go raibh ar a laghad leathchéad bliain idir an dá insint. Cuireadh ceann amháin i gcló in *The Last Colonel of the Irish Brigade* (LCIB as seo amach) a foilsíodh i 1892 agus tá teacht ar an gceann eile i lámhscríbhinn Ferriter 1, UCD 298-305 (*Ferriter* as seo amach), áit a bhfuil an dáta 1894 luaite leis. Ní foláir a rá ag an bpointe seo, tar éis dom an fhianaise a scrúdú, ar son gach caoineadh a scríobhadh síos, go raibh go leor eile nár scríobhadh in aon chor, ach a mhair ar bhéal na ndaoine go dtí gur cailleadh iad. Dá líonmhaire na caointe atá againn, níl iontu ach oiread na fríde den méid a cumadh. Is í aidhm na caibidle seo ná a thaispeáint nach raibh aon dá chaoineadh riamh mar an gcéanna, agus go mbaineann an próiseas cruthaithe ar fad go dlúth leis an athchumadóireacht a tharlaíonn le linn chumadh na gcaointe. Ní mór a thuiscint as sin nach ann d’aon ‘téacs bunaidh’ ná *Urtext* agus go mbíonn gach insint agus gach gabháil a dhéantar ar phíosa a aithrisítear ó bhéal aonánach

⁵ Luacháil Uí Ghríofa feicthe ar an 27/5/2009. Ar fáil ag: <http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=F&first+Name&baronynname=DUHALLOW+%28PART+III%29&countynname=CORK&unionname=MILLSTREET&parishname=DROMTARRIFF+%28PART+OF%29&Submit.x=15&Submit.y=11>

⁶ Tá an t-eolas seo le fáil i LS Ferriter 1, UCD: 298.

uathúil. Tugtar pribhléid neamhcheistithe don téacs scríofa. Caithfear cothromaíocht níos mó a bhaint amach don aithriseoireacht bhéil.

I gcaibidil a ceathair, is é an cur chuige ná an anailís chartlainne. Sa chuid seo, cruinníodh caointe eile nach *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* iad as foinsí éagsúla. Is féidir linn seánra, meadaracht, agus tréithe coitianta faoi leith a aithint sna caointe seo. Thug na caointe ó Mhainistir Chnoc Mheilearaí i gcontae Phort Láirge mé, áit a raibh ‘Caoine a chum a dheirfiúr ar an Ath. Nioclás Ó Síthigh’, ar aghaidh go dtí leabharlann Huntington i San Marino California, áit ar fhéachas ar ‘Caoine Thoirdealbhagh Uí Bhriain’. Níorbh fhéidir leis an gcaibidil seo solas an lae a fheiscint murach an leabhar tábhachtach a dhein an tOllamh Breandán Ó Buachalla ar an leabhar *An Caoine agus an Chaointeoireacht* (1998). Tugaim faoi dhá chaoineadh déag: na caointe nach *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* iad, caointe a luaigh an Buachallach ar chúl a leabhair (1998: 99-102). Bhí dhá aidhm agam agus mé i mbun eagarthóireachta: a bheith chomh dílis don lámhscríbhinn agus a d’fhéadfainn a bheith; agus, anuas air sin, litriú an lae inniu a chur i bhfeidhm gan a bheith ag cur isteach ar chúrsaí canúna ná meadarachta. Tá tábhacht le cruinniú na dtéacsanna seo le chéile ionas gur féidir scrúdú a dhéanamh orthu in éineacht. As na haonaid seo a fheictear an patrún atá sa chaoineadh is fearr atá ar eolas, *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, á athchruthú féin arís agus arís eile iontusan.

I gcaibidil a cúig is é an cur chuige a chuireas i bhfeidhm ná anailís ar cháipéisí. Caibidil is ea í seo atá bunaithe ar thuairiscí na dtaistealaithe a tháinig go hÉirinn ón tseachtú haois déag ar aghaidh. Tarraingíodh an chuid seo as raon leathan foinsí (irisí agus nuachtáin, dialanna agus cartlanna). Is í an fheidhm a bhí leis an gcaibidil seo ná comhthéacs a sholáthar do na lámhscríbhinní atá ar marthain. Uaireanta bhí eachtrannaigh ag teacht go hÉirinn ag iarraidh na ‘barbaraigh’ Éireannacha, faoi mar a tuigeadh dóibh siúd é, seo a cháineadh. Uaireanta eile, féachadh ar na hÉireannaigh trí shúile rómansúla. Cé gur gá a bheith amhrasach faoi aidhmeanna na scríbhneoirí seo go minic, uaireanta tugann siad cuntais luachmhara dúinn ar chleachtas an chaointe. Mar shampla, tógadh ábhar Croker (1824: 174) ó ‘*dictation*’ na mban caointe agus léirítear ana-chosúlachtaí le téacsanna lámhscríofa Gaeilge, fiú tríd an aistriúchán.

I gcaibidil a sé, chuireas romham anailís a dhéanamh ar an gceol a bhain leis an gcaointeoireacht. Mar sin, bhain mé úsáid as mo scileanna i léamh agus i

dtuiscint an cheoil a bhí mar ábhar sa bhunchéim agam i gColáiste na hOllscoile, Corcaigh. Baineadh úsáid as dlúthdhioscaí agus seanspólanna ceoil a thug an tOll. Breandán Ó Madagáin dom sa chuid seo, agus éistíodh le roinnt mhaith amhrán chun na samplaí is cosúla lena chéile ó thaobh an cheoil de a phiocadh, samplaí a léireodh gur seánra ceoil í an chaointeoireacht. Is í obair Uí Mhadagáin an bhunchloch sa scrúdú seo ar an ngaol idir an ceol agus an Ghaeilge. D'fhoilsigh Liam de Noraídh dhá bhlúire de *Caoineadh Airt Uí Laoghair*; an chéad bhlúire ó bheál Mháire Bean Uí Chonaill i mBaile Bhúirne, 1941, agus an dara ceann ó chanadh Labhráis Uí Chadhlaigh sa Rinn i 1948. Tá stáidéar le déanamh ar roinnt foinsí taifeadta de chaointe, ceol nár scrúdaíodh fós, i gcartlann Chnuasach Bhéaloideas Éireann. Mar a thaispeánfar ar ball, tá gnéithe cinnte de cheol caointe le tabhairt faoi deara i roinnt amhrán. Deineadh iarracht an gaol idir an ceol agus an caoineadh a aithint chun tuiscint níos doimhne a fháil ar an gcaointeoireacht trí chéile. Is talamh bán ar fad é seo agus táim cinnte go dtiocfaidh eolas nua as grinnstaidéar a dhéanamh air.

I gcaibidil a seacht, tugadh faoi anailís chomparáideach idir an Ghréig agus Éirinn. Cíoradh obair pháirce ó na finnéithe comhaimseartha ar an gcaointeoireacht idir Serematakis (1991) agus Alexiou (1974). Is é an sainmhíniú ar an modheolaíocht seo ná:

Comparative method: the comparison of people's experiences of different types of social structure or social setting in terms of historical points in time, or across cultures at a single point in time. This is an approach which can shed light on the particular arrangements of both sides of the comparison (Seale, 2004: 506).

D'fhéadfainn tír eile seachas an Ghréig a roghnú. Piocadh an Ghréig ar an gcéad dul síos, mar tá traidisiún na caointeoireachta sa Ghréig ar cheann de na traidisiúin is seanda san Eoraip, mar a deir Ó Catháin:

Maidir leis an Eoraip féin, is sa Ghréig atá na caointe is sine le fáil: tá caoineadh le fáil san *Iliad* féin ... agus tá sé le fáil i ndráma seo de chuid *Euripides* darbh ainm *Alcestis*. Chonacthas an dráma seo don chéad uair tuairim is an bhliain 493 roimh Chríost – dhá mhíle go leith bliain ó shin (1978: 12).

Anuas air sin, tugadh faoin gcomparáid leis an nGréig, mar bhí aistriúcháin Bhéarla forleathan de na caointe Gréagacha. Ina measc sin, bhí tuairiscí ar chaointeoireacht chomhaimseartha a bhailigh mná san fhichiú haois ón nGréig. Ba iad na tuairiscí a tógadh lenár linn a mheall mé, tuairiscí a d'fhiosródh ceisteanna b'fhéidir nár fiosraíodh san ochtú haois déag. Mar sin, b'fhacthas dom go mbeadh taighde ó pheirspictíocht na mban thuasluaite luachmhar agus úsáideach do m'fhiosrúchán. Go deimhin, is ceist lárnach í an inscne sa tráchtas seo ar fad, agus, dá réir sin, ní miste í a chíoradh ag an bpointe seo anois.

1.2 Inscene

Bua fearúil is ea bua seo na filíochta sa ghnáthchás agus eisceacht ón ngnáthriail is ea an file mná – an bancháinteach, an Máire Bhuí (Ó Cruadhlaoidh, 1986: 63).

Meastar uaireanta go bhfuil banfhlíocht chomh heisceachtúil sin nárbh fhéidir le mná filíocht a chumadh in aon chor. Uaireanta féachtar ar chaointe na marbh agus ar fhlíocht na mbard san fhráma céanna .i. faoi mar a bhí an fear liteartha ag scríobh i riocht mná i bhflíocht na mbard agus gurb ionann an cás i gcaointe na marbh. Mar shampla deir Carney mar gheall ar Eochaidh Ó hEoghusa:

Ó hEoghusa was born in or around 1570 and died in 1612. From his work we learn a lot about the traditional bardic poet, and of the relations between an ollav and his patron. Ó hEoghusa conceived of this bond as something almost sacramental, in fact as a kind of marriage in which the patron represented the male element and the poet the female. Ó hEoghusa did not invent the idea and it crops up occasionally in earlier centuries (1973: 245-6).

San obair seo ar fad caithfear dianscrúdú a dhéanamh ar an bhflíocht féin gan a bheith ag glacadh le trópanna liteartha gan cheist. Ní díol suime é go bhfuil páirt níos lárnaí ag mná sa chaointeoireacht ach uaireanta, is iad na heisceachtaí a léiríonn an riail. I gcás na hÉireann, tá ar a laghad fear amháin a raibh cáil air mar chaointeoir oifigiúil sa dara leath den ochtú haois déag. Tá tuairisc faoin “t-aon chaointeoir fir” i mbailiúchán John G. A. Prim, i Roinn Bhéalóideas Éireann. Chuir Prim beirt scoláirí Gaeilge, Seán Ó Doinn agus Séamas Ó Braonáin, i mbun bailiúcháin dó agus bhailigh siad filíocht Ghaelach in Osraí sna blianta 1863-1867. Seo an méid a deir Seán Ó Doinn faoi Nioclás ‘an Chaointeacháin’ Breathnach – ó Shléibhte an Bhreathnaigh, Co. Chill Chainnigh:

This Nicholas was an extraordinary man for his powers of keening. He was a living chronicle of all the family pedigrees in the adjoining districts of the ‘three counties’, throughout which districts he was universally recognized as a professional keener. It was usual to despatch a messenger for him ‘with horse, bridle, and saddle’ for his conveyance and an ‘old guinea’ as his fee ... He respectfully uncovered on entering, said a prayer or the Latin psalm for the dead, and then took his seat among the female

mourners who surrounded the corpse ... Strangers standing without invariably mistook Nicholas's voice for that of a woman of great oraal [sic] powers, so mellifluous and pathetic was it in all the modulations of the song of sorrow – especially in leading the loud wail, in which all the females at either side took part at the concluding words of each stanza (Ó hÓgáin, 1980: 20).

Feictear anseo go dtugadh “song of sorrow” nó amhrán an bhróin ar an gcaoineadh – rud a léiríonn go raibh an ceol mar chuid lárnach den dheasghnáth. Cás eisceachtúil ab ea an fear seo Nioclás; fuair sé aitheantas mar chaointeoir i measc na mban. Leagann an eisceacht béim ar an riail go minic. Léiríonn cás Niocláis a mhéid is a ceanglaíodh an caoineadh agus na mná dá chéile. Níorbh aon díol suime caointeoir mná ar shlí – ba é sin an gnáthnós – ach tugadh faoi deara Nioclás ar a eisceachtúla a bhí sé fear a fheiceáil i mbun caointe.

I dtraidisiún na hÉireann, mar a thaispeánfar sa chuid seo a leanas, tá an tuiscint ann gur cheart caoineadh a rá mar gur dhein an Mhaighdean a mac a chaoineadh nuair a cailleadh é. Bhailigh Séamus Ó Duilearga *Caoineadh na Maighdine* ó bhéalaithe Anne Calwey ó Inis Gé, Co. Mhaigh Eo i 1941. Dúirt sí go bhfuair sí óna máthair féin é, agus go ndúirt a máthair Anna Ní Raghallaigh léi, gur cheart an corpán a chaoineadh faoi mar a dhein an Mhaighdean ar a mac féin:

D’abruíodh sí gur cheart an marbhánach a chaoiniú, mar gur iarr an Mhaighdean ar na mrá a theacht a’ caoiniú a mic héin léich (Ó Duilearga, 1942: 205).

Ó tharla go dtugann mná leanaí ar an saol, is nádúrtha an rud é go dtabharfaidís ar aghaidh go dtí an saol eile iad sa bhás, mar chuid de na *Rites de Passage* (Van Gennep, 1960). Mar a deir Danforth:

Van Gennep recognized that all rites of passage, including those marking birth, initiation, marriage, and death, share a common tripartite structure. They are composed of rites of separation, which remove a person from previously occupied states; rites of transition or liminality; and rites of incorporation, which integrate him into a new state (Danforth agus Tsiaras, 1982: 36).

Is iad na mná a dhéanann tionlacan ar an duine ó staid amháin .i. a bheith beo, ar aghaidh go staid eile .i. a bheith cailte. Caithfear cuimhneamh air go mbíonn strus agus crá ar an mbean le linn na ndeasghnáth seo. Deir Munnelly:

Keening for the dead (caointe) served to aid the spirit in making its transition from the world of the living to the regions of the dead and to provide keener and listener with emotional release during a difficult rite of passage (Munnelly, 2006).⁷

Ní trí thimpiste, áfach, go mbíonn ról lárnach ag mná le linn an bháis. Thug mná caointe deis don phobal filleadh ar an seanord sóisialta tar éis dóibh duine a chailliúint:

...the services of the *bean ghlúine* (midwife), the *bean feasa* (wise-woman) and the *bean chaointe* (keening-woman), to name three human female personae whose cailleach-inspired (and derived) performance of service to the community was so essential. Proactive, female creativity and power is thus seen, in Irish ancestral culture, to be a major source from which emerges both the general form of the physical universe and the security and well-being of the social order in times of stress (Ó Cruaíoch, 2003: 29).

Tugtar cead speisialta do mhná a ngearán a dhéanamh go poiblí leis an bpobal agus iad ag caoineadh. Tá cead cainte faoi leith ag mná le linn an tórraimh, cead nach raibh acu go minic san ochtú haois déag.

Deir Ó Duilearga chomh maith ina alt cáiliúil *The Gaelic Story-teller* go raibh seánraí faoi leith filíochta ar a dtoil ag na mná go speisialta:

Seanchas, genealogical lore, music, folk-prayers, were as a rule, associated with women; at any rate they excelled the men in these branches of tradition (1945: 7).

Fiú má fhéachtar ar na samplaí den chaoineadh atá againn ón bhfichiú haois – is ó fhir a thagann cuid de na caointe féin agus de na taifeadtaí is tábhachtaí. Tóg, mar shampla, *Caoineadh Dhiarmad' 'ic Eóghain*: deir Amhlaoibh Ó Loingsigh gur ‘óna mháthair mhóir’ a d’fhoghlaim sé an caoineadh agus go gcuireadh sí ceol leis:

⁷ *Journal of Music* feicthe ar an 27/5/2009. Ar fáil ag: <http://journalofmusic.com/article/610#>

Óna mháthair mhóir d'fhoghlaim Amhlaoibh Ó Loingsigh a bhfuil aige den chaoine [*Caoine Dhiarmad* 'Ic Eóghain]. Admhuigheann sé, ámhthach, go raibh tuille aici siúd thar mar atá aige féin. Chuireadh sise guth ar an gcaoine agus í á rádh (Ó Conaill agus Ó Cuileanáin, 1939: 22).

Tagann an méid seo le tuairim Uí Mhadagáin go gcuirtí ceol leis an gcaoineadh (Ó Madagáin, 1985: 158). Má fhéachtar ar na taifeadtaí fuaimne atá againn ó Labhrás Ó Cadhla ag Liam de Noraidh (1965), is léir gur thóg sé na caointe óna mháthair agus óna aintín, mar a thóg sé formhór na n-amhrán a bhí aige de réir a chuntais féin. Feicimid tábhacht na hinscne arís anseo sa mhéid a dúirt an Cadhlach le de Noraidh mar gheall ar na hamhráin a d'fhoghlaim sé. Seo an méid a deir de Noraidh:

“Bhíodh an ceol ar gach taobh den chliabhán agam agus mé am’ thógaint”, adúirt sé liom, “ag m’aintín agus ag mo mháthair. Bhí amhráin Ghaeilge agam nuair a thosnaigh mé ag dul ar scoil. D’fhoghlaimíos iad go léir ón mbeirt” (Ó Braoin, 1980: 47).

Is léir gur chleacht Nioclás ‘an Chaointeacháin’ Breathnach ceird na caointeoireachta i measc na mban mar a luadh cheana (Ó hÓgáin, 1980: 30). Tagann sé seo leis an méid a dúirt ollamh le Béarla in Oxford, Peter Levi:

Lamenting the dead has usually, perhaps always, been the role of women (Levi, 1984: 11).

Is iomaí cúis atá leis an easpa taifeadtaí fuaimne ar an gcaoineadh. Bhíodh níos mó drogaill ar mhná an caoineadh a rá do bhailitheoirí ná mar a bhí ar fhir de réir fianaise ón Meiriceánach, Sidney Roberston Cowell, a bhailigh caointe ó Árann (1957: 5). Anuas air seo, dar le Ní Dhuibhne, deineadh faillí ar bhéaloideas na mban in Éirinn, ag tús an fichiú haois:

Irish collectors of folklore in the past have been accused of having neglected to collect from women. For many years all the full-time collectors of the Irish Folklore Commission (IFC) were men. Most of them were born in the early years of the century; all were Catholic; all were brought up in a society and at a time which were essentially masculinist (Bourke et al., 2002: 1217).

1.3 Caointeoirí agus an chléir

Is léir ón mbéaloideas agus ó fhoinsí stairiúla nár thaitin an chaointeoireacht leis an gcléir. Is minic in Éirinn a bhíodh mná caointe ag argóint le sagairt.⁸ Mar shampla, tá scéal ag Seán Ó Suilleabháin faoi shagart agus bean chaointe ag bruíon lena chéile tar éis di a bheith tagaithe ó thórramh agus boladh na dí uaithe:

“Cár labhair an fiach dubh⁹ inniu, a Mháire” arsan sagart léi.

“A scallaire, do chaoinfeá madra,

Dá bhfaighfeá marbh é!”

Níor chuir an chaint sin Máire dá béim:

“Ní gá dhuit, ’Athair, bheith chomh searbh;

“Tá a haon ar an mbeo agat, is a dó ar an marbh!” (Ó Súilleabháin, 1961: 122-3).

Tacaíonn scéal eile ó Bhaile Mhuirne ag Tomás Ó hAilín leis seo, áit a n-impíonn sagart ar bhean chaointe, caoineadh a dhéanamh ar fhear marbh. Feictear go ndiúltaíonn sí don sagart, ag rá nár thuill sé riamh caoineadh:

Dubhairt an sagart leis a’ mnaoi caoine a dhéanamh do. Bean chaointe ab ea í. Ach ní dhéanfadh. Dubhairt sí nár thuill sé uaithe é. Do lean an sagart ag tathant uirthe an caoine a dhéanamh agus fé dheire dubhairt sí:

‘Mara ndéanfam é mholadh

Ní dhéanfam é cháineadh

Agus má tá sé ins na Flaithis go

Bhfanaidh sé uainn anáirde’ (Ó hAilín, 1971: 10).

Mar sin, is léir ón mbéaloideas go mbíodh teannas coitianta ann idir an eaglais fhoirmiúil agus na nósanna dúchasacha.

Le linn an tórraimh, comharthaíonn teacht na sagart go bhfuil deireadh tagaithe le tréimhse na caointeoireachta agus go bhfuil an t-am tagaithe chun paidreacha nó an coróin a rá, an duine marbh a thabhairt ar aghaidh go dtí an séipéal agus é a chur. Tá idirdhealú soiléir idir spás na Págántachta agus an

⁸ Féach Ferritéar (1939: 222).

⁹ Nóta leis: “dob ionann an fiach dubh agus an bhean sí nó an Bás”.

tórramh sa teach agus spás na Críostaíochta nuair a chaithfear an corp a thabhairt ar aghaidh do dtí an séipéal agus an tsochraid. Cé nár thaitin an nós leis na sagairt, b'fhéidir gur thuig siad nárbh fhéidir leo an corp a thabhairt ar aghaidh go dtí an seipéal go dtí go raibh an caoineadh ráite agus deasghnáth an bháis comhlíonta.

I gcomparáid leis an eaglais Chaitliceach in Éirinn, ní raibh an chléir Cheartchreidmheach in oirthear na hEorpa chomh láidir sin i gcoinne na sean-nósanna ar thórraimh. Tá áitithe ag Lauri Honko, mar shampla, gur mhair an caoineadh níos faide in oirthear na hEorpa mar nach raibh an chléir Cheartchreidmheach chomh láidir ina choinne is a bhí an chléir Liútarach. Seo an méid a deir Elizabeth Tolbert faoi chaointeoireacht i Karelia, cúige de chuid na Fionlainne agus na Rúise:

Honko (1974: 56) postulates that the relative leniency of the Orthodox Church towards pagan traditions in Russia aided the survival of the Karelian lament; this may also help explain why the lament survived longer in Eastern Europe than in other European areas (1990: 80).

Tacaíonn fianaise ó scoláire eile Fionlannacha leis an tuairim seo. Seo an méid a deir Konkka:

It was customary for the Orthodox Church to either ignore long held folk customs or prejudices, or to assimilate them into Christianity (Konkka, 1985: 14).¹⁰

Is cosúil go raibh an choimhlint chéanna idir sagairt agus mná caointe na Gréige. Bhí “social mobility” – mar a thugann Seremetakis air (1991: 167) – ag mná na Gréige le linn an chaointe .i. bhí deis ag an mbean gearán a dhéanamh agus a racht frustrachais a chur di go poiblí:

Men – they represent the institutional complex of domination and authority formed by the church, state, and male gender. They constitute an ideological representation of whatever knowledge, social practices, decision-making functions, and social mobility has been traditionally denied to women (Seremetakis, 1991: 167).

¹⁰ Táim buíoch den Dr. Alexandra Bergholm a dhein aistriúchán ón bhFionnlainnis dom ar an 9/1/12.

Tagann deireadh le ré na caointeoireachta agus cumhacht na mban nuair a thugtar an corp ar aghaidh go dtí an seipéal, áit a bhfuil an sagart i gceannas ar chúrsaí:

When the priest arrives to break up the wake he imposes a boundary between his body and the bodies of the women through processional movements through the waving back and forth of his silver censer. This is also a gender defined performance. However there is no verbal address between the priest and the mourners, no acknowledgment of pain and loss, as there is no touching of the corpse ... During this transition from the end of the wake to the start of the funeral (entry of male) the mourners will literally warn the dead that she/he is about to be taken away and plead with the dead to remain: “The time is approaching,” “Change your mind” (Seremetakis, 1991: 164).

Tá dhá fhocal dhifriúla sa Ghréig agus in Éirinn chun cur síos a dhéanamh ar an dá phróiseas seo: “In contemporary Inner Mani, mourning ceremonies *kláma* [tórramh] are linked to the household, while funerals *kidhía* [sochraid] are associated with the church” (Seremetakis, 1991: 161).

During the wake, whether it takes place in a church, village square or in a house, the priest is absent. As a male and an official of the church, the priest takes no active part in any aspect of the *kláma* except in its termination. When the mourning takes place in the house of the deceased or of a close relative, the priest will visit to bless the house of the deceased or of a close relative, the priest will visit to bless the house and its inhabitants. His appearance signals to both male and female mourners that the time to move the corpse to the church approaches (Seremetakis, 1991: 159).

Is cinnte nár mhaolaigh an t-easaontas idir an chléir agus na caointeoirí in Éirinn. De réir fianaise an Dhonnabhánaigh, faoi mar a cuireadh oideachas ar dhaoine, tháinig náire orthu i leith na nósanna dúchasacha (1858: 26-7). Cuireadh deireadh le sochraidí de shiúl na gcos nuair a tháinig cóistí na marbh ar an saol, de réir Mooney (1889: 259-60). Ní féidir a mhaíomh, áfach, gurb é meon na cléire amháin ba chúis le meath na caointeoireachta in Éirinn. Is iomaí cúis a bhí lena meath, ina measc cuid acu bhí: náire an phobail i leith na nósanna dúchasacha; litearthacht, a leag béim ar phaidreacha a rá seachas caoineadh a chumadh os cionn coirp; uirbiú, de réir mar a chuaigh daoine chun na gcathracha d’fhág siad nósanna na tuaithe faoin tuath.

1.4 Aicme

Anuas ar chúrsaí inscne, tagann cúrsaí aicme i gceist sa chaoiteoireacht agus go minic, fágadh caointe as lámhscríbhinní mar ceapadh uaireanta nach raibh sna caointe béil ach baothfhillíocht. Deir Ó Murchú, mar shampla, agus é ag caint ar Fhionnghuala Ní Bhriain agus í ag caoineadh a fir féin Uaithne Mór Ó Lochlainn i 1617:

Creidim, chomh maith, gur dócha go ndeintí a lán caointe neamhoifigiúla den sórt atá idir lámha anso againn [*Caoineadh ar Uaithne Mór Ó Lochlainn*] ach ná faighidís a bheith istigh in aon lámhscríbhinn toisc a neamhfhoirmeálacht a bhídís ach gur scríobhadh an ceann so isteach i nduanaire a bhain le muintir Lochlainn agus a bhí ar marthain timpeall na bliana 1617, de chionn uaisleacht na mná a chum agus uaisleacht an fhir dár cumadh é (1993: 70).

Anuas ar Fhionnghuala Ní Bhriain, fuair caointe Chaitlín Duibhe a bheith istigh i lámhscríbhinní mar cumadh iad do mhuintir Uí Bhriain i dTuamhain. Cuireann Coolahan leis an bhfianaise seo:

Six *caointe* composed by women in the early seventeenth century survive; all are closely connected with the O'Briens of Thomond ... Five of these are attributed to a woman called Caitilín Dubh, copied into the O'Brien family poem-book, or *duanaire* ... Another *caoineadh* of the same period, composed by a relative of the same family, provides further evidence of women's composition in this tradition. In this case, however, the author is a member of the Gaelic nobility and, and her noble status means that we have a good deal more biographical information. Fionnghuala Ní Bhriain (Finola O'Brien, c. 1557- c. 1617) was first cousin to Conchubhar, third earl of Thomond (d. 1581) (2010: 16, 32-3).

Is i bhfráma fearúil na sochaí comhaimseartha a samhlaíodh bronnadh an bhua shealadaigh seo, go leithscéalach beagnach. Is ar bhean eisceachtúil, bean uasal nó bean de shliocht filí, nó ar ábhar eisceachtúil, caoineadh an fhir uasail, a bhronnfaí an t-aitheantas. Tacaíonn fianaise ó Carney leis sin:

Very curiously, women, probably very rarely and in exceptional circumstances, could practise as official poets and make poetic circuits. Michael O'Brien once suggested to

me that this would occasionally be allowed in the case of a poetic family where there was no male heir (1973: 238).

De réir dealraimh, bhí bunús ag ráiteas an Bhrianaigh mar fágadh fear céile Fhionnghuala Uí Bhriain gan oidhre agus dhein sí caoineadh ar a fear céile féin nuair a cailleadh é. Deir Ó Murchú:

Bhí Uaithne Mór Ó Lochlainn gan oidhre nuair a d'éag sé sa bhliain 1617 (1993: 72).

Mar sin, ón bhfianaise seo is cosúil nár scríobhadh síos ach caointe a bhí ar ardchaighdeán nó ar cailleadh fir uaisle iontu. Taispeánann an méid seo go mbíodh caointe léannta á gcumadh ag mná ó ardaicmí sa tseachtú haois déag. Cé go bhfuil cosúlachtaí eatarthu ní hionann na caointe seo agus caointe na marbh ó bhanfhilí béil ón ochtú haois déag ar aghaidh; bhain na caointe sin leis an traidisiún béil.

Féachfar anois ar ar bheirt bhanfhilí ón ochtú haois déag: Eibhlín Dubh Ní Chonaill agus Nóra Ní Shíndile. Bhain Eibhlín le muintir Chonaill i nDoire Fhíonáin, ceann de na clanna dúchasacha d'uaisle Caitliceacha a mhair san ochtú haois déag. Deir Mrs. M. J. O'Connell (MJOC as seo amach), faoi mhuintir Uí Chonaill, Doire Fhíonáin, Co. Chiarraí:

Farming, sporting, and smuggling attracted several old Catholic families to these wild and remote shores, where they could worship unmolested, and earn something to boot. Their faith, their education, their wine, and their clothing were equally contraband ... The O'Connells of Darrynane [sic] were prosperous people (1892, i: 6, 8).

I comparáid le hEibhlín Dubh bhí Nóra Ní Shíndile ina bean chaointe phroifisiúnta. Más í an bhean chéanna a luadh cheana i bhfianaise Luacháil Uí Ghríofa, níorbh fhiú ach cúig scilling in aghaidh na bliana a tigh agus a gairdín beag.¹¹ Mar sin, ó thaobh aicme de, bhí an bheirt bhan seo faoi mar a bheadh go rabhadar dubh agus bán óna chéile.

¹¹ Luacháil Uí Ghríofa feicthe ar an 27/5/2009. Ar fáil ag: [http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=F](http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=First+Name&baronynname=DUHALLOW+%28PART+III%29&countynname=CORK&unionname=MILLSTREET&parishname=DROMTARRIFF+%28PART+OF%29&Submit.x=15&Submit.y=11)
[irst+Name&baronynname=DUHALLOW+%28PART+III%29&countynname=CORK&unionname](http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=F)
[=MILLSTREET&parishname=DROMTARRIFF+%28PART+OF%29&Submit.x=15&Submit.y](http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=F)
[=11](http://www.askaboutireland.ie/griffith-valuation/index.xml?action=doNameSearch&familyname=Singleton&wildcard=on&firstname=F)

Nuair a dhein Lord a chuid taighde ar na heipicí san Iúgsláiv thug sé faoi deara go raibh idir uasal agus íseal ag cumadh sa traidisiún béil. Bhí dhá réamhriachtanas ag teastáilt ón bhfile béil. Ar an gcéad dul síos, is gnáthach go raibh an file béil neamhlíteartha, agus anuas air sin, b'éigean dó/dí a bheith dírithe do cheird na filíochta a shealbhú, mar a deir Lord:

What I believe is significant in this survey of the occupations which singers follow is that the singers do not seem to form a special class. They can belong to any group in society. The oral singer in Yugoslavia is not marked by a class distinction; he is not an oral poet because he is a farmer or a shopkeeper or bey. He can belong to the "folk," the merchant class or the aristocracy. His place in society tells us nothing about him as an oral poet. We must look elsewhere, then, for what distinguishes this man who sits before us and creates epic song from his fellow men and from those who write epics. There seem to be two things that all our singers have in common: illiteracy and the desire to attain proficiency in singing epic poetry (2000: 20).

1.5 Litearthacht

Ní oibreoidh an fráma tagartha a bhí ag Lord do gach saghas filíochta béil, agus b'fhéidir gur baol dúinn ginearálú a dhéanamh ar gach cás. Mar shampla, níorbh fhéidir le de Vet glacadh le gach cuid den téis agus í ag scrúdú filíocht bhéil na hIndinéise¹²:

I found, however, that in order to account for my data I had to rephrase and adjust the Parry/Lord paradigm on which the Oral Theory rests. My research forced me to question two main points of the Oral Theory, namely 1) the effects that literacy is thought to have on a singer's ability to compose in performance and 2) the effects that literacy is thought to have on textual fixity. In Bali literacy, rather than interfering with a performer's improvisational skills, enhances it. Moreover, the presence of literacy for over a thousand years has not resulted in textual fixity: to this date poems are written and re-written in the (undatable) *Kunstsprache* (de Vet, 1996: 54).

¹² Féach chomh maith alt le Gillespie: *Orality, and the Parry-Lord "Formula": Improvisation and the Afro-American Jazz* áit a deir sé: "Lord's discussion of the difference between a 'fixed text' (literacy) and a 'more or less stable core' (orality) is not flexible enough. In jazz music and oral literature, a "fixed text" can be memorized and performed in a certain style, and a "more or less stable core" can be the source of improvisation" (1991: 160).

I gcomparáid le Bali, níor chuir litearthacht le cumas cumadóireachta an fhile bhéil dhúchasaigh in Éirinn, mar sa naoú haois déag, ghnóthaigh an chuid is mó de na hÉireannaigh litearthacht sa Bhéarla ar dtús: “literacy was usually acquired in English, even for Irish speakers, the spread of literacy paralleled the spread of English. Maps of illiteracy and of Irish speaking as reported in censuses from 1841 onwards are almost identical” (Ó Ciosáin, 1997: 154). De réir mar fuair an Béarla an lámh in uachtar mar theanga phobail, agus de réir mar a chuaigh na cainteoirí dúchais in aois tháinig laghdú ar líon na gcainteoirí Gaeilge. Mar shampla, seo píosa den fheiniméan ag MJOC ar Miss Julianna, an Conallach ba dhéanaí de shliocht Dhoire Fhíonáin a mhair:

Only a fragment of the first verse in the original Irish has been recovered. Miss Julianna had once recited to me about three verses in Irish, but was too feeble to try and recall them when asked later by Father Martin (O’Connell, 1892, ii: 154-5).

I mo thuairim féin, caithfear slat tomhais Parry/Lord a mhúnlú beagán chun é a chur i bhfeidhm ar chaointeoireacht na hÉireann. De réir Parry, ba cheart go mbeadh meadaracht na filíochta béil mírialta in áiteanna, mar bíonn brú ama ar an té atá á rá le linn a cumtha:

The poet who makes verses at the speed he chooses will never be forced to leave a fault in his verse, but the Singer, who without stopping must follow the stream of formulas, will often be driven to make irregular lines. In such cases it is not the poet who is to blame, but his technique, which is not proof against all fault, and which, in the unhesitating speed of his composition, he cannot stop to change (1930: 140).

Deir Ó Buachalla: “Níl oiread is líne lochtach meadarachta amháin in ‘Caoine Airt Uí Laoire’ (Ó Buachalla, 1998: 98). Seo an méid a deir an Coileánach faoin leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* a foilsíodh in *LCIB*, agus é ag tabhairt le tuiscint gur deineadh roinnt mhaith eagarthóireachta ar an leagan sin:

We are told elsewhere that, in addition, the text was ‘revised by John Fleming, Dublin 1891’. What might it not have suffered in such a process! Apart from the individuals mentioned (leaving aside the question of the ‘missing’ and ‘interpolated’ passages for the present), it had further to pass through the hands of the writer of the note, Mrs Morgan John O’Connell, who by her own admission did not ‘know ten words of Irish’,

and through those of a printer whom we may presume to have been equally ignorant of the language (Ó Coileáin, 1988: 105).

Deir an Buachallach go maireann caointe eile atá “lochtach”, ach ní léirítear dúinn cad go díreach is meadaracht lochtach ann:

Maidir le caointe a bhfuil a meadarachtaí lochtach, féach: Ó hÓgáin (1980: 11-15, 1981: 13, 15, 16); caointe iad a seachadadh ó bhéal amháin. Féach freisin an dá leagan de C 13 agus C 19 a tháinig anuas (Ó Buachalla, 1998: 93).

Mar sin, an ionann meadaracht lochtach agus caoineadh béil, agus meadaracht fhoirfe agus caoineadh liteartha? Bhí fonn ar Eibhlín Dubh an chaointeoireacht a fhoghlaim faoi mar a dhein a máthair féin agus a deirfiúr. Bhí an fonn céanna ar Nóra Ní Shíndile an traidisiún béil a chaomhnú (*An Gaodhal*, 1899: 53). Bhain mian agus cumas na caointeoireachta le gach aicme, ach go minic ní mhaireann ach téacsanna a chaoineann mór-uaisle.

1.6 Cumhacht na filíochta

Is léir gur thuig Shakespeare féin cumhacht na filíochta Gaeilge:

The belief in the power of the poets remained at least until the sixteenth century, and amongst the powers attributed to them was that of rhyming rats and mice to death. Indeed, there still exist in eighteenth and nineteenth century manuscripts word-formulae for accomplishing this. Shakespeare was aware of this power of the Irish poet when in *As You Like It* he makes Rosalind say: ‘I was never more berhymed since Pythagoras’ time that I was an Irish rat, which I can hardly remember’ (in Carney, 1973: 236).

Bhí cumhacht speisialta ag file riamh i sochaí na Gaeilge. Lean an chumhacht seo ar aghaidh go dtí an t-ochtú agus an naoú haois déag. Bhí an bhean chaointe in ann ord agus eagar a chur ar shaol an phobail tar éis dó duine dá mhuintir a chailliúint:

Ní mar rud teibí ealaíne a féachadh ar an bhfilíocht. Creideadh go raibh neart agus brí inti ar leibhéal an ghnáthshaoil, neart agus brí a chuaigh i méid i súile an phobail de bharr na hosnádúrthachta a samhlaíodh mar bhunús léi. D’fhág seilbh an bhua seo ag file go raibh ar a chumas dul i bhfeidhm go mór an an bpobal, i.e. thug an fhilíocht cumhachtaí faoi leith dó ar dhaoine eile (Ó hÓgáin, 1982: 281).

Ós rud é go raibh an cáineadh agus an moladh mar chuid d’obair an fhile bhí cumhacht faoi leith aige/aici. Is é is mó atá sa chaoineadh ná moladh agus cáineadh. Déantar an duine marbh a mholadh go hard na spéire agus an duine a mharaigh é (má maraíodh é), a cháineadh go láidir. Tagann Ó Crualaoich leis seo agus é ag caint ar chumhacht an fhile sa traidisiún Éireannach:

Idirghabhálaí is ea é idir fórsaí rúndiamhaire na beatha agus an gnáthdhuine. Tá bua agus cumhacht aige i leith na bhfórsaí seo a thugann cead dó labhairt amach sa phobal le húdaráis. Is é sin, sórt den ghaiscíoch is ea é (Ó Crualaoich, 1986: 63).

1.7 An comhthéacs drámatúil

Uaireanta braitear nach bhfuil aon cheangal idir na caointe i lámhscríbhinní agus deasghnáth na caointeoireachta (Ó Buachalla, 1998: 50). Sa mhéid seo agus an t-idirdhealú á dhéanamh ag Ó Buachalla (1998: 52) idir an seánra (an caoine) agus an deasghnáth poiblí (an chaoiteoireacht), leanann sé an scoláire James Ross, agus traidisiún na hAlban:

A close connection is assumed between the ritual of bewailing the dead and a certain type of elegiac poetry. This connection is not by any means obvious especially in so far as Scottish Gaelic is concerned. There are numerous laments in the Scottish Gaelic tradition but no evidence to prove that any one of them at any time constituted the spoken or sung content of a keening ritual (Ross, 1955: 5)

Deir an Buachallach nach bhfuil “aon fhianaise ar fáil a chuirfeadh lena n-áiteamh na dtráchtairí” go raibh baint ag an gcaoineadh le deasghnáth na caointeoireachta (1998:45). Ach anuas ar an bhfianaise cheoil, tá fianaise throiméiseach ann nár tugadh mórán airde air go fóill. Tá taifeadadh fuaime amháin laistigh de dheasghnáth na caointeoireachta againn, a deineadh i reilig i gConamara i 1979 agus is beag ardán a fuair an taifeadadh seo. Deineadh an caoineadh féin a chraoladh ar chlár raidió RTÉ *Looking West: Funerals and Keening in the West of Ireland* a chuir Jim Fahy i láthair sa bhliain 1980. Deir Fahy faoin taifeadadh seo:

That strange and somewhat frightening sound you’ve just been listening to is that of one of the country’s last mná caointe or keening women recorded in a Conamara graveyard just over a year ago as the burial of one of her near relatives took place, and although the quality of the recording may not be perfect, it is, as far as we know, the only sound recording now left of that strange custom of keening or crying for the dead (Jim Fahy, *Looking West*, 29.2.1980).

Is féidir linn an náire sin i leith nós na caointeoireachta a fheiscint na focail “strange custom”. Mar sin, tá ar a laghad taifeadadh amháin den chaoineadh i

gcomhthéacs beo .i. nuair a bhí corp an duine mhairbh i láthair.¹³ Dá spéisiúla is atá an caoineadh ar an taifeadadh seo, tá caint an lucht éisteachta a bhí cois uaigne thar a bheith suimiúil. Fiú sa chúlra is féidir lucht na sochraide a chlos agus iad ag caint le linn an chaointe. Tá fear amháin a deir: “Scaoil léi, scaoil léi”, agus é ag iarraidh spás a thabhairt don chaointeoir a racht a chur di. Cé gur baineadh ana-úsáid as lámhscríbhinní sa taighde níor cheart dearmad a dhéanamh ar thábhacht an lucht éisteachta:

In Irish folk culture, the line between audience and participants is blurred, so that a person who is at one point a listener and observer may turn performer at a given moment (Ó Laoire, 2005: 124).

Mar a deir Ó Laoire, athraíonn an lucht éisteachta ina rannpháirtithe uaireanta, agus is sampla iontach é an fear sa lucht éisteachta sa taifeadadh thuasluaite. Tá samplaí eile níos cailiúla ná sin ann, áfach, mar shampla, an pháirt a ghlac deirfiúr Airt in *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. B’éisteoir í nó gur labhair sí amach i gcoinne Eibhlín. Tar éis di gearán a dhéanamh le hEibhlín as ucht dul a chodladh ar thórramh Airt, freagraíonn Eibhlín í á rá gur ag cur a linbh chun suaimhnis a bhí sí. Mar sin, tá sé de chumhacht ag an lucht éisteachta an caoineadh a stiúradh i dtreo faoi leith.

Fiú nuair a thug John Millington Synge cuairt ar Inis Meáin idir 1898 agus 1902 dhein sé cur síos ar an dhá shochraid a chonaic sé féin. Bhí ana-thábhacht go deo leis an gcur síos seo mar gur thug sé comhthéacs don chaointeoireacht:

In the ritual of death in the Aran Islands, both the wake and the practice of *caoineadh*, Synge found a theatre: a whole technique of setting a period of time aside from time, and of articulating space, gesture, words, voice, and even costume ... it was precisely the theatricality of *caoineadh* that caught his imagination (Bourke, 2000: 68).

Tá deacrachtaí ag scoláirí áirithe glacadh le comhthéacs na gcaointe, mar shampla, Ó Buachalla (1998: 50). Tá na lámhscríbhinní againn, agus tá gan dabht, cuntais ar chomhthéacs na caointeoireachta (Hall, 1841) (O’Connell, 1892) agus (Carleton, O’Donoghue, agus Hoey, 1896). Níor cheart dúinn

¹³ Chomh fada agus is eol dom, níor deineadh taifead físe riamh de chaointeoireacht in Éirinn.

neamhshuim a dhéanamh de na nósanna drámatúla seo a bhí mar chuid lárnach de chomhthéacs na caointeoireachta. Go deimhin, is mar dhráma a ghníomhaíonn an tórramh agus an tsochraid, dráma ina bhfuil an pobal cruinnithe ar fad páirteach. Is í an drámatúlacht a chuir cruth ar na hócáidí úd, cruth a chabhraigh le daoine meabhair, feidhm, agus leas a bhaint astu. Is deacair an drámatúlacht a fheiscint ar pár. Mar a deir Ó Duilearga:

The dead words on a MS. page are a poor substitute for the haunting beauty of the language which lingered and died on the lips of my old friends ... One must never forget the existence of the audience when studying folk-tradition; these invisible literary critics are there all the time. The story-tellers reacted to their presence, to their attentive interest and their occasional plaudits and conventional phrases of approval (1965: 137, 146).

Labhraíonn Almqvist ar an bhfeiniméan céanna agus é ag caint ar na mílte leathanach de lámhscríbhinní ag Coimisiún Béaloideasa Éireann. Nuair a bhreactar síos béaloideas ní rud beo é a thuilleadh:

An béaloideas é sin, cé gur i scríbhinn atá sé? Cuirfidh sé ionadh ar a lán daoine má deirim ná fuil aon bhéaloideas sa mhór-chnuasach san. Is é atá ann, íomhá nó scáil de bhéaloideas, ach ní béaloideas é. Díreach mar an gcéanna, nach féidir a rá gur fear atá i bpictiúr d'fhear. Caithfear a rá nach féidir béaloideas firinneach nádúrtha a chaomhnadh. Ní mhaireann béaloideas ach amháin nuair a bhíonn sé beo ar bhéal nó in aigne duine (Almqvist: 1977: 6-7).

Cé nach bhfuil na heilimintí taibhléirithe le feiscint ar leathanach na lámhscríbhinne, tá feidhm faoi leith ag an ochón, ag an ngol, ag an mbogadh anonn agus anall, agus ag an mbualadh bos. Múnlaíonn an lucht éisteachta an fhilíocht bhéil. Deir Ó Coileáin:

Caoineadh Airt Uí Laoghaire is not a literary composition, nor merely an oral composition either, but part of a dramatic performance of which the verbal element is but one factor. The initial mumbling, the choral howl, the various comings and goings of relatives and friends, the pauses, the silence, the background conversation and general carry on – all these things require to be edited back into our reading of the text and to be understood to determine its shape (1988: 103-4).

Ba mhór an náire gol mná aonair ar thórramh i dtraidisiún na hÉireann; mar sin, ón gcéad lá ba chomhoibriú a bhí sa chaoineadh. Deir Wilce gur rannpháirtithe is ea na mná eile ag an tórramh agus gurb annamh an rud é caoineadh mná aonair. Caithfear cuimhneamh air nach féidir an drámatúlacht seo a aithint sna lámhscríbhinní:

Traditional laments are improvised oral performances, and thus never quite repeatable. Performers, often women, sing/weep for or with a live audience – more accurately, her co-participants. This is the prototype, the center of the fuzzy set of performances I will call lament. The prototypical setting is a funeral or wake ... laments tend to be collective performances, at times full-blown ritual performances, aimed at transformation, for example, safely sending the departed to the beyond (Wilce, 2009: 23).

Nuair a dhírítear ar an ngné liteartha amháin sa chaoineoireacht, is ionann é agus dráma a léamh agus gan féachaint ar an dráma é féin á léiriú. Is ionann é agus neamhaird a dhéanamh don aicsean. Tugann Ó Buachalla na “heilimintí seachliteartha sin a luaigh an Coileánach (“The initial murmuring, the choral howl..., the silence ..., general carry on...”)” ar an drámatúlacht seo. Deir sé “conas is féidir iadsan a chur ar ais sa téacs” (1998: 50). Fiú sa chur síos ar an ndrámátúlacht, féachtar ar an gcaoineadh ó pheirspictíocht liteartha. Is dealraitheach, áfach, go mbréagnaíonn an Buachallach é féin in *Aisling Ghéar*, áit a ndeir sé gur féidir leis tuiscint ó na téacsanna cén comhthéacs a bhí i gceist, agus é ag caint ar na hamhráin pholaitiúla:

Tá an chuma ar na dánta polaitiúla sin freisin ... gur chun a ráite go poiblí a cumadh iad. Amhráin iad a bhfuil foinn ag dul leo, a bhfuil curfá nó ceangal le cuid mhaith acu agus a bhfuil le tuiscint go soiléir ó na téacsanna féin cén láthair is cén comhthéacs a bhí i gceist – an tábhairne agus ólachán i gcomhluadar cuideachtúil (1996: 413).

Nach bhféadfaimis an rud céanna a rá faoin gcaoineoireacht .i. tá sé le tuiscint ó na téacsanna féin cén láthair is cén comhthéacs a bhí i gceist – an tórramh agus an tsochraid?

Sa chaibidil seo, tugadh achoimre ar roinnt de na gnéithe is tábhachtaí a bhaineann leis an gcaoineoireacht, ceist na hinscne, ceist na haicme, agus ceist

na litearthachta. Deineadh argóint ar son a léiriú go bhfuil gaol láidir idir taibhléiriú an chaointe agus an t-ábhar sna lámhscríbhinní.

Sa chéad chaibidil eile, déanfar mionscrúdú ar theoiric na béalareachta agus taispeánfar go bhfuil tréithe na filíochta béil le haithint go soiléir in *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Déanfar scrúdú ar scoláirí idirnáisiúnta ar nós Parry, Lord, agus Ong a chuir téis na béalareachta chun cinn.

2 Béalaireacht agus Litearthacht

Ó tharla gur filíocht bhéil atá á cíoradh anseo, ní miste scrúdú a dhéanamh ar an mbéal agus ar an bpeann, agus ar an mbaint atá acu araon le scéal na filíochta seo. Sa chéad chuid den chaibidil seo, tugaim aghaidh ar an díospóireacht idir béalaireacht agus litearthacht. Déanfar plé ar thuairimí scoláirí éagsúla ar an ábhar casta seo. Ar lámh amháin, maítear gur dhá phróiseas neamhspléacha atá sa bhéalaireacht agus sa litearthacht agus gur féidir tréithe faoi leith a aithint sa chumadóireacht a scarann seánra amháin ón seánra eile (Lord: 1987). Ar an lámh eile, tugtar le fios nach féidir gur dhá phróiseas dhifriúla atá iontu (Finnegan: 1977) mar nach féidir an teorainn idir an dá shaghas cumadóireachta a aithint. Déanfar trácht chomh maith ar an gcoincheap “focal ar fhocal”. Taispeánfar nach bhfuil an coincheap seo chomh soiléir is a cheaptar mar, uaireanta, go háirithe sa Ghaeilge, is deacair an rud é cur síos a dhéanamh ar “fhocal”. Ina dhiaidh sin scrúdófar an mhalartacht sa bhéalaireacht.

Sa dara cuid den chaibidil seo pléifear *Caoineadh Airt Uí Laoghair* faoi scáth na béalaireachta a leag Ong amach (1982). Chomh fada agus is eol dom, níor deineadh a leithéid de thástáil cheana. Is í an aidhm agam sa chuid seo den chaibidil ná a thaispeáint go bhfuil tréithe áirithe sainiúla ag an mbéalaireacht, agus go bhfuil na tréithe áirithe sin le feiscint sa chaointeoireacht. Ó tharla gur tháinig *Caoineadh Airt Uí Laoghair* ó bhéalaithris, baineann sé le domhan na béalaireachta agus tá tréithe speisialta aige a dhealaíonn é ón litearthacht. Is fíor don Choileánach gur féidir linn tréithe faoi leith a aithint a scarann an dá sheánra óna chéile:

In the entire oral-literacy debate one often gets the impression that the question is simply a matter of the absence or presence of pen and ink. But if the argument is reduced to this and if no real difference is seen to exist between literary and oral modes of composition then it is hardly worthwhile continuing the debate. The question, for instance, of whether a scribe wrote a tale from the dictation of an oral narrator or whether he composed and wrote it himself would then become mere quibbling. Conversely if a difference is seen to exist then it should be possible to isolate some distinctive features of oral and written compositions and to test the early materials on the basis of the principles so established (1977: 49).

Tá scoláirí fós ag streachailt leis na téarmaí ‘litearthacht’ agus ‘béalaireacht’ sa lá atá inniu ann. Ceisteanna conspóideacha i gcónaí is ea an teorainn atá idir modhanna cumadóireachta béil agus scríofa, nó fiú an bhfuil aon teorainn inaitheanta eatarthu. Mar a fheictear anseo, d’aithin Ó Coileáin na fadhbanna seo agus dhírigh sé aird orthu. Mar atá i ngach réimse léinn, tá éagsúlacht tuairimíochta timpeall ar na ceisteanna seo, agus gan na scoláirí ar aon fhocal ina dtaobh. Dá réir sin, is cuí go bpléifí an tuairimíocht seo go cuimsitheach chun an dá théarma a thuiscint go cruinn. Is í an argóint a chuirfear chun cinn sa chaibidil seo ná gur leis an mbéalaireacht go príomha a bhaineann an corpas caointeoireachta. Cé gur sna lámhscríbhinní a thagaimid ar an ábhar scríofa inniu, agus gur cinnte gur deineadh na caointe sin a sheachadadh trí na lámhscríbhinní céanna, is suntasach é gur tháinig formhór na gcaointe atá againn anois ó bhéal. Ní hamháin é sin ach, go hana-mhinic is féidir a dheimhniú gur ó bhéal ban a thagann rianta seo an chleachtais bhaineann chugainn. Ní laghdaíonn sé seo tábhacht na lámhscríbhinní in aon chor – gan na lámhscríbhinní ní bheadh téacsanna de na caointe againn, ach cad tá laistiar de na lámhscríbhinní?

Tá deacrachtaí téarmaíochta sa díospóireacht seo faoi bhéalaireacht agus litearthacht. Uaireanta, glaotar “oral literature” ar ábhar a bailíodh ó bhéal agus atá anois i bhfoirm scríbhneoireachta. Ní cheapann Harry Levin, mar shampla, an fear a scríobh an brollach don leabhar éachtach le Albert Lord *The Singer of Tales* (an dara heagrán 2000), go bhfuil an téarma oiriúnach:

The term “literature”, presupposing the use of letters, assumes that verbal works of imagination are transmitted by means of writing and reading. The expression “oral literature” is obviously a contradiction in terms. A culture based upon the printed book, which has prevailed from the Renaissance until lately, has bequeathed to us – along with its immeasurable riches – snobberies which ought to be cast aside (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: xxiii).

Ar thaobh amháin tá an ceart ag Levin, sa mhéid is gur féidir le míthuiscint a bheith ann mar go dtugann an focal ‘litríocht’ le fios go bhfuil an t-ábhar scríofa. B’fhéidir gur fearr mar sin cloí leis an téarma ‘oral dictated text’, d’ábhar a bailíodh ó bhéal ach atá anois scríofa (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 149). Is sampla iontach den saghas seo é *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, go háirithe an dara leagan a bailíodh ó bhéalaithris Nóra Uí Shíndile: “scríofa síos ag Dónall

Mhic Cáib ... ó bhéal-rá Nóra Ní Shíndile” *Ferriter 1*, UCD: 298. Tá ár mbuíochas ag dul don Chiarraíoch úd, Pádraig Feirtéar, a bhí mar eagarthóir ar *An Gaodhal* i Nua-Eabhrac don chóip seo. Ar an lámh eile, má fhéachtar ar an méid a deir Ruth Finnegan, d’fhéadfadh brí a bheith leis an téarma ‘oral literature’ mar, dar léi, ní féidir an bhéalaireacht agus an litearthacht a scarúint óna chéile:

“Orality” and “Literacy” are not two separate and independent things; nor (to put it more concretely) are oral and written modes two mutually exclusive and opposed processes for representing and communicating information. On the contrary they take diverse forms in differing cultures and periods, are used differently in different social contexts, and, in insofar as they can be distinguished at all as separate modes rather than a continuum, they mutually interact and affect each other, and the relations between them are problematic rather than self-evident (Finnegan, 1977: 175).

Cá seasann scoláirí na hÉireann sa díospóireacht seo? Ar thaobh na béalaireachta tá: Ó Madagáin, Bourke, Ó Coileáin, agus Lysaght, agus ar thaobh na litearthachta tá: Ó Buachalla, Cullen, agus Carney. Deir Ó Buachalla gurb é an modh seachadta amháin a scarann an dá sheánra óna chéile:

Tá áitithe ag scoláirí áirithe gurb é an modh seachadta an t-aon chritéar amháin a dhealaíonn an chumadóireacht bhéil ón gcumadóireacht scríofa (Ó Buachalla, 1998: 49).

I dtraidisiún na hÉireann, is ceist chasta í an modh seachadta, mar léadh lámhscríbhinní nó nuachtáin os ard do dhaoine a bhí gan léamh ná scríobh. Tacaíonn fianaise eile leis seo, faoi mar a deir Ó Madagáin:

Indeed music and song were not the only entertainment at the evening work gatherings: Standish Hayes O’Grady tells us that Irish manuscripts ‘used to be read aloud in farmers’ houses on occasions when numbers were collected at some employment, such as wool-carding in the evenings’ (1985: 207).

Mar sin, tá béalaireacht agus litearthacht fite fuaite ina chéile sa phróiseas seachadta i dtraidisiún na Gaeilge. Ach ní féidir a bheith cinnte den tionchar a bhí ag na lámhscríbhinní seo ar an bpobal. Mar shampla, cé go raibh mórán idirmhalartaithe idir an bhéalaireacht agus an litearthacht in iarthar na tíre ag tús

an fichiú haois, áitíonn Ó Duilearga nach raibh an oiread sin tionchair ag na lámhscríbhinní sin ar an mbéalaireacht:

In certain parts of Ireland the collector of oral literature must move with particular caution, and these are where there is evidence of a lively interchange between written and oral tradition – between the story-teller and the singer and the rustic scribe who from MSS. or from an oral source compiled miscellanies of tale and song which he wished to have for his own use or to have read aloud to him by others. One of these districts where MSS. of this kind were being written up to 50 years ago is the area called the Achréidh along the eastern shore of Loch Corrib; and another was in the Kilshanny-Ennistymon district where scribes were at work well within living memory ... These and other MSS. had been at one time at large in the area and had been much esteemed, especially by those who could not read them, but they exercised little influence on the whole on the oral literature of the locality (Ó Duilearga, 1965: 142-3).

B'fhéidir gur chuma má bhí daoine gan léamh ná scríobh ag éisteacht le leabhair á léamh amach. Ba bheag éifeacht a bhí ar an léitheoireacht sin orthu, ach amháin nuair a cheap na filí béil nach raibh ann ach aon tslí amháin chun an scéal a rá .i. an tslí ina raibh sé scríofa sa leabhar .i. an *Urtext*. Mar a deir Lord:

A general principle is here involved that is of significance when we are dealing with a tradition being invaded by printed song book: namely that if the printed text is read to an already accomplished oral poet, its effect is the same as if the poet were listening to another singer. The song books spoil the oral character of the tradition only when the singer believes that they are *the* way in which the song *should* be presented. The song books spread a song to regions where the song has not hitherto been sung; in this respect they are like a migrant singer. But they can spoil a tradition only when the singers themselves have already been spoiled by a concept of a fixed text (2000: 79; ó Lord an bhéim).

Mar sin, má chloiseann an reacaire nó an file béil amhrán nó dán á léamh amach, is ionann é sin agus a bheith ag éisteacht le hamhrán eile á rá, de réir Lord. Déantar dochar do thraidisiún na béalaireachta nuair a ghéilleann an t-amhránaí do choincheap an *Urtext*. Labhraíonn Bowra mar gheall ar fhilíocht laochais na Rúise, áit nach mbíonn dhá insint riamh mar a chéile sa bhéalaireacht ach oiread:

The bard who recites a poem composes it in the act of recitation ... It is the normal practice among Russian bards. Gilferding observed that among the peasants of Lake Onega a singer never sang a *bylina* twice in the same way ... For instance, the famous bard, Trofim Grigorevich Ryabinin, sang twenty-four lays to Rybnikov and eighteen to Gilferding, and the subjects of eight of these are common to both lists, but not one poem is identical with another ... He did not recall a text verbally but improvised a fresh text round certain fixed features in the story (Bowra, 1952: 217).

Duine de na bailitheoirí móra le rá ag tús an naoú haois déag in Éirinn ab ea an tÉireannach, Thomas Crofton Croker. Déanann sé cur síos ina leabhar *Researches in the South of Ireland* (Croker, 1824) ar conas mar a bhí na caointe á seachadadh idir fhoinsí scríofa agus fhoinsí béil:

Nor are keens merely orally preserved amongst the peasantry. I have three original death-songs in M.S. now lying before me (1824: 181).

From these oral sources and from three or four manuscripts ... the present selection of specimens of *The Keen of the South of Ireland* has been made (1844: xvii).

Ní féidir, áfach, a rá gur breacadh síos ar pár gach caoineadh a dúradh sa traidisiún béil. Mar shampla, cé gur lorg Croker cóip de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ó Maurice O’Connell sa bhliain 1834, níor éirigh leis riamh teacht ar chóip den chaoineadh: “This keen, by Mrs. O’Leary, the editor [Croker] has not been able to obtain; the story of the circumstances under which it was composed has long been familiar to him” (Croker, 1844: xxxv). Bhí cáil ar an gcaoineadh agus bhí a fhios ag Croker gur dhein Eibhlín Dubh caoineadh ar a fear céile ach is aisteach an rud é nár tháinig sé air. Is é is dóichí ón bhfianaise seo ná go raibh an caoineadh á shaothrú i ngort beo na béalaitheachta.

Seo tuairim Opland luaite ag an mBuachallach: “A literature circulated and handed down without the aid of writing is oral” (in Ó Buachalla, 1998: 49). Níl sainmhíniú Opland sásúil mar ní féidir ‘literature’ a scaipeadh gan peann ná pár. Gan amhras, tá paradacsa i gceist anseo arís mar tugann an focal ‘literature’ le fios go bhfuil an t-ábhar scríofa agus mar sin is aisteach an míniú ‘without the aid of writing’ a chur leis. Tagann Buchan leis an tuairim gurb é an modh seachadta an t-aon chritéar a scarann béalaitheacht agus litríocht óna chéile:

The borderline between them can at times be hazy, but the guiding criterion for differentiation is quite clear: the means of transmission (Opland, 1971: 161).

Is i gcomhthéacs liteartha a thagtar ar na caointe sa lá atá inniu againn, níl aon dabht faoi sin, ach cad atá tá taobh thiar den lámhscríbhinn? Deir an Buachallach:

Ní mór dom a admháil nár airíos riamh in ‘Caoine Airt Uí Laoire’, ón chéad uair a léas is a chuireas de ghlanmheabhair é breis agus daichead bliain ó shin, nár airíos is nár aithníos riamh ann ach an t-aon ghuth amháin – guth uathúil an inseora mná (Ó Buachalla, 1998: 18).

Má deir Ó Buachalla nár chuala sé ach guth an inseora mná, conas go ngéilleann sé gur filí “liteartha” a scríobh na caointe mar sin (1998: 43)? Bhí Eibhlín Dubh agus Nóra Ní Shíndile ag tarrac as tobar comónta. Má chloistear guth na haonmhná, cloistear guth na bantrachta go léir, gan dochar d’aon bhean amháin acu, ach iad uile ag cur a gcuma féin ar an traidisiún faoi mar a fuaireadar é, agus mar a chuireadar ar aghaidh é, chun go gcaomhnófaí é do na glúnta a bhí le teacht.

Cé gur léigh Ó Buachalla *Caoineadh Airt Uí Laoghair* agus gur chuir sé de ghlanmheabhair é ní chiallaíonn sé seo áfach gur ábhar liteartha a bhí ann ó thús. Ní gá go raibh an taithí chéanna ag gach duine a tháinig ar an gcaoineadh seo. Mar a deir Zumthor:

Thanks to a long-standing aesthetic prejudice, all artistic language production is identified with writing (Zumthor: 1990: 4).

An chéad uair a chonaic mé féin *Caoineadh Airt Uí Laoghair* bhí sé i bhfoirm leabhair. Mar sin, ar an gcéadfhéachaint is tríd an bhfocal scríofa a tháinig na caointe inár measc, nó ba í an scríbhneoireacht an modh seachadta. Ach ar an dara féachaint chítear sna lámhscríbhinní gur bailíodh nach mór na samplaí ar fad ó bhéal – tugtar ainm an aithriseora go minic. Má scríobhann an bailitheoir síos gur bhreac sé/sí síos an t-ábhar ó bhéal aithriseora mná, an gá an oiread sin amhrais a bheith orainn maidir le húdar an dáin? Mar shampla, an mbeadh an cheist á cur dá mbeadh fear luaite leis an gcaoineadh?

Mar sin, tá meascán i gceist le modhanna seachadta an chaointe sa Ghaeilge, agus ní chabhraíonn sé leis an díospóireacht má dhéantar beag is fiú de chun taobh den scéal a chur chun cinn thar an taobh eile. Ní féidir a rá go soiléir cad é an modh seachadta atá ag an gcaoineadh i gcás na Gaeilge, ach ní gá gurb é an modh seachadta amháin a dhealaíonn an dá sheánra ón chéile. Tá an ceart ag an mBuachallach nuair a deir sé:

fagann sin, mar is léir, nach féidir an t-idirdhealú is neamhchas fiú a dhéantar uaireanta idir an chumadóireacht bhéil is an chumadóireacht scríofa – an modh seachadta – nach féidir an t-idirdhealú sin féin a chur i bhfeidhm ar an gcaoine (1998: 50).

Uaireanta, déantar níos mó plé ar conas a tháinig an t-ábhar chugainn seachas ar an ábhar féin. Cé nach fios go soiléir an modh seachadta a bhí ag caointeoireacht na hÉireann, níl aon locht ar shaibhreas an ábhair in ainneoin na heaspa seo. Tá scoláirí áirithe tar éis a thaispeáint go bhfuil tréithe faoi leith ag an mbéalaireacht a dhealaíonn í ón litearthacht (Lord, 1987) agus (Ong, 1982). Sa chéad chuid eile anseo déanfar na tréithe a d'aithin Ong a thaispeáint in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*.

2.1 “Focal ar fhocal”

Maidir le ceist an tseachadta béil, ardaítear mórán ceisteanna mar gheall ar an bhfeiniméan “focal ar fhocal”. Mar shampla, an féidir le haon amhránaí an t-amhrán céanna a rá faoi dhó? Seo cur síos ag J.M. Foley agus é ag caint ar na deacrachtaí a bhaineann leis an bhfocal féin i dtraidisiún na Slavach:

When a singer claims “word for word” accuracy in reproducing a song he has heard from another bard or in reperforming a song he himself sang earlier, we need to interpret his claim realistically. Does he mean “printed character for printed character”? Obviously not. Is he suggesting that no part-lines or lines will be added, substituted, or left out? Not likely, especially if the *reči* involved are whole scenes, which can vary significantly from one instance to the next, even if the singer is performing the same epic story. When we add the demonstrated fact that “bigger words” at every level can show an internal flexibility in their construction, the defining feature of this and many other oral poeties emerges: variation within limits, flexibility within rules (Foley, 2002: 18).

Gan trácht ar “focal ar fhocal” is léir go bhfuil deacrachtaí i dtraidisiún na hÉireann le ‘focal’. Deir Ó Laoire:

In this regard the evidence from South Slavic *guslari* consulted about the meaning of the term *reč* or “word” (Foley 2002: 12-20), bears striking similarities to Irish ideas on the same topic. *Focal* in Irish can mean a single lexical unit, but it may also mean more than that. *Seanfhocal* (literally “old word”), for example, is the usual term for proverb, clearly always more than a single lexical unit (Ó Laoire, 2004: 199).

Tagraíonn Ó Laoire chomh maith d’eachtra a thit amach idir Lorcán Ó Muireadhaigh agus Méabha Tharlaigh Mhóir i Rann na Feirste, agus eisean ag bailiú an amhráin *Mal Dubh an Ghleanna* uaithi ag tús an fichiú haois. Is léir go raibh deacrachtaí ag an mbean seo nuair a iarradh uirthi an líne: “Bean eile agus dhá mhíle bó léi” a scarúint ina bhfocail aonair – óna dearcadh siúd, b’aonad léacsach amháin é:

I would hesitate to extend the idea of *focal*, “word,” further than this for the Irish case at this point. However, in this context it is worth relating the story told of the famous

collector and Irish language activist Lorcán Ó Muireadhaigh, who founded the renowned Gaelic college in Rannafast, Co. Donegal in the early part of the twentieth century (Ó Baoill 1977). Trying to transcribe a song from Méabha Tharlaigh Mhóir, he encountered a problem in that he could not understand the word *eilagus* in the song “Mal Dubh an Ghleanna” (“Dark Moll of the Glen”). When he asked her to pronounce each word (in his literate, text-bound sense) separately, she was unable to do so. “Bean eile agus dhá mhíle bó léi” (“another woman and two thousand cows with her”) was the line that caused him the trouble. When vowels from two words meet in Irish, one is usually elided. This is what the singer did in the combination *eile* (“other”) and *agus* (“and”), producing the combination *eilagus*. The collector took this composite to be one word since it was pronounced in this way and was unable to recognize the two constituent lexical units. His singer was unable to help him separate them (Ó Laoire, 2004: 207).

Mar sin, nuair a deir an file béil gur “focal ar fhocal” atá ann, ní leor glacadh leis an ráiteas seo bunaithe ar thuairim an fhile. Caithfear féachaint ar an bhfeiniméan seo faoi mar a dhéanfaí turgnamh eolaíochta – muna bhfuil na fíricí cruinne ar fáil ní féidir glacadh leis. Dhiúltaigh Ross (1959) do théis na béalairachta a chuir Parry agus Lord chun cinn, ag rá go gcaithfí an scéal a sheachadadh i dtraidisiún na nGael díreach mar ba cheart .i. “focal ar fhocal” gan mórán d’athrú a dhéanamh sa scéal.

There is, however, a distinct reverence in the Highlands for traditional texts, and a good tradition-bearer is one who does not reformulate or alter what he has heard (Ross, 1959: 12).

Dar le Ross bhí níos mó ómóis don téacs ceart “focal ar fhocal” agus nach raibh aon mheas ar a bheith á athchruthú. Dar ndóigh, teoiric acadúil a bhí á cur i bhfeidhm ar thuiscintí pobail, ach níor mhór scagadh a dhéanamh ar na tuiscintí sin leis, rud nár dhein Ross. Níor mhaith le Ross slat tomhais na béalairachta a chur i bhfeidhm ar an ábhar Gaelach. Féach ar an méid a deir Ó Laoire:

In an early reaction to theories of oral-formulaic composition, James Ross (1959) proposed that Gaelic tradition, differing from South Slavic norms, emphasized accuracy and word-for-word repetition as the desirable requisites of transmission in orally recited tales, and that, consequently, the composition-in-performance paradigm did not hold for this culture area (Ó Laoire, 2004: 188).

Scoláire eile a tháinig le Ó Buachalla agus Ross ab ea de Vet. Dhiúltaigh sí do théis na béalairachta agus í ag tagairt don traidisiún béil in Bali na hIndinése ag rá go raibh an tábhacht chéanna ag an dá mhódh:

For in Bali oral and written literature coincide and are of equal importance. The written texts are not an imitation of oral literature, but form its very foundation and secure its survival. The gap existing elsewhere between literacy and orality, between intellectuals and peasants, between what one group reads and what the other group hears does not exist (de Vet, 1996: 73).

Tagann Finnegan leis an méid seo nárbh fhéidir le scoláirí teorainn ghlan idir béalairacht agus litearthacht a aithint:

The modes of transmission, distribution and publication of oral poetry turn out to be complicated, and not, as used to be commonly supposed, confined neatly to two distinct traditions, one oral, the other written (Finnegan, 1977: 168).

Taispeánfar sa chaibidil seo nach mbíonn dhá insint mar an gcéanna i dtraidisiún na hÉireann, d'ainneoin na gcosúlachtaí idir dhá bhéalaithe. Mar a áitíonn an seanfhocal: “bíonn dhá insint ar scéal agus dhá leagan déag ar amhrán”. Is féidir le dhá scéal nó amhrán a bheith cosúil lena chéile agus uaireanta déanfaidh an reacaire a mhaíomh gurb ionann an leagan seo agus leagan a chualathas scór blian roimis. Ach, is idéalachas atá sa choincheap “focal ar fhocal”. Más traidisiún béil é, ní bhíonn aon bhuntéacs scríofa ar fáil chun an dá leagan a chur i gcomparáid lena chéile.

The role of the conserver of the tradition, the role of the defender of the historic truth of what is being sung; for if the singer changes what he has heard in its essence, he falsifies truth (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 28).

Muna bhfuil scríobh agus léamh ag duine, conas a bheidh a fhios aige cad is líne ann, cad is focal ann nó fiú cad is “focal ar fhocal” ann? Chuir Nikola Vujnović (an bailitheoir a bhí ag Parry agus Lord) agallamh ar Demo Zogic, amhránaí san Iúgsláiv. Tháinig cúpla rud thar a bheith suntasach chun solais agus is fiú cuid den agallamh a thabhairt anseo:

- N: “We have heard – we’ve been to those places in our country where people sing – and some singers have told us that as soon as they hear a song from another singer, they can sing it immediately, even if they’ve heard it only once ... just as it was word for word. Is that possible?
- D: It’s possible ... I know from my own experience ... I would hear a singer sing a song to the gusle, and after an hour I would sing his whole song. I can’t write. I would give every word and not make a mistake on a single one ...
- N: Was it the same song, word for word, and line for line?
- D: The same song, word for word, and line for line. I didn’t add a single line, and I didn’t make a single mistake...” (Lord, Mitchell agus Nagy 2000: 27).

Feictear sa sliocht seo nach bhfuil scríobh ag an amhránaí. Mar sin, tá coincheap na ‘líne’ coimhthíoch dó ar fad. Cé go mbaineann sé úsáid as an téarma ‘líne’, mar mhacalla ar an gceist a cuireadh air, ní gá go raibh tuiscint aige ar an gcoincheap féin. An ionann deireadh na líne agus an áit a dtógann duine anáil? Conas gur féidir le duine gan léamh ná scríobh an líne nó fiú an focal a ríomh? De réir an agallaimh seo, dar leis an bhfear seo gurb ionann botún agus focal a fhágaint ar lár – níl fonn ar an bhfile a admháil go ndéantar dearmad ar fhocail nó línte nó go gcuirtear focail bhreise leis an insint. Is léir sa phíosa seo go bhfuil an file ag iarraidh athrá a dhéanamh ar an rud a deir an fear liteartha ‘word for word, and line for line’. Is suntasach an rud é seo; tá meas ag an duine gan léamh ná scríobh ar an litearthacht, agus uaireanta eile, tá meas ag an scoláire léannta ar an bhfile béil agus próiseas na béalairachta:

The illiterate literary critic can be as merciless in his judgment as his sophisticated colleague writing in a room full of books, and we can be assured that medieval as well as modern oral narrative had to pass through the purgatorial fire of many centuries before reaching the high standard required of it by the cynical critics of the Gaelic speaking world (Ó Duilearga, 1965: 146).

Tacaíonn an méid seo le Binchy, agus é ag caint ar litearthacht agus ar an difríocht atá idir liteartha agus léannta. Deir sé go ndéanann cumas léitheoireachta dochar don chuimhne:

Nowadays we are very much inclined to confuse the words illiterate and unlearned. One could not make a greater mistake. When we say a man is illiterate nowadays we imply that he has no learning. That would rule out a great many learned men of the past in

other countries. It leaves out of consideration altogether the oral literatures which have survived solely by human memory. In one sense literacy is the great enemy of a particular kind of learning, namely that of memory. It is a well known fact – some of you may have observed it in yourselves, certainly the older members of the audience will – that the more you read the worse your memory becomes, and for a very simple reason: because most of what you read, you read with the subconscious intention of forgetting (Binchy, 1961: 9).

Mar a deir Lord, tá meas ag an duine gan léamh ná scríobh ar an litearthacht féin: “They reflect the unlettered man’s admiration of the lettered” (2000: 27). Ach fiú nuair a dhéanadh filí na hIúgláive iarrachtaí an rud ceannann céanna a rá “focal ar fhocal” arís, níorbh fhéidir leo:

One of the most telling discoveries in Lord’s work has been that, although singers are aware that two different singers never sing the same song exactly alike, nevertheless a singer will protest that he can do his own version of a song line for line and word for word any time, and indeed, ‘just the same twenty years from now’ (Lord 1960, p. 27). When, however, their purported verbatim renditions are recorded and compared, *they turn out to be never the same, though the songs are recognizable versions of the same story*. ‘Word for word and line for line’, as Lord interprets (1960, p. 28), is a simple and emphatic way of saying ‘like’. ‘Line’ is obviously a text-based concept and even the concept of a ‘word’ as a discrete entity apart from a flow of speech seems somewhat text-based (Ong, 1982: 60-1) [uaimse an bhéim].

2.2 Malartacht

Mar a deir de Noraidh agus é ag caint ar cheol na n-amhránaithe dúchais in Éirinn:

Níor airíos riamh an fonn céanna á ghabháil díreach mar a chéile ag aon bheirt amhránaí, fiú amháin sa pharóiste céanna; bíonn a bheag nó a mhór de dhifríocht ann i gcónaí. Ní nach ionadh sin. An rud a chloistear, ní hé an t-amhrán é ach leagan den amhrán; an rud atá i gcló, ní hé an t-amhrán é ach leagan den amhrán (1965: 9).

Sa bhéalairacht, mar sin, is nádúrtha an rud é focail dhifriúla a úsáid chun an teachtaireacht chéanna a thabhairt. D’fhéadfaí cúpla focal difriúil a úsáid chun

rialacha na meadarachta a shásamh. Mar shampla, in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, baineann Nóra Ní Shíndile úsáid as na malairtí seo a leanas sa dá leagan den chaoineadh a tógadh uaithi:

LCIB

Go n-ólfaidh Art Ó Laoghaire deoch,

Ferriter

Go nglaofaidh Art mac Conchúir deoch,

Tacaíonn fianaise ó Lord leis seo:

Two singers won't sing the same song alike. They add, or they make mistakes and they forget. They don't sing every word, or they add other words. Two singers can't recite a song which they heard from a third singer and have the two songs exactly the same as the third (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 27).¹⁴

An ionann an scéal in Éirinn agus san Iúgsláiv? Nó an raibh an ceart ag Ross (1959: 12) .i. nach féidir an cur chuige a bhí ag Parry agus Lord a chur i bhfeidhm ar thraidisiún na hÉireann?

Cad iad na modhanna cumadóireachta laistiar den bhéalaireacht? Mar a d'áitigh an Coileánach, d'athraigh Séamus Ó Duilearga a thuairim féin ar an dtraidisiún béil. Agus é ag caint faoi Sheán Ó Conaill agus a chuimhne neamhgháthach, deir sé:

Is cuimhin liom gur chuala aige fé Nollaig, 1923, an chuid ba mhó de sgéal Dhiarmada agus Ghráinne do réir mar atá sé i gcló, focal ar fhocal, nú geall leis do, in-eagrán Stainndís Mhic an Aodhaigh Í Ghráda (Igh. 41-112, ach an eachtra ar Lch. 108 ar iarraidh) (Ó Duilearga, 1948: xx).

Is suntasach an rud é an “nú geall leis do” anseo chomh maith. Mar sin, ní féidir go raibh an scéal gan mhalartacht mar bhí eachtra amháin in easnamh chomh maith. Blianta ina dhiaidh sin, agus é ag caint ar thraidisiún na scéalaíochta ina alt *Notes on the Oral Tradition of Thomand* deir Ó Duilearga nach ndéarfadh beirt scéalaithe riamh an scéal díreach mar an gcéanna:

¹⁴ Deir Lord chomh maith: “We have seen from the Yugoslav examples that variation, sometimes not great, sometimes quite considerable, is the rule in oral composition” (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 203).

No two Irish story-tellers will tell the same hero-tale or *märchen* in precisely the same way. Many story-tellers, masters of their craft, give full scope to their imagination and to their delight in narrative, impressing upon their tale their predilections, their shrewd philosophical observations, and their own strong character and individuality (Ó Duilearga, 1965: 146).

Tacaíonn fianaise ó Chiarraí leis an tuairim seo nach mbeidh dhá scéal riamh mar an gcéanna. Bhailigh Joan Radner cúig leagan déag den scéal *The Woman Who Went to Hell* (AT 425) (Radner, 1989: 115-6). Nuair a d’inis Peig Sayers agus a mac Mícheál Ó Gaoithín (Maidhc File) an scéal céanna .i. *Micí na Muc*, ba mhór na difríochtaí eatarthu:

Both Peig and Maidhc File told the story of “The Woman Who Went to Hell,” and in spite of – or perhaps more truly *because* of – their close association with one another, they told it quite differently. Their versions show dramatically how a single plot can be made to carry nearly opposite messages about the nature and responsibilities of women (Radner, 1989: 112).

Is tábhachtach an rud é gach scéal a mheas go neamhspleách. Tar éis dom an seánra seo .i. caoineadh na marbh, a scrúdú, is léir ón bhfianaise gur idéal é an coincheap “focal ar fhocal” sa chás seo. Más cumadóir go smíor é an caointeoir, ní hamháin aithriseoir a d’fhoghlaim an caoineadh de ghlanmheabhair ó dhuine éigin eile, beidh an méid a deir sé/sí ag síorathrú laistigh den traidisiún gach uair a deirtear an caoineadh. Mar a deir Lord:

The truth of the matter is that our concept of “the original”, of “the song”, simply makes no sense in oral tradition. To us it seems so basic, so logical, since we are brought up in a society in which writing has fixed the norm of a stable first creation in art, that we feel there must be an original for everything. The first singing in oral tradition does not coincide with this concept of the “original”. We might as well be prepared to face the fact that we are in a different world of thought, the patterns of which do not always fit our cherished terms. In oral tradition the idea of an original is illogical. It follows, then, that we cannot correctly speak of a “variant”, since there is no “original” to be varied! “Oral transmission”, “oral composition”, “oral creation” and “oral performance” are all one and the same thing. Each performance is more than a performance; it is a re-creation. Both synchronically and historically there would be numerous creations and re-

creations of the song. The concept of the relationship between “songs” (performances of the same specific or generic song) is closer to the truth than the concept of an “original” and “variants”. In a sense each performance is “an” original, if not “the” original (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 101).

Tá ról lárnach ag an malartacht sa bhéalaireacht trí chéile. Fiú sa tuairisc atá againn ar conas mar a cailleadh Art Ó Laoghaire, tá cuntais dhifriúla ann. Is léir ó na tagairtí go raibh scéalta difriúla nó malartacht i measc an phobail faoina bhás. Seo tuairisc Uí Bhuachalla ar na sonraí seo:

Is cuma liomsa cé acu tríd an fhuinneog amach nó trí pholl na heochrach a chonaic Eibhlín Dubh Art, cé acu i Maigh Chromtha nó i gCeann Toirc a chonaiceadar a chéile, cé acu lá breá earraigh nó maidin Sathairn sa bhfómhar a bhí i gceist; cé acu láir dhonn, láir cheannann nó láir dhonn cheannann a bhí ag Art, cé acu trí léim nó seacht gcinn a chaith Eibhlín a thabhairt chun imeacht ón leaba ar mhuintir an chapail; cé acu ‘faoin gcluais’ Ó Tuama (1961: 19), ‘os cionn na cluaise’ Ó Foghludha (1945: 199), nó ‘through the heart’, mar a dúirt Croker (1824: 288) a goineadh Art ... Ní hamháin nach bhfuil tábhacht leis an saghas sin eolais, dar liom, ach nach bhfuil gá leis ach oiread mar nach bhfuil baint dá laghad aige leis an dán. Ní theastaíonn d’eolas uainn, agus tá an méid sin le baint as an dán féin, ach gur maraíodh Art Ó Laoire (Ó Buachalla, 1998: 8).

D’ainneoin a ndeir Ó Buachalla, is díspeagadh a bheadh ann dá scarfaí an caoineadh ó shuíomh beo an phobail. Is léiriú ar a bhríomhaire agus a bhí an scéal i mbéal na ndaoine na suainseáin éagsúla a bhí sa tsiúl mar gheall ar a bhás. Ceanglaíonn na malairtí sin an scéal don bhéalaireacht go cinnte. Tá an mhalartacht seo le fáil ní hamháin sna téacsanna difriúla de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ach sa bhéaloideas a bhaineann leis. I dtraidisiún na Gréige chomh maith feictear gur nádúrtha an mhalartacht sa traidisiún béil. Seo Alexiou ag tagairt do chaoineadh na Maighdine sa Ghréig:

It may be assumed, as has been suggested, that this motif had crept in from a similar theme in the Akritic cycle, as an extension of the swoon motif, after which the women revive Mary with somewhat excessive quantities of water (varying in different versions from one to sixty-two jars!), with the detail of the combing added later. If so, it should be stressed that the versions which portray her as bathing are no less ‘authentic’ than those which portray her praying when the news is brought. Again, it is the inevitable

process of oral variation, in which themes, old and new, are introduced from other songs, not irrelevantly but with deliberate effect (Alexiou, 1974: 74).

Is í an tábhacht leis an gcosúlacht seo ná go mbíonn malartacht le feiscint sa bhéalaireacht ní hamháin in Éirinn, ná sa Ghréig, ach ar fud na cruinne. Ní thagann Ó Buachalla leis seo; glacann sé leis go mbaineann an mhalartacht le traidisiún litearthachta agus traidisiúin bhéil chomh maith:

Dar le Lord go raibh an mhalartaíocht ar cheann eile de na tréithe a dhealaigh an chumadóireacht scríofa amach ón chumadóireacht bhéil ... Pé bunús eimpíreach a bhí leis an idirdhealú sin Lord, is léir nach dtagann fianaise na Gaeilge leis ... Ní dhéanann an próiseas traidisiúnta seachadta, sa Ghaeilge pé scéal é, aon idirdhealú idir an seachadadh de lámh is an seachadadh ó bhéal; is é an toradh céanna a bhíonn orthu araon: leaganacha is malairtí (Ó Buachalla, 1998: 43-4).

Cé gur láidir an t-áiteamh sin ag Ó Buachalla is dóigh liom gur féidir a mhalairt a léiriú. Mar shampla, in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* is féidir difríochtaí idir malartacht de lámh agus malartacht de bhéal a aithint. Feictear an chontrárthacht seo go soiléir idir dhá lámhscríbhinn de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire: Ferriter* (leagan i lámh Phádraig Feirtéar) agus *Pead* (leagan i lámh an Athar Peadar Ó Laoghaire). Mar shampla, nuair a dhéantar mallacht ar Sheán Mac Uaithne, an té a sceith ar Art Ó Laoghaire, de réir an bhéaloidis, tá an défhoghar ‘ua’ ag teastáil chun an mheadaracht a shásamh, ach sa leagan *Pead* ní fhaightear ach ‘ío’ – fuaim a bhriseann an mheadaracht. Braithim féin gur iarracht ab ea sin ón Athair Peadar an focal ‘fuail’ a sheachaint agus an focal níos boige ar nós ‘mhíolaigh’ a úsáid (féach chomh maith Ó Tuama, 1961: 69). Taispeánann sé seo go raibh tuiscint ag an bhfear liteartha seo ar an seánra, ach nár chlóigh sé le meadaracht na filíochta béil:

Ferriter

Cé gur mhór an trua liom,
Í do bheith thuas ort,
Mar cloisim dá luachaint,
Gur bodaichín fuail tú,
Fé mar ba dhual duit.

Pead

Cé gur mhór an trua liom,
Í 'fheiscint thuas ort.
Gurb olc an díol ort,
A bhóidichín mhíolaigh!

Mar sin, is féidir an saghas malartachta a aithint go soiléir .i an t-idirdhealú idir seachadadh de láimh agus seachadadh ó bhéal.

2.3 Tréithe na Béalaireachta (Ong, 1982: 36-50)

Díreoidh mé roinnt airde anois ar thréithe na béalaireachta ag Ong. Mar a dúirt Ó Coileáin: “it should be possible to isolate some distinctive features of oral and written compositions and to test the early materials on the basis of the principles so established” (Ó Coileáin, 1977: 11). Úsáidfear slata tomhais Ong chun tréithe na béalaireachta a aithint in *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Ní heol dom comparáid mar seo a bheith déanta cheana. Bainfear úsáid speisialta as leagan *Ferriter 1, UCD* sa scrúdú seo mar is dóigh liom gurb é an leagan is treise ó thaobh na béalaireachta de. Aithníonn Ong laistigh den chumas cainte sin na tréithe seo a leanas:

- Baintear úsáid as stíl shuimitheach seachas stíl a úsáideann fochlásail.¹⁵
- Bíonn sé iomlánach in áit a bheith anailíseach.
- Bíonn sé ag druidim le bheith iomarcach nó “thar na bearta”.
- Bíonn sé de nós aige a bheith coimeádach.

¹⁵ Is é an leagan Béarla de na téarmaí seo a leanas ná:

- a) Expression is additive rather than subordinative.
- b) It is aggregative rather than analytic.
- c) It tends to be redundant or “copious.”
- d) There is a tendency for it to be conservative.
- e) Out of necessity, thought is conceptualized and then expressed with relatively close reference to the human lifeworld.
- f) Expression is agonistically toned.
- g) It is empathetic and participatory rather than objectively distanced.
- h) It is Homeostatic.
- i) It is situational rather than abstract (Ong, 1988: 36-50). Táim buíoch de Liam Ó hAisibéil a thug moltaí dom maidir le na téarmaí Gaeilge.

- Nuair is gá, déantar coincheapú ar an smaoineamh i dtosach agus cuirtear i láthair ansin é agus baint thagartha aige, a bheag nó a mhór, le domhan agus saol an duine.
- Bíonn ton aighneastúil áititheach ag baint le cumas cainte.
- Bíonn ionbhá agus rannpháirtíocht ag baint leis, seachas a bheith coimhthíoch ar leibhéal oibiachtúil.
- Bíonn sé aonstádach.
- Eascraíonn sé as suíomh faoi leith agus as ócáidí faoi leith seachas a bheith teibí.

2.3.1 Stíl shuimitheach

Déantar fochlásail a sheachaint sa chumadóireacht bhéil:

This absence of necessary enjambement is a characteristic of oral composition and is one of the easiest touchstones to apply in testing the orality of a poem. Milman Parry has called it an “adding Style”; the term is apt (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 54).

Ar dtús, is fiú féachaint ar an sainiú atá ann ar “enjambement” mar a deir Parry féin: “I use the term enjambement by itself in its largest sense, that of the running over of the sentence from one line to another” (Parry, 1929: 202). Feictear go soiléir, conas mar a chuir Nóra Ní Shíndile breis cumadóireachta le hoscailt an chaointe in *Ferriter* seachas in *LCIB*. Is féidir na difríochtaí idir an dá bhéalaithris a aithint sa chló trom:

LCIB

Is domhsa nárbh **atuirseach**,
Do chuiris parlús dá ghealadh dhom,
Rúmanna dá **mbreacadh** dhom,
Bácús dá dheargadh dhom,
Bríc dá ceapadh dhom,
Rósta ar **bhearaibh** dom,

Ferriter

Is domsa nárbh **aithreach**,
Do chuiris parlús dá ghealadh dhom,
Seomraí dá **nnglanadh** dhom,
Bácús dá dheargadh dhom,
Bríc dá ceapadh dhom,
Róst dá **bhreacadh** dhom,
Riaradh agus glacadh dhom,
Buird dá **leathadh** dhom,
Fíon dá **tharraing** dhom,

Mairt dá leagadh dhom,

Mairt dá leagadh dhom,

Muca dá bhfeadadh dhom,

Mná fuinte is roinnte dhom,

Mná glactha leastair dhom,

Codladh i gclúmh lachan dom,

Codladh i gclúmh lachan dom,

Má léitear an leagan in *LCIB* tuigtear gur cuireadh fáilte is fiche roimh Eibhlín Dubh nuair a bhog sí go dtí Rath Laoich tar éis di Art Ó Laoghaire a phósadh. Ach tá sonraí breise in *Ferriter*. Tá na téamaí seo faoi mar a bheadh consairtín, .i. is féidir iad a leathú amach agus a chúngú ag brath ar an lucht éisteachta. Má bhí an pobal toilteanach éisteacht le breis ón amhránaí, cuireadh le méid an amhráin.

2.3.2 Iomlánach in áit a bheith anailíseach

Nuair a dhéantar tagairt d’Art in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* baintear úsáid as buafhocail mar go mbíonn siad iomlánach. Mar shampla, is annamh a thugtar ‘Art’ féin air; glaotar ‘Marcach an dea-chroí’ nó ‘Marcach an chlaímh ghil’ nó ‘Marcach na mbánghlac’ air. B’fhéidir go bhfuil bunús leis an easpa seo agus go raibh “mí-ádh ag baint le hainm duine a bheith luaite i bhfilíocht” (Ó hÓgáin, 1982: 300). Tá an easpa seo thar a bheith comónta sa bhéalaireacht ag dul chomh fada siar le Homer. Mar shampla déanann Homer cur síos ar Nestor mar seo a leanas:

Nestor’s epithets in Homer are *dios* (godlike), *megathumos* (great-hearted), *agauos* (illustrious, noble), *hippota* (horseman) and *Gerenios* (Gerenian) (Lord, 1987: 56).

Seo liosta de na buafhocail atá ar fáil in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* chun tagairt a dhéanamh d’Art. Osclaíonn gach dreas den chaoineadh le scairt mar seo:
“Mo chara agus

Mo ghamhain

Mo stór

M’uan tu

Mo shearc

Mo shearc-mhaoin

Mo thaitneamh

Mo chuid
Mo chumann
Mo lao
Mo ghrá
Mo rún
Mo cholúr geal
Mo mhúirnín”

D’fhéadfadh file liteartha coinbhinsiún mar seo a leanúint, ach sa chaoineadh béil, déantar polarú ar na mothúcháin. Téann an caoineadh thar fóir ar fad le moladh agus le cáineadh in éineacht lena chéile – tuiscint atá lárnach i bhfilíocht na Gaeilge. “Deirtí gur ‘moladh agus cáineadh’ dob obair don fhile” (Ó hÓgáin, 1981: 281).

2.3.3 Iomarcach nó “thar na bearta”

In oral “life situations” it is necessary to repeat. Fullness, *copia*, and *amplificatio* are oral characteristics which are kept well into the written period as oral residue. Here, too, Father Ong’s characteristics are more applicable to a context of general communication than to oral traditional literature. The repetitions in the latter do not, in my opinion, arise from the need to remind the audience of what has been said, but from what I would call “ritual repetition”; and I would like to suggest that the fullness, the copiousness, comes from “ritual elaboration.” Only those elements are described fully which are of significance. It is not “any old sword” that is described at great length, but the hero’s special sword, and it may be described either at the moment when it is specially made for the hero, as the armor of Achilles in Homer’s *Iliad* (Lord, 1987: 57).

Baineann an t-athrá agus an mionsaothrú seo leis an deasghnáth. Ós rud é gur dheasgháth ab ea an chaointeoireacht, baineadh úsáid as cur síos faoi leith ó thús aimsire. Mar sin, níl an t-athrá ann ionas go mbeidh an file in ann cuimhneamh ar an méid a thiocfaidh ar ball; tá an t-athrá ag teastáilt mar gur mar sin a bhí an leagan amach riamh sa deasghnáth:

The fullness and repetition ... are not there to fill up time while the singer thinks of what comes next, or for the convenience of the audience who have to be told what happened previously in the story. The repetitions have, or once had, an important role of their own, a ritual one of great antiquity ... The original ritual function of such repetitions may in

time become lost, and the repetitions may be kept as convention of literary style which are retained as “oral residue” in written literature (Lord, 1987: 58).

Mar shampla, féach ar na ceithre shampla anseo den chur síos ar a hata, a chlaíomh, a chapall etc:

- a) Is breá a thíodh hata duit,
Faoi bhanda d’ór tharraingthe,
Agus claíomh cinn airgid,
Coiscéim bhalarach,
Ag each caol ceannann fút.

- b) A mharcaigh na mbán-ghlac,
Is breá a thíodh ráib duit,
Holón faoi cháimbric,
Is hata faoi lása.

- c) Éirigh suas anois,
Is cuir ort do chulaith
Éadaigh uasail ghlain,
Cuir ort do bhéabhar dubh,
Tarraing do lámhainní umat,
Síúd in airde t’fhuip,
Sin í do láir amuigh

- d) Is breá a thíodh lann duit,
Hata faoi bhanda,
Bróg chaol ghallda,
Is culaith den abhras,
’Rinntí thall duit.

Tacaíonn an fhianaise seo leis an tuairim atá ag Lord ar athrá: “They are repetitions, not from one poem to another, for they belong in all of them; rather they are descriptions used and adapted to a number of situations” (Lord, 1987: 61). Féach ar an gcur síos i dtrí chaoineadh dhifriúla – Traolach Láidir, Séamus Mac Coitir agus Art Ó Laoghaire – ar conas mar a shuíodh an laoch ar a chapall:

<p>Foinse: MN 9: 345-46 Cé a cailleadh: Séamus Mac Coitir Cé a chum: A shean-bhanaltra</p> <p>Mo chéad chara tu, Is breá thíodh hata duit, Claíomh cinn airgid, Bhíodh sráid dá glanadh duit, Bóithre dhá ngealadh dhuit, Cóiste ocht gcapall duit, Is Sacsanaigh ag umhlú go talamh duit, Is ní le taitneamh dhuit, Ach le haonchorp eagla.</p>	<p>Foinse: Ferriter 1, UCD Cé a cailleadh: Art Ó Laoghaire Cé a chum: Nóra Ní Shíndile</p> <p>Mo ghrá agus mu rún tu Agus is breágh thíodh súd duit Stoca chúig gcúl duit Buatais go glúin duit <i>Caroline</i> cúingach A's <i>whip</i> go lúthmhar Ar ghillín t-súgach Is mó ainnir mhodhúil mhúinte Bhíodh ag féachint san chúl ort.</p>	<p>Foinse: HL 4543: 187-8 Cé a cailleadh: Traolach Láidir Ó Briain Cé a chum: A bhanaltra</p> <p>M'fhada chreach thúirseach, 'S is deas do thiocfadh súd duit, Hata trí gcúinge, Is peiribhic phúdair, Is <i>whip</i> bhreá lúbach, Ar ghillín tsúgach, Is claoímh bhreá cúil thort, Ag búain trí gcúrsa, As bhodaigh na dúiche, Go gcaithfidis umhladh, Duitse gan chuínse, A Thoirdealbhaigh ó.</p>
---	--	---

2.3.4 Coimeádach agus traidisiúnta

Tá patrún faoi leith sa chaoineadh. Tá tréithe faoi leith ag teastáil le go bhféadfaí *caoineadh* a thabhairt air, ina measc: na buafhocail, an t-iardhearcadh ar an saol mar a bhí nuair a bhí an té atá anois marbh fós beo, an mhallacht, agus an díoltas. Osclaíonn an caoineadh i gcónaí le téarma ceana. Is rud traidisiúnta é an beannú ag tús an chaointe. Má fhéachtar ar na hoscailtí: ‘Mo chéad chara tú’ atá in *Caoineadh Sir Séamas Óg Mac Coitir* (MN M 9: 345), ‘Mo chara go daingean tu’ atá in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* (Ferriter 1: 298), ‘Mo chara is mo rún tú’ atá in *Caoineadh a rinneadh ar Diarmaid Mac Cárthaigh* (Ó Conaill agus Ó Cuileanáin, 1939: 185), is léir gur gá don chaointeoir an caoineadh a oscailt leis an ngairm seo:

The point which I wish to make is that the tradition includes the very best in quality. The singer does not need to leave the tradition to produce a poem of the highest artistic value ... The repeated noun-epithet formulas in Homer as well as in other oral traditional narrative songs, including South Slavic, belong to the poetics of oral traditional poetry,

but not to that of written literature which tries to avoid repetitions. Oral societies must invest great energy in saying over and over again what has been learned arduously over the ages (Lord, 1987: 63).

Dúradh na nathanna speisialta seo ar feadh na mblianta, mar bhain siad le nós cianárta na caointeoireachta.

2.3.5 Domhan agus saol an duine

Deir Ong: “In the latter half of the second book, the Iliad presents the famous catalogue of the ships – over four hundred lines – which compiles the names of Grecian leaders and the regions they ruled, but in a total context of human action: the names of persons and places occur as involved in doings” (Havelock 1963, 176-80, luaite ag Ong, 1982: 42-3). Nuair a chuimhníonn Eibhlín Dubh ar na daoine eile atá cailte aici, ní hamháin go gcuimhníonn sí orthu ach cad a thit amach dóibh sa saol. Cabhraíonn na smaointe uaigneacha seo léi caoineadh a dhéanamh ar Art:

- a) Is ní hea a bhfuair bás dem chinne,
Ná bás mo thriar clainne,
Ná Dhónaill Mhóir Uí Chonaill,
Ná Conall a bádh sa tuile,
Ná bean na bliana is fiche,
A chuaigh anonn thar uisce,
'Déanamh cairdeasaí Críost le rithibh,

Chomh maith leis sin, feictear gur fíor don méid a deir Ong faoin iardhearcadh – “The abstract description is embedded in a narrative presenting specific commands for human action of accounts of specific acts” (Ong, 1982: 43) – nuair a smaoiníonn Eibhlín Dubh siar ar an uair dheireanach a labhair sí le hArt sular cailleadh é:

- b) Dúrais: “ 'Eibhlín, éirigh id sheasamh,
Is cuir do ghnó chun taisce,
Go luaimneach is go tapaidh,
Táimse ag fágáil an bhaile,

Ní móide go deo go gcasfainn”.
Níor rinneas dá chaint ach magadh,
Mar bhíodh dá rá liom go minic cheana.

2.3.6 Ton aighneastúil ag an gcumas cainte

De réir Croker, bhíodh mná caointe ag argóint lena chéile chun an caoineadh a rá: “and one strove again’ the other, and above all there was one widow woman – one Mrs. Leary – that none of them could come near” (Croker, 1844: xxv). Is é an sainmhíniú atá ar “aighneastúil” ná: “eager to win in discussion or argument; competitive [C17: via Late Latin from Greek *agōnistikos*, from *agōn* contest].”¹⁶

By keeping knowledge embedded in the human lifeworld, orality situates within a context of struggle ... Portrayal of gross physical violences, central to much oral epic and other oral genres and residual through much early literacy, gradually wanes or becomes peripheral in later literary narrative (Ong, 1982: 44).

Sa bhéalaireacht, tugtar sonraí grafacha. Chítear an chodarsnacht idir an cur síos ar Mhorris, nó Morrison mar a thugtar air uaireanta, in a) agus Art in b):

- b) Ó arú, a Mhorrison léan ort,
Fuil do chroí is t’ae leat,
Do shúile caochta,
Do ghlúine réabtha,
- a) Bhíodh mná ceannaithe,
Ag umhlú go talamh duit,
Óir do thuigidís ina n-aighe,
Gur bhreá an leath leapa tu
Nó béalóg chapail tu,
Nó athair leanbh tu,

The fulsome praise in the old, residually oral, rhetoric tradition strikes persons from a high-literacy culture as insincere, flatulent, and comically pretentious. But praise goes with the highly polarized, agonistic, oral world of good and evil, virtue and vice, villains and heroes (Ong, 1982: 45).

¹⁶ Foclóir Béarla feicthe ar an 21/1/11. Ar fáil ag:
<http://dictionary.reference.com/browse/agonistic>

Mar sin, chítear anseo an difríocht ghlan idir an té a cailleadh agus an té ba chúis lena bhás.

2.3.7 Rannpháirtíocht ag baint leis an gcaint

Chítear go bhfuil tábhacht faoi leith ag rannpháirtíocht an phobail i gcultúr béil. Nuair a thagann deirfiúr Airt go dtí an tórramh, glacann sí páirt sa chaoineadh. Feictear go bhfuil ról ag an tseanbhean a leag “binn dá fallaing” ar an bhfear marbh nuair a thagtar ar chorp Airt. Chímid an truamhéal sa chaoineadh anseo:

Go bhfuair romham tu marbh,
Mar 'bheadh bó nó capall,
Faoi tharr thoirín aitinn,
Gan pápa gan easpag,
Gan cléireach gan sagart,
A léifeadh ort an tsailm,
Ach seanbhean chríonna chaite,
A leath ort binn dá fallaing.

The individual's reaction is not expressed as simply individual or 'subjective' but rather as encased in the communal reaction, the communal 'soul' (Ong, 1982: 46).

Sna línte a leanas, impíonn Eibhlín Dubh ar an lucht éisteachta comhbhrón a dhéanamh léi. Mar atá ráite ag Bourke, tá cosúlachtaí láidre idir an bhean chaointe agus Suibhne Geilt; téann an bheirt acu as a meabhair, siúlann siad cosnocht¹⁷ lena mbrollaigh oscailte (Partridge, 1980):

A dhaoine na n-ae istigh,
'Bhfuil aon bhean in Éirinn,
Ó luí na gréine,
A shínfeadh a taobh leis,
Do bhéarfadh trí lao dho,
Ná raghadh le craobhacha

¹⁷ Tagann sé seo leis an mbéaloideas RBÉ 549: 320: “Long ago special “keeners” were employed to cry for the dead. They were usually old women, and they came specially dressed for the occasion. They usually shook ashes in their hair, and wore shoes that had not been cleaned for weeks before the funeral, sometimes too, they appeared in their bare feet” (in Ridge, 2009: 56).

2.3.8 Bíonn an chaint aonstádach

By contrast with literate societies, oral societies can be characterized as homeostatic (Goody agus Watt 1968, 31-4). That is to say, oral societies live very much in a present which keeps itself in equilibrium or homeostasis by sloughing off memories which no longer have present relevance ... Print cultures have invented dictionaries in which the various meanings of a word as it occurs in datable texts can be recorded in formal definitions. Words thus are known to have layers of meaning, many of them quite irrelevant to ordinary present meanings... In oral culture words acquire their meanings only from their always insistent actual habitat, which is not, as in a dictionary, simply other words, but includes also gestures, vocal inflections, facial expression, and the entire human, existential setting in which the real, spoken word always occurs (Ong, 1982: 46-7).

De ghnáth sa traidisiún béil, bíonn brí amháin ag focal amháin. Fiú má tá nósanna nua ag teacht isteach ón dtaobh amuigh, déanann an bhéalaireacht iarracht aon chothromaíocht a bhí sa timpeallacht ó thús a chaomhnú. Ag an am bhí sé soiléir gur hata a bhí sa líne: “Cuir ort do bhéabhar” cé gur ait linn an téarma inniu mar níl na hataí in úsáid a thuilleadh mar a bhí. Ach nuair a dúirt Eibhlín Dubh an caoineadh sin ní raibh ag an bhfocal úd ach aon bhrí amháin: ceannbheart déanta de chraiceann an ainmhí.

2.3.9 Bunaithe de réir ócáide, seachas a bheith teibí

Oral cultures tend to use concept in situational, operational frames of reference that are minimally abstract in the sense that they remain close to the living human lifeworld (Ong, 1988: 49).

Déantar cur síos ar na nithe ar fad a dhéanfadh Art d’Eibhlín Dubh. Ina theannta “Bord dá leagadh dhom” etc., bhí brí faoi leith ag an bhfrása “Codladh go headartha” brí ag brath ar an áit, brí a bhí mar chuid lárnach de shaol na ndaoine. Tá an frása fileata seo, “codladh go headartha”, a bhaineann leis an am a dheintí na ba a chrú, le feiscint ní hamháin in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ach i gcaointe eile chomh maith. Tá an líne: “Chuas dtí do phárlús mar a ndheintá an

t-eadartha” in *Caoineadh Learaí Bhreathnaigh*, RBÉ 289: 29-34.¹⁸ Tá ‘Le linn an eadarshuth’ luaite in *Caoineadh Sheáin Óig Mhic Chraith*, in *An Lóchrann* (Marta 1917, 2).¹⁹ Bhí “Ar linn an eadarshuth!” ag Siobhán Ní Chróinín in *Amhrán Chrúidhte na Bó* (Ó Cróinín, 2000: 186). Seo an méid a deir Pádraig Feirtéar faoi ‘eadartha’:

Eadartha. This word is not confined to its original meaning in West Munster at present. Biadh an eadartha means *dinner*; eadartha bó means the *morning milking time*, when the cows after grazing in the pasture from early dawn are turned home to be milked; cluain-eadartha, the pasture reserved for the morning grazing of milch cows; táid siad ag deunamh eadartha le na m-buaibh, *They are making a morning grazing with their cows*; Lá buidhe Bealtaine agus Domhnach na n-eadarthaidhe, Bealtaine’s yellow day and the Sunday of the morning grazings. Domhnach na n-eadarthaidhe is the first Sunday in May when morning grazing is commenced. In Stokes’ Calcutta edition of Cormac’s Glossary the word is explained as from *etar* and *sodh*. The latter word means *turning, returning, metamorphosing*, and in this sense eadartha = eadar-shodh means *the between return*, that is, the returning home of cows to be milked between the morning and evening grazing (*An Gaodhal*, 1899: 55).

Mar sin, baintear úsáid as focail faoi leith le linn na caointeoireachta agus tá tábhacht ag na focail áirithe seo mar bhí siad mar sin sa deasghnáth riamh. Ach, ní focail fhoirmeálta ar fad a bhí iontu; b’fhocail iad a bhíodh in úsáid sa ghnáthchaint. Deir Lord:

On the level of composing sentences in rapid song – in the case of singers of oral traditional epic – the art is an extension into the realm of art of the making of sentences in everyday speech (Lord, 1987: 64).

¹⁸ C20 mar a thugann Ó Buachalla air (1998: 102).

¹⁹ C15 mar a thugann Ó Buachalla air (1998: 101).

2.4 Focal Scoir

Sa chéad chuid den chaibidil seo, deineadh plé ar an mbéalaireacht agus an litearthacht. Scrúdaíodh tuairimí scoláirí áirithe ar nós Finnegan agus Lord. Níl an focal deiridh ráite mar gheall ar an litearthacht agus an bhéalaireacht. Ní hionann an saghas cumadóireachta sa traidisiún béil agus an saghas cumadóireachta sa traidisiún liteartha. Anuas air sin, féachadh ar an gcoincheap “focal ar fhocal”. I mo thuairim, is idéal seanbhunaithe é “focal ar fhocal”. Nuair a chuir Ó Duilearga scéalta Sheáin Í Chonaill i gcomparáid lena chéile, bhíodar “geall leis” “focal ar fhocal” agus ní dheineadh sé “faid a chur leis ná oiread na fríde a bhuint de” ach fós féin, ní raibh an tuairim seo bunaithe ar fhíricí. Mar a deir an Coileánach, is dealraitheach gur tháinig athrú intinne ar Ó Duilearga .i. go bhféadfadh casadh teacht ar an scéal (1965: 146):

It would seem from this that Professor Ó Duilearga’s statement in the introduction that Sean Ó Conaill never altered a tale may well be exaggerated ...The fact of the matter is that, with the exception of the instances in which a printed book was involved, it does not seem that he checked Seán Ó Conaill’s versions of stories against those of the latter’s informants, nor indeed would it have been possible for him to do so (Ó Coileáin, 1977: 15-6).

Sa dara cuid den chaibidil seo, féachadh ar thréithe na béalaireachta de réir Ong ag feidhmiú in *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Is dóigh liom gur tábhachtach an chomparáid í, mar ó thobar an traidisiúin béil a d’fhás *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Léiríonn na tréithe atá aitheanta ag Ong, chomh maith leis na cinn a phléigh Lord, gur sa mhúnla sin atá an caoineadh in Éirinn. Go deimhin, má tá faic ann, dearbhaíonn an tois liteartha an tábhacht atá leis an mbéalaireacht mar fhoinsé do chultúr an fhocail sa Ghaeilge.

Bogfar ar aghaidh anois go dtí mionscrúdú ar *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Déanfar comparáid sa chéad chaibidil eile ar dhá bhéalaithris den chaoineadh a tógadh ó Nóra Ní Shíndile. Taispeánfar go bhfuil difríochtaí súntasacha idir an dá leagan ach leanann na malairtí seo córas an traidisiúin béil. Cé gur ón mbean chéanna a tháinig siad, bhí tréimhse mhór fhada ama idir an dá insint – suas le leathchéad bliain dar le scoláirí áirithe (Ó Coileáin , 1988: 109). Ní féidir a rá gur

cumadóireacht “focal ar fhocal” atá ann. Tacaíonn an dá insint agus na difríochtaí eatarthu leis na teoiricí atá curtha chun cinn ag Lord maidir leis an gcumadóireacht bhéil. Cé gur féidir cosúlachtaí a aithint ó aithris go haithris, agus go mbíonn an scéal atá sna hinsintí éagsúla mórán mar a chéile d’ainneoin na ndifríochtaí – níl a leithéid de rud agus “buntéacs” ann. Níl a leithéid agus leagan ceart ann, mar a deir de Noraidh:

Fiafraítear go minic “Cén leagan is ceart?” – oiread agus a rá gur “ceart” leagan díobh agus gur “neamhcheart” an chuid eile. Ní ceart leagan thar leagan eile. Ní fhágann sin go bhfuilid go léir ar aon fheabhas; ach is beag ceann díobh nach bhfuil cor éigin áilleachta ann seachas a chéile, agus nach bhfuil rud éigin le foghlaim as ag an mac léinn (1965: 9).

3 Caoineadh Airt Uí Laoghaire

Sa chaibidil seo, cuirim romham plé a dhéanamh ar an gcaoineadh is cailiúla den seánra ar fad. Áitím sa chaibidil seo gur tháinig *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ó bhéalaithris, go ndúradh an caoineadh ar Art Ó Laoghaire níos mó ná uair amháin, agus gurb í Nóra Ní Shíndile is mó atá freagrach as an gcaoineadh a bheith againn inniu. Ós rud é go raibh an caoineadh chomh difriúil sin óna chéile sa dá insint ó Nóra, treisíonn sé an téis gur seánra béil is ea an chaointeoireacht.

Déanfar comparáid idir dhá bhéalaithris de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*: an leagan a foilsíodh sa bhliain 1892, in *LCIB*, agus leagan eile i bhfoirm lámhscríbhinne ar a dtugtar UCD, Ferriter 1 MS, 298-305.²⁰ Tháinig an dá insint ó bhéalaithris na mná céanna, .i. Nóra Ní Shíndile, bean a chónaigh ar an mBuaile Mhór, sa naoú haois déag. Tá leathchéad bliain idir an dá leagan de réir údar áirithe.²¹ Trí mhórpoinnte a thagann den mhionchomparáid a dhéanfar i mo dhiaidh idir *LCIB* agus *Ferriter* ná: go bhfuil difríochtaí suntasacha idir an dá leagan, gurb iomláine *Ferriter* ná *LCIB* agus ní hamháin gur chuir Nóra Ní Shíndile leis an gcaoineadh idir an dá linn ach gurbh ise bunfhoinsé an dá bhéalaithris seo. Tugadh faoin obair seo mar nár pléadh na foinsí seo go mion cheana:

There is a considerable degree of variation in the numerous versions of this keen [Caoineadh Airt Uí Laoghaire] collected from oral tradition. Even in the two most complete versions (both of which, incidentally, were provided by the same person, Nóra Ní Shíndile) there are some significant differences which have never been properly explained (Ó Coileáin, 1977: 17).

Sa mhullach air sin, bhí fonn orm cuid den mholadh a bhí ag gabháil don chaoineadh a roinnt nó a bhronnadh ar fad ar Nóra Ní Shíndile seachas ar Eibhlín Dubh Ní Chonaill. Go minic tagann na foinsí féin salach ar a chéile mar is minic

²⁰ Tá an leagan seo den chaoineadh *Ferriter* in eagar ag Bourke et al., (2002: 1372-84).

²¹ Deir an fear eagair in *An Gaodhal*: “Edmund de Wall [...] according to the account in ‘The Last Colonel of the Irish Brigade’, wrote down this ‘keen’ about the year 1800, and Mr. Mc Cabe, who wrote two other pieces, besides this ‘keen’ a short time before her [Norry Singleton’s] death, which happened when she was close on one hundred years old, about 1873” (Bealtaine-Lúnasa 1899: 53).

a deirtear “At Carraiganime, A.C. 1773, by Eileen Dhuv O’Connell, his wife. Taken down from the recitation of Nora-ni-Shindile (Singleton) Irish “keener (circa 1800)” (O’Connell, 1892, ii: 327). Déanaim na codanna is cailiúla den chaoineadh a phlé, mar shampla, móitíf ól na fola, an pháirt a ghlac deirfiúr Airt sa chaoineadh, tionchar an Athar Peadar Ó Laoghaire ar an gcaoineadh, cinsireacht, véarsaí a bailíodh i nDoire Fhíonáin, agus an saghas cumainn a bhí idir Eibhlín Dubh agus a fear céile. Anuas air sin, bhí sé mar aidhm agam a thaispeáint riamh gur bhain *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* agus na caointe ar fad a leanann i gcaibidil a ceathair le domhan na béalaitheachta. Cé go bhfuilid ar phár anois is ón mbéal a tháinig siad ar an gcéad lá.

Is obair chasta í eagrán d’aon príomhfhoinsé dáin a chur i gcló. Deir Ó Buachalla: “gurb é an nuachóiriú a rinne Seán Ó Tuama (1961) ar an dán is príomhfhoinsé don tráchtaitheacht sin, mar ní hamháin gur chuir a leabharsan téacs soléite soghlactha ar fáil do ghlúin nua léitheoirí ach gur dheimhnigh an réamhrá canta a chuir an Tuamach leis an téacs, gur dheimhnigh is gur bhunaigh sin fráma tagartha cinnte don dán” (Ó Buachalla, 1998: 1). Tá obair an Tuamaigh le moladh: bhí eagrán ag teastáil do mhic léinn agus is dóigh liom go bhfuil an réamhaiste a ghabhann leis an leabhar sin ar cheann de na haistí is breátha a scríobhadh ar Art Ó Laoghaire. Obair na gcapall ab ea na foinsí ar fad a scrúdú. Fós féin, áfach, caithfear cuimhneamh air nach bhfuil san eagrán sin ach léamh amháin ar an scéal agus níor cheart a cheapadh gurb é an ceann is údarásaí é. Mar sin, sa chaibidil seo déanaim an fhianaise féin a scrúdú arís .i. an dá leagan ó bhéalaithris. Fuarthas amach san obair seo nach bhfuil an dá leagan mar an gcéanna agus go bhfuil blas difriúil ar an dá leagan den chaoineadh – rud atá nádúrtha sa traidisiún béil. Anois féachfar ar na tuairimí ó scoláirí i leith an chaointe seo. Deir Ó Tuama agus Kinsella, mar shampla, gur dán mór grá is ea *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*:

One of the greatest love poems in Irish (Ó Tuama agus Kinsella, 1981: 199).

Agus, dar le Peter Levi:

‘Lament for Arthur O’Leary’ is both a vital piece of evidence and a very great poem. I think it is the greatest poem written in these islands in the whole eighteenth century. I

believe that Goethe, and Thomas Gray, and Wordsworth, and Matthew Arnold, in whose place I am honoured and awed to stand might all have thought so (Levi, 1984: 18)

Cé go bhfuil an grá ar cheann amháin de na mothúcháin atá sa chaoineadh seo, tá cumha, brón, cathú, fearg agus díchreideamh, ina measc leis. Bhunaigh Ó Tuama a eagrán den chaoineadh ar *LCIB* agus ar *Ferriter* (1961: 50). Ar chúis éigin, uaireanta fágtar línte áirithe ar lár in eagrán Uí Thuama, mar shampla, línte ina gcaitheann Art go dona le hEibhlín atá in *Ferriter*. Is iad na línte seo atá i gceist in *Ferriter* nach bhfuil ag an Tuamach ná:

Cé gurb é a leathadh ort,
Má bhíteá ceachartha,
Ní bhíteá ach tamall beag,
Ba mise fá ndeara san,
Tá a fhios ag an Athair-Mhac,
Go mb'fhiú fear t'ainme,
Súd do mhaitheamh duit,
A mharcaigh an mhalla-roisc.

Is ait le Wong nár ghlac an Tuamach le téamaí áirithe. Léiríonn a tuairim cuid de na fadhbanna a bhaineann le heagrán canónda údarásach amháin:

To accommodate readers of written literature, editors chose one of the recorded oral versions to serve as the printed standard, fixing the order of the stanzas, the speakers of the stanza, and the lines of which those stanzas consist. Furthermore, they brought that single version into line with their ideal of the Lament by leaving out the unsatisfactory portions (Wong, 2006: 659-660).

Agus é ag caint ar leagan *Ferriter* de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* a cuireadh i gcló in Bourke et al. (2002: 1372-84), deir Buttimer: “Its most recent redactor does not, in fact, collate the surviving versions to produce a composite, agreed recension, unlike the practice of an editorial predecessor, but concentrates instead on one manuscript witness only from among several” (2006: 333).

D'fhéadfá a áiteamh chomh maith go raibh a dhóthain fianaise ann gur baineadh míúsáid as Eibhlín chun é a chur san eagrán, mar ag tacú le *Ferriter*,

bhí an téama céanna le feiscint sa leagan den chaoineadh a foilsíodh in *An Músgraiheach*:

Cé nárbh é do leathadh ort,
Ach go dtugthá an maide dham,
Ach ba mise fá ndeara san,
Mar do bhíos ró-rabairneach,
Is an stór ró-ghearra agam,
Agus nílim-se dá chasadh leat (*An Músgraiheach* 1944, 6, Fómhar: 3).

Mar sin, is dán mór grá é in eagrán an Tuamaigh, ach níl ansin ach léamh amháin ar an gcaoineadh.

Is ráiteas conspóideach é ceann Levi mar tugann sé le fios gur cheap seisean gur scríobhadh síos *Caoineadh Airt Uí Laoghair* ar an gcéad lá. Agus í ag caint faoi ráiteas Levi thuasluaite, deir Bourke: “the oral, performance origin of Eibhlín Dubh’s poem has been forgotten” (1991-92: 29). Fuair *Caoineadh Airt Uí Laoghair* a bheith istigh i lámhscríbhinní de chionn uaisleacht na mná a chum, agus uafás bhás an fhir dár cumadh é. Ós rud é nár éirigh le Croker teacht ar chóip den chaoineadh, seans gur scríobhadh síos é blianta i ndiaidh a chumtha, nuair a thuig daoine an tábhacht a bhí leis. Seo an méid a a deir Fermor faoin nGréig: “If the dirge has been in any way remarkable, it is pieced together afterwards by the bystanders. In this way, many have passed into general circulation and women intone them for generations afterwards as they spin and weave and press the olives” (Fermor, 1958: 74).

Ní bheadh aitheantas ceart á thabhairt ag scoláirí don seánra ar fad dá gceapfaí gurbh í Eibhlín Dubh amháin a chum caointe. Is íomhá chomónta í an bhean chaointe aosta a dhéanann a cuid a thuilleamh ar thórraimh (Ó Súilleabháin, 1961: 115-9). Níor tháinig Eibhlín Dubh leis an íomhá seo, mar a deir Bourke:

One reason is undoubtedly that Eileen O’Connell fitted the role of glamorous heroine for the nineteenth-century romantics so much better than other makers of laments. The typical lamenter or bean chaointe was a poor, elderly woman who had witnessed many deaths ... but Eileen was scarcely thirty years old, her family was wealthy and powerful (1991-92: 29).

Is minic a deineadh caitheamh anuas ar mhná caointe gairmiúla, mar a léiríonn an tuairisc ag muintir Hall, mar shampla (1841i: 227). Tá iarracht den cháineadh seo le tabhairt faoi deara i dtagairtí an Bhuachallaigh do na mná seo nuair a thagraíonn sé d’alt a scríobh Rachel Bromwich ar *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*:

Is é atá á chur in iúl ag an tráchttaireacht sin trí chéile, is é príomhimpleacht a hargóna [Bromwich], gur bhean chaointe í Eibhlín Dubh (Ó Buachalla, 1998: 28).

An íomhá den bhean chaointe a chuireann an litríocht ar fáil dúinn, is cinnte nach íomhá í a shamhlófá le bean uasal ar nós Eibhlín Duibh (Ó Buachalla, 1998: 29).

Tá ceist na haicme tábhachtach. Nós í an chaointeoireacht a chaill a stádas le dul chun cinn an choilíneachais agus le fás na measúlachta i measc mhuintir na hÉireann. Nós barbartha a ceapadh a bhí ann agus cruthú gur amhais fhiáine ab ea na hÉireannaigh (Walker, 1786: 20). Tá macalla den tsnobaireacht chéanna ag baint leis na ráitis seo ag an mBuachallach.

Ní heisceacht amach is amach í Eibhlín Dubh; chum seanaintín nó aintín²² léi, Siobhán Ní Dhuibh, caoineadh ar a mac nuair a cailleadh é. Tugaim anois cur síos ar a bhás agus cuid de na línte Gaeilge a dúirt sí os cionn a choirp, mar atá sé in *LCIB*.

However, the handsome lad, whose lands she had preserved by such a desperate expedient, was snatched away from her [Siobhán Ní Dhuibh] by an early death. Sergeant O’Connor, R.I.C., to whom I am so largely indebted for Irish verse, remembers one verse of the keen she made over her son. Every keen described the dead, generally invited different classes of mourners, in different stanzas, to swell the burst of tuneful sorrow above the bier, and in other verses recited the ancient lineage of the dead. In the verse my staunch and zealous helper remembers she appeals to her daughters, the fair maidens whose dowries were to have been provided by their brother. The Irish was

²² Seanaintín nó aintín le Eibhlín ab ea Siobhán Ní Dhuibh. Níl MJOC féin cinnte: “Maur-ni-Dhuiv, my hero’s mother; Nor-ni- Dhuiv (Honora O’Donoghue Dhuiv); and Shevaun-ni-Dhuiv (Joan O’Donoghue Dhuiv). These two latter were either sisters or aunts of Maur-ni-Dhuiv – the greater number of old people say aunts” (O’Connell, 1892, i: 136).

kindly written down by Mr. O'Sullivan, of Maylor Street, Cork, to whom also I am so much indebted.

A mhná óga feasta gabhaidh uaim amach
Agus feuchaidh a'bh-feicfidh sibh m'Art óg a'teacht
Agus a' chloidheamh óir 'na ghlac
Is é do ghlacfadh scim go maith
Chum na mban go gleus 's do cur amach (O'Connell, 1892, i: 137).

Baintear úsáid as an stóras mór de nathanna a bhain le traidisiún na caointeoireachta. Ba bhean mhór chaointe í máthair Eibhlín chomh maith .i. Máire Ní Dhuibh.²³ Chum sí caoineadh ar a mac nuair a d'fhág sé Doire Fhionáin ar bhord loinge, le ocht bhfear déag eile:

Tradition avers that Maur-ni-Dhuiv composed a lament on the departure of her son and sundry young kinsmen, who sailed from Darrynane Harbour (O'Connell, 1892, i: 68).

Nuair a cheap Máire Ní Dhuibh go raibh a mac fillte chuaigh sí go dtí an trá: "She made the lines on being suddenly summoned to the beach to watch a vessel, which was supposed to be bringing back some of her posterity" (O'Connell, 1892, ii: 202). Tá na línte Gaeilge seo sa leabhar ag Mrs. M. J. O'Connell:

Máire Ní Duibh [sic] cecinit

Cíghim cugham anoir
An crann is áile [sic] ar bith
Nar cailleadh riamh
Agus nar rioth
'Sta naoi naonbhar inte astigh (O'Connell, 1892, ii: 202)

De réir dealraimh, bean shaothrach fhuinniúil ab ea Máire Ní Dhuibh. Anuas ar a cumas filíochta bhí cúram an tís aici chomh maith. Tagraíonn MJOC don obair a bhíodh le déanamh ag bean an tí, agus is suntasach an rud é go bhfuil cuid de na tagairtí don ghnáthshaol céanna luaite ag Eibhlín féin ina caoineadh:

²³ Tá "Eachtraithe ar Mháire Ní Duibh" ag Seán Ó Conaill (Ó Duilearga, 1948: 338-39). Táim buíoch de Thomás Ó Murchú a chuir na scéalta seo ar mo shúile dom.

Her [Máire Ní Dhuibh] enormous family and her large household did not overtax her energies. True, each child which survived of the twenty-two was sent out to a tenant's wife to be nursed; but then it came back in due time, and there were its feeding, training, and clothing to be seen to. In these remote places every article of common use had to be prepared. The corn was threshed with flails, winnowed by hand on the winnowing-crag, ground in the quern, and made into various sorts of bread – fine white cakes for the family; “brack bread” (i.e. “breac,” speckled or spotted cakes) of whole meal, baked on the griddle, for servants' use. The flax and the wool were carded and spun. Pumps being unknown, the servant-girls had to carry all the water from wells; turf had to be cut, saved, and carried in. Besides our modern picklings and preservings, there were wholesale slaughterings and saltings of beeves in autumn, salting of hides, candlemakings of the fat. Every labourer used to get a salted hide to make two pairs of brogues. Add to this the ordinary toils of the laundry, the dairy, the kitchen, and the stable, and you get some idea of the gangs of people an old-fashioned Irish lady had to rule over (O'Connell, 1892, i: 10).

I Múscaí, ní caoineadh tarchéimnitheach a bhí in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* – tá fianaise ann gurbh é *Caoine Dhiarmad' 'Ic Eóghain* sméar mhullaigh na gcaointe:

Is beag duine de shean-mhuintir Chúil Aodha nár airigh trácht ar an gcaoine seo [*Caoine Dhiarmad' 'Ic Eóghain*]. Is mó an meas a bhí acu uirthé fad ó sa dúthaigh sin, más fíor do Dhomhnall Bhán Ó Chéileachair, ná mar a bhíodh acu ar Chaoine Airt Í Laoghaire féin (Ó Conaill agus Ó Cuileanáin, 1939: 22).

Glacaim leis go ndúirt Eibhlín Dubh caoineadh ar Art Ó Laoghaire uair éigin i ndiaidh a bháis, ach ní féidir linn a bheith cinnte an ionann an caoineadh sin agus an ceann atá againn inniu ó bhéalaithris Nóra Uí Shíndile. Bhí cáil ar “amhrán” *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* seacht mbliana déag tar éis a chumtha mar is léir ó thuirisc ón bhFrancach Charles Etienne Coquebert de Montbret i 1790 (Ní Chinnéide, 1973: 92). Tar éis dom mionscrúdú a dhéanamh ar *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, tagaim le tuairim Bromwich .i. gur as traidisiún fada caointeoireachta in iardheisceart na hÉireann a d'fhás an dán féin: “Thus the *Keen for Art O'Leary* is the climax of a long tradition of keening, developed to a particularly fine art in this south-western district of Munster” (1947: 244).

B'eisceachtaí iad muintir Chonaill ag deireadh an ochtú haois déag – b'uaisle Gaelacha dúchásacha fós iad a chleachtaigh na sean-nósanna d'ainneoin

go rabhadar i bhfostú le saol an Bhéarla lasmuigh. Bhí saol maith ag na Conallaigh thiar i nDoire Fhíonáin, “The O’Connells of Darrynane were prosperous people, though their affluence consisted rather of flocks and herds and merchandise than of hard cash” (O’Connell, 1892, i: 8). Fós féin, áfach, bhí deireadh ag teacht leis an tseanaimsir uasal faoi lár an ochtú haois déag. Ceann de na suáilcí a mhair ab ea féith na filíochta agus an meas a bhí fós ar an gcumadóireacht. Má dhéantar scrúdú ar mhuintir Chonaill is léir go raibh printíseacht bhreá fhada filíochta ag Eibhlín Dubh féin óna máthair:

Though there was no longer an official poet at her father’s fireside, she could have heard much of the Irish poets of the earlier centuries ... As she grew up she would have been familiar, living in such a time and place, with the unexpected and violent deaths of those who had been a part of her accustomed surroundings. As she grew up, she would have assisted at wakes; and from them she would have formed certain ideas of the proper ceremonial accompaniment to death (Bromwich, 1947: 239- 40).

Anuas ar sheanaintín Eibhlín, Siobhán Ní Dhuibh agus a máthair, Máire Ní Dhuibh, bhí caointe ag deirfiúr Eibhlín. Dhein Alice O’Connell, bean Siggerson, caoineadh os cionn chorp a máthar nuair a cailleadh Máire Ní Dhuibh féin (O’Connell, 1892, ii: 155). Má bhí Alice, deirfiúr le hEibhlín, ag tórramh a máthar féin, is é is dóichí ná a mhalairt go raibh Eibhlín ann leis agus gur chuala sí an caoineadh sin á rá. Bhreac MJOC blúire den chaoineadh sin ó bhéalaithris Miss Julianna (an Conallach deireanach a cailleadh i nDoire Fhíonáin sular cuireadh a leabhar *The Last Colonel of the Irish Brigade* i gcló i 1892).²⁴ Deir sí “Miss Julianna had once recited to me about three verses in Irish, but was too feeble to try and recall them ... Only a fragment of the first verse in the original Irish has been recovered” (O’Connell, 1892, ii: 155). Tá seacht líne déag Béarla agus ceithre líne Gaeilge sa leabhar ag Mrs. M. J. O’Connell:

Her daughter, Mrs. Seggerson, composed a beautiful keen over her, portions of which I have heard the venerable Miss Julianna O’Connell recite in Irish and explain in English ... Lamenting the death of her mother, Alice Seggerson exclaimed (O’Connell, 1892, ii: 155).

²⁴ “Miss Juliana, eldest surviving member of all the O’Connell gens” (O’Connell, 1892, i: 9).

Mother of my heart!	
if you meet the good man of my house,	Fear maith mo thí
Tell him since the day he left me	Ón lá d'fhág sé mé
I have found no pleasure in anything	Ní bhfuairéas sonas in aon ní
No music raised my heart. ²⁵	Ní thógfadh ceol mo chroí

(O'Connell, 1892, ii: 155).

Tá tábhacht leis an mblúire gearr seo mar tá an mheadaracht nach mór mar an gcéanna is atá caointe cáiliúla eile.²⁶

Má fhéachtar ar chaoineadh eile a chum a bhanaltra ar Shéamas Mac Choitir, chítear go bhfuil cuid de na línte céanna ann is atá in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Mar a deir Fiachra Éilgeach agus é ag caint ar an gcaoineadh a dhein a shean-bhanaltra air i gCarraig Thuathail, bean gan ainm, i samhradh na bliana 1720:

‘Seo rud tábhachtach! ... Cuid de “Caoine Airt Uí Laoghaire” a bheith ceapaithe ag bean eile i bhfad Éireann sar a rugadh Art féin ná Eibhlín Dhubh Ní Chonaill ... Ach isé aiteas an scéil é cuid de sna líntibh sin na sean-bhanaltran i gCarraig Thuathail i mbl. a 1720 do bheith arís i gCaoine Airt Uí Laoghaire fear do cailleadh breis is leathchéad bliain na [sic] ba dheireannaighe .i. 4/5/1773. Tá moladh mór fachta ag Éibhlín Dubh Ní Chonaill, .i. a bhaintreabhach Airt Uí Laoghaire, i dtaobh an chaoine le n-a bhfuil a hainm luaidhte, acht ó tharla cuid de a bheith ceapaithe sar a rugadh ise, b’éidir nár mhise an moladh do roinnt agus cuid de a thabhairt don tsean-bhanaltrain i gCarraig Thuathail. Agus mé ag gabháil tríd an tsráid-bhaile sin cúpla mí ó shoin is eadh bhuaíl sé im cheann an scéal do nochtadh, agus cothrom na Féinne d’fhagháil di 216 bliana i ndiaidh láimh!’

²⁵ Tá aon líne dhéag breise sa leagan Béarla ag Miss Julianna (O'Connell, 1892, ii: 155).

“Forgive me for bringing down any grief but yours,
But tell him I find no pleasure in anything,
But his child.

Since the voice of my wailing,
Will not reach the good man of my house,
Who left me long years ago,
Tell him, mother of my heart,
That I have been ever true to him,
And when reunited with the firstborn of your youth,
Tell him also his Mary has never changed his name,
Nor the sable colour of her garments.”

“With deep poetic feeling she [Miss Julianna] combined executive ability” (O'Connell, 1892ii, 155).

²⁶ Féach *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* (Ó Tuama 1961, 38) línte 153-9 áit a bhfuil dhá aiceann in aghaidh na líne agus “i” sa mar chomhfhuaim dheiridh. Mar shampla: “Mo mhíle mearaí, Mar a chailleas do thaithí.”

(Fiachra Éilgeach, *The Irish Press*, 27 Aibreán, 1936: 4).

Conas mar sin go raibh na línte céanna ag banaltra i gCarraig Thuathail i 1720 agus ag Eibhlín Dubh Ní Chonaill i 1773? Cé go n-áitíonn Fiachra Éilgeach go bhfuil aiteas ag baint leis na cosúlachtaí seo, ní hábhar iontais iad, mar bhí na mná seo ag tarrac as an tobar céanna .i. tobar an traidisiúin bhéil. Ní le hEibhlín Dubh, ná le Siobhán Ní Dhuibh, ná le Máire Ní Dhuibh ná le Alice Ní Chonaill, ná le banaltra Shéamais Mhic Coitir na línte sin – bhí stoc foirmilí ann do na caointe agus deineadh iad a sheachadadh ó bhéal go béal. Bhí an líne: “Agus claíomh óir ina ghlac” ag Siobhán Ní Dhuibh agus í ag caoineadh ar a mac. Bhí an líne “Claíomh cinn airgid” ag Eibhlín Dubh agus í ag caoineadh a fir céile. Bhain na nathanna speisialta seo le cianársacht na caointeoireachta. Faoi mar a dhein Fiachra Éilgeach le *Caoineadh Shéamas Mhic Coitir* agus a sheanbhanaltra a mholadh, teastaíonn uaimse an moladh a fuair *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ní hamháin a roinnt le Nóra Ní Shíndile ach a bhronnadh uirthi.²⁷

²⁷ Luann Breandán Ó Buachalla naoi leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ar chúl a leabhair (C4, C5, C6, C7, C8, C9, C10, C11 agus C12 mar a thugann sé orthu) (1998: 99-102). De bharr méid an tráchtais seo ní féidir díriú ar na leaganacha ar fad de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Anuas air sin, dheineas an obair cheana féin don chéim mháistreachta, *Caoineadh Airt Uí Laoghaire agus an tAthair Peadar Ó Laoghaire*, tráchtas máistreachta neamhfhoilsithe, Coláiste na hOllscoile, Corcaigh (2006), Méadhbh Nic an Airchinnigh.

3.1 Cúlra

Cé go luaitear Eibhlín Dubh le *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* go minic, bhunaigh Seán Ó Tuama eagrán an chaointe a chóirigh sé ina leabhar canónda *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* (1961) ar an dá insint a tógadh ó Nóra Ní Shíndile. Tugann an Tuamach le fios gur “ar A [LCIB] agus A¹ [Ferriter] is mó atá an cóiriú seo de Chaoineadh Airt Uí Laoghaire bunaithe; ar A, go háirithe, ós é is luaithe” (Ó Tuama 1961, 50). Cinneadh conspóideach go leor ab ea roghnú leagan LCIB – an leagan is luaithe – rud is léir ó chuid dár scríobhadh faoi. Nuair a rinne Donncha Ó Cróinín léirmheas ar leabhar Uí Thuama, mar shampla, léirigh sé an t-iontas go léir a bhí air mar gheall ar an gcinneadh seo:

Is ionadh liom mar a chuir Seán Ó Tuama a phríomh-dhóchas as A [LCIB] .i. an insint atá sa *Last Colonel of the Irish Brigade*. Siúd í an insint gur tugadh ‘a rather mutilated edition’ uirthi sa chuntas ag gabháil le heagrán an Aimeirigínigh. Níl aon fheabhas ag baint leis an insint ‘is luaithe’ sa chás so, ós í Nóra Ní Shíndile [sic] a thug uaithi an dá cheann. Tá cruinneas agus iomláine ag baint le A¹ [Ferriter] seachas mar a bhaineann le A [LCIB], rud a admhaíonn Seán féin (leath. 49) (Ó Cróinín, 1962-3: 247).

Tá an ceart ag an gCróiníneach. Uaireanta fágadh línte áirithe Gaeilge ar lár cé go bhfuil an Béarla fós le feiscint agus tá an litriú in áiteanna mí-chruinn. Tacaíonn Seán Ó Coileáin le tuairim Uí Chróinín nár cheart tosaíocht a thabhairt do A (LCIB) ar an ábhar gurb é an leagan is luaithe é. Is é seo léamh an Choileánaigh ar an scéal:

Even making a fairly generous allowance for error at both ends, this means that the two versions were collected from the same person at an interval of at least 50 years, one that must be almost unique in any tradition. It is hardly necessary to add that its having been collected earlier confers no priority other than that of the time on Version 1 [LCIB] (Ó Coileáin, 1988: 109).

Mar sin, dá thúisce a cruthaíodh í, measann mórán scoláirí nach mbronnann san féin breis údaráis ar LCIB agus go bhfuil Ferriter níos iomláine agus níos cruinne. Seo tuairim Sheáin Uí Thuama i dtaobh an dá leagan:

Fortunately for us, however, two extended versions of the lament were written down in manuscript in the nineteenth-century from the oral recitation of a professional keening woman called Norry Singleton. The first of her versions may have been written down c.1800 (about thirty years after the lament was first composed), the second shortly before her death at a great age c.1870 [...] Another heartening feature was that there was [sic] no really substantive differences between the oral version written down c.1800 (?) and the oral version written down about 1870. It meant at least that Norry Singleton, the professional keening woman, was not constantly adding her own creative lines to the first version she had given thirty years after the death of Art O’Leary (Ó Tuama, 1995: 86-7).

Tá an ceart ag Ó Tuama maidir le cosúlachtaí an dá bhéalaithe. Tá siad ana-dhealraitheach lena chéile agus is féidir a aithint gur aon phíosá amháin is ea iad. Ach fós féin, is díol suntais iad na difríochtaí idir an dá leagan agus is iad sin a phléifear sa chaibidil seo. Ar mhaithe le héascaíocht agus le leanúnachas, déanaim anseo i mo dhiaidh ceithre chatagóir de na difríochtaí éagsúla sin:

a) Líne iomlán nua i leagan amháin nach bhfuil sa leagan eile, mar shampla:

<i>LCIB</i>		<i>Ferriter</i>
Ag ceann tí an mhargaidh	→	0
0	→	Mná fuinte is roinnte dhom

b) Eilimint amháin a bhfuil aiceann meadarachta air athraithe go heilimint eile aiceanta, mar shampla:

<i>LCIB</i>		<i>Ferriter</i>
Is breá do thíodh biorán duit	→	Is breá a thíodh ráib duit

c) Dhá eilimint aiceanta athraithe ach an bhunchiall caomhnaithe sa dara leagan, mar shampla:

<i>LCIB</i>		<i>Ferriter</i>
Rúmanna dá mbreacadh dhom	→	Seomraí dá nglanadh dhom ²⁸

d) Mionathruithe foirme nó foclóra:

<i>LCIB</i>		<i>Ferriter</i>
seomraíbh	→	seomraí
cuibhreachaíbh	→	comhraí
Ach le hanachuid gráine ort	→	Ach le haonchorp gráine ort

²⁸ Is sampla é seo den sainmhíniú a bhí ag Milman Parry ar an rud is foirmle ann: “a group of words which is regularly employed under the same metrical conditions to express a given essential idea” (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000, 30).

M'fhada-chreach, **léan-ghoirt!** → M'fhada-chreach **léirghoirt**

Tabharfar samplaí de na príomhdhifríoctaí atá le haithint idir an dá leagan. Is é an leagan is luaithe den chaoineadh an ceann ar chlé .i. *LCIB* agus an ceann is déanaí ar dheis uaidh .i. *Ferriter*. Déanfar cur síos ar Nóra Ní Shíndile sa chéad rannóg eile.

3.2 Nóra Ní Shíndile

Níl mórán eolais againn ar Nóra Ní Shíndile ach gur bhean chaointe cháiliúil ab ea í a chónaigh i gcontae Chorcaí sa naoú haois déag. Deir Pádraig Feirtéar go mbíodh stór mór ceoil agus filíochta aici, agus dá bharr sin, go dtagtaí ó chéin is ó chónagar chun éisteacht léi:

Norry Singleton's cottage was always a home for the poor scholar, rhymers and musician ... so that in course of time, she became an adept in the music, poetry and legendary tales, traditions and genealogies of the surrounding country; her varied knowledge of which she was ever ready and willing to impart to all inquirers (*An Gaodhal*, 1899: 53).

Is léir go raibh bua an cheoil ag deartháir Nóra chomh maith. Ba phíobaire é, de réir *Ferriter* (LS Ferriter 1, UCD: 298).

Mar sin, ardaítear ceisteanna casta mar gheall ar údaracht an chaointe. Tógadh Nóra Ní Shíndile thart ar dheich míle ón áit ar lámhachadh Art Ó Laoghaire. Mar sin, seans gur chuala sí an caoineadh á athrá ina hóige sa dúthaigh sin. An amhlaidh a chuir Eibhlín Dubh an caoineadh di focal ar fhocal mar a fuarthas ó Nóra Ní Shíndile é? Ní féidir linn a bheith cinnte faoi seo, ach samhlaím nár chuir. Fiú, áfach, ó thús an chaointe, in *Ferriter*, leathnaíonn Nóra téama an tí mhóir faoi mar a bheadh consairtín, rud a thagann leis an malartacht is dual don bhéalaireacht.

Más fíor gur thug Nóra Ní Shíndile dhá leagan den caoineadh uaithi, ar a laghad caoga bliain óna chéile, caithfidh go raibh cuimhne neamhghnách aici. Ní féidir a bheith cinnte de cén aois a bhí ag Nóra Ní Shíndile nuair a cailleadh í. De réir tuairisce in *An Gaodhal* (Bealtaine-Lúnasa 1899: 53) deirtear: “a short time before her death, which happened, when she was close on one hundred years old, about 1873”. Deirtear in *Ferriter*: “gur éag sí timpeall 1870 lán aosta”. De réir theastas báis a fuair mé ó Oifig an Ard-Chláraitheora do bhean darbh ainm: “Honora Hourihan, formerly Singleton, Bolimore, Dromtariffe”, cailleadh í ar an aonú lá déag de Mhárta 1873, agus í in aois a seachtó a dó (más ionann an bhean seo agus Nóra Ní Shíndile, an bhean chaointe a thug uaithi an caoineadh seo, tháinig sí ar an saol thart ar 1801 (féach *Innéacs II*). Mar sin, nuair a deirtear in

LCIB: “Taken from the recitation of Nora-ni-Shindile (circa 1800)” (O’Connell, 1892, ii: 327) cad is brí le *circa* sa chás seo? Is ceist chasta í seo a léiríonn chomh deacair is atá sé aon chinnteacht a leagan síos maidir le haon cheann de na pointí iomadúla a eascraíonn as fiosrú na húdarthachta a bhaineann leis an dán agus leis na cúinsí inar cumadh agus inar seachadadh é. Caithfear féachaint ar oscailt an chaointe mar sin.

3.3 Béalaireacht in Caoineadh Airt Uí Laoghaire

Mar atá léirithe ag lucht na teoirice béil bheifí ag súil leis go mbeadh tús an dá chaoineadh mar an gcéanna a bheag nó a mhór sna leaganacha a aithrisítear ó bhéal. Tugann Lord le fios gurb é an tús an chuid is socra de dhánta béil: “The endings of songs are less stable, more open to variation, than their beginnings” (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 119).²⁹ Mar a fheictear san oscailt sa dá leagan den chaoineadh tá eagsúlachtaí eatarthu. Cad chuige an t-athrú seo ag tús an chaointe? Conas go ndéanfadh Nóra Ní Shíndile dearmad ar thosach an chaointe in *Ferriter*? Seans, más ea, gur cuireadh na línte: “Lá dá bhfaca thu/Ag ceann tí an mhargaidh/I bhfad ó bhaile leat” le *LCIB* d’aon ghnó chun teacht leis an scéal breá rómánsúil a bhí ag MIOC agus í ag cur síos ar an tslí gur chuir Eibhlín aithne ar Art: “She first saw him riding into the square of Macroom. She was visiting a lady whose house looked out towards the corner of the market-house, by which he rode in. His formal offer of marriage having been refused by her family, Dark Eileen eloped with him” (O’Connell, 1892, i: 239). B’fhéidir chomh maith go rabhathas ag iarradh blas áitiúil agus gradam a chur le *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* leis an líne céanna “Ag ceann tí an mhargaidh” faoi mar a bhí in *Caoine Dhiarmad’ Ic Eóghain* (Ó Conaill agus Ó Cuileanáin, 1939: 22). Más ea, ó thús an chaointe, cuirtear scéal rómánsúil os comhair an lucht éisteachta in *LCIB* murab ionann is an scéal atá le fáil in *Ferriter*.³⁰

²⁹ Chomh maith leis sin deir Lord: “One of the reasons also why different singings of the same song by the same man vary most in their endings is that the end of a song is sung less often by the singer” (2000: 17).

³⁰ Féach chomh maith: (Ó Buachalla, 1998: 7).

LCIB

Mo chara go daingean thu,

a) Lá dá bhfaca thu,

a) Ag ceann tí an mhargaidh,

Do thug mo shúil aire dhuit,

Do thug mo chroí taitneamh duit,

D'éalaíos óm charaid leat,

a) I bhfad ó bhaile leat.

Ferriter

Mo chara go daingean tu,

Do thug mo shúil aire duit,

Do thug mo chroí taitneamh duit,

Agus d'éalaíos óm charaid leat.

Sa bhéalaireacht, is féidir an téama a leathnú amach nó a chúngú de réir na gcoinníollacha a bhaineann leis an gcomhthéacs. Caithfear a bheith cúramach idirdhealú a dhéanamh idir an mhalartacht nádúrtha a thiteann amach sa traidisiún béil, agus línte a tógadh amach nó a cuireadh leis an gcaoineadh d'aon ghnó ar mhaithe le measúlacht Airt agus Eibhlín a chaomhnú. Mar shampla, is cuma más: “Muca dá bhfeadh dhom” nó “Buirid dá leathadh dhom” atá ann. Malartacht nádúrtha atá anseo i gcás théama an tí mhóir. Má thógtar amach aon cheann amháin de na línte breise seo, fós féin tá an téama slán agus ní chuireann sé as don mheadarach. Níl gach líne riachtanach. Is de dhlúth agus d'inneach na béalaireachta na línte iomarcacha seo.³¹ Sa litearthacht, seachnaítear an t-athrá mar go bhféachtar air mar laige agus gur ar smaointe nua a leagtar an bhéim. Déantar iarracht bheith níos gonta agus is neamhghá don léitheoir an t-athrá mar gur féidir leis dul siar agus línte an leabhair a léamh arís. A mhalairt ar fad atá sa traidisiún béil .i. teastaíonn an t-athrá agus an iomarcaíocht chun móiminteam an reacaire a iompar ar aghaidh agus chun a bheith cinnte go bhfuil tuiscint an scéil ag an lucht féachana. Mar leanas a mhíníonn Ong an pointe seo:

In oral discourse, the situation is different. There is nothing to backloop into outside the mind, for the oral utterance has vanished as soon as it is uttered. Hence the mind must move ahead more slowly, keeping close to the focus of attention much of what it has already dealt with. Redundancy, repetition of the just-said, keeps both speaker and hearer surely on the track (Ong, 1988: 39-40).

Maidir le hEibhlín Dubh féin, caithfear cuimhneamh air gur shean-aintín le Morgan John O'Connell ab ea í agus ina theannta sin, gurbh í bean chéile an

³¹ Freagraíonn “Iomarcach” anseo do “Redundant” sa chiall a bhíonn ag Walter Ong. Féach Ong, 1982: 39-41.

Chonallaigh seo, MJOC (Mary Anne Bianconi), a scríobh an leabhar *LCIB*. Seo mar a dhéanann MJOC cur síos ar Art agus Eibhlín Dubh: “This fierce and passionate poetess [Eibhlín Dubh], and this stately and sensible veteran [Art], were great-grand-aunt and great-grand-uncle to my own young son” (O’ Connell, 1892, i: 239). Ní haon ionadh, mar sin, go dtugtar léargas fabhrach ar Art sa leabhar, *LCIB*. Ní bheadh fonn ar MJOC aon rud diúltach a rá i gcoinne Airt ná, níos tábhachtaí fós, i gcoinne Eibhlín Dubh. Mar sin, tá cuntas a thagann go hiomlán le coinbhinsiún an laoi ch uasail le fáil in *LCIB*. Tá tagairt thábhachtach, áfach, d’Art a bheith sprionlaithe sa líne: “Má bhíteá ceachartha” in *Ferriter*, líne nach bhfuil i *LCIB*.³² Dá bharr sin, faightear léargas áirithe ar Art in *Ferriter* nach bhfaightear in aon chor in *LCIB*.

LCIB

b) Is domhsa nárbh atuirseach,
Do chuiris parlús dá ghealadh dhom,
c) Rúmanna dá mbreacadh dhom,
Bácús dá dheargadh dhom,
Bríc dá ceapadh dhom,
d) Rósta ar bhearaibh dom,
a)

Mairt dá leagadh dhom,
a)

Codladh i gclúmh lachan dom,
Go dtíodh an t-eadartha,
Nó thairis dá dtaitneodh liom
a)

Ferriter

Is domhsa nárbh aithreach,
Do chuiris parlús dá ghealadh dhom,
Seomraí dá nglanadh dhom,
Bácús dá dheargadh dhom,
Bríc dá ceapadh dhom,
Róst dá bhreacadh dhom,
Riaradh agus glacadh dhom,
Buird dá leathadh dhom,
Fíon dá tharraing dhom,³³
Mairt dá leagadh dhom,
Muca dá bhfeadadh dhom,
Mná fuinte is roinnte dhom,
Mná glactha leastair dhom,
Codladh i gclúmh lachan dom,
Go dtíodh an t-eadartha,
Nó thairis dá dtaitneadh liom,
Cé gurb é a leathadh ort,
Má bhíteá ceachartha,
Ní bhíteá ach tamall beag,

³² Mar atá ráite cheana, tá gearán níos láidre fós i gcoinne Airt sa leagan den chaoineadh a foilsíodh in *An Músgrai gheach* .i. gur thug Art drochúsáid d’Eibhlín (*An Músgrai gheach*, 1944: 3).

³³ Tá an líne seo san aistriúchán Béarla in *LCIB*: “red wine flowing from the cask for me” (O’ Connell, 1892, i: 240). Caithfidh go raibh an líne seo sa leagan Gaeilge de *LCIB* ar dtús mar aistríodh an caoineadh ó Ghaeilge go Béarla. D’fhéadfaí a cheapadh gur fágadh an líne seo ar lár trí thimpiste go dtí go bhfeictear go bhfuil patrún ann.

**Ba mise fá ndeara san,
Tá a fhios ag an Athair-Mhac,
Go mb'fhiú fear t'ainme,
Súd do mhaitheamh duit,
A mharcaigh an mhalla-roisc.**

Freagraíonn an líne: “Rúmanna dá mbreacadh dhom” in *LCIB* do “Seomraí dá nglanadh dhom” in *Ferriter* ach ní botúin atá sna héagsúlachtaí seo ach rogha focal an reacaire d’fhonn an téama céanna a chur in iúl. Chomh fada is a chloítear le nósmaireachtaí meadarachta agus na brí, is cuma cé acu líne a úsáidtear. Bíonn an téama i gcúl a chinn ag an reacaire tríd síos. Is iomaí slí atá ann chun téama amháin a chur in iúl. Faoi mar a áitíonn Lord: “There is nothing in the poet’s experience to give him any idea that a theme can be expressed in only one set of words” (2000: 69). Feictear sampla eile anois de seo thíos:

LCIB

b) Is breá do thíodh **biorán** duit,

b) Daingean faoi cháimbric,

Is hata faoi lása.

Tar éis teacht tar sáile,

Glantaí an tsráid duit,

Is ní le grá dhuit,

d) Ach le **hanachuid** gráine ort.

Ferriter

Is breá a thíodh **ráib** duit,

Holón faoi cháimbric,

Is hata faoi lása,

Tar éis teacht tar sáile,

Glantaí an tsráid dhuit,

Is ní le grá duit,

Ach le **haonchorp** gráine ort.

Sna línte seo go léir, mar a fheictear in *Ferriter* iad, braitear nach bhfuil srian á chur ag Nóra Ní Shíndile lena bhfuil le rá aici. Sa chuid seo a leanas, feictear go soiléir go bhfuil caint ar chuilteanna breátha breaca a bhainfidh allas as Art, rud a chuireann blas i bhfad níos aigeanta agus níos oscailte ar leagan *Ferriter*. Is nádúrtha an rud é go mbraithfeadh baintreach easnamh de gach aon saghas: eacnamúil, intleachtúil, agus fisiciúil tar éis bhás a fir chéile. Mar atá ráite ag Lillis Ó Laoire: “Chomh maith leis an chodarsnacht shoiléir a léirítear sa rann sin idir an bheatha agus an bás, déantar nasc cinnte sa sliocht sin, measaim, idir an grá earótach agus an teas ” (2002: 186).

LCIB

d) Faoi bhrataibh **líne** geala,
Is faoi chuilteanna breátha breaca,
a)
In ionad an fhuacht' do ghlacais.

Ferriter

Faoi bhratachaibh **líonda** geala,
Agus faoi chuilteanna breátha breaca,
A bhainfidh asat allas,
In ionad an fhuachta a ghlacais.

Tá an coincheap meafarach seo den teas in easnamh ar fad ar *LCIB*. Déanfar plé anois ar mhóitíf chailiúil ól na fola.

3.4 Móitíf ól na fola

Also the Gaules used to drinke their enemyes blood, and painte themselves therewith. So also they write, that the old Irish were wont, and so have I seene some of the Irish doe, but not their enemyes but friends blood. As namely at the execution of a notable traytor at Limericke, called Murrough O-Brien, I saw an old woman, which was his foster mother, take up his head, whilst he was quartered, and sucked up all the blood that runne thereout saying, that the earth was not worthy to drinke it, and therewith also steeped her face and breast, and tore her haire, crying out and shrieking most terribly (Spenser, 1809: 104).

Seo ceann na de tuairiscí is luaithe atá againn ar ól na fola – i Luimneach feicithe ag an bhfile Sasanach, Edmund Spenser, i 1596. Dhein banaltra le Murchadh Ó Briain a chuid fola a ól. B’fhéidir gurb ait linn inniu ól na fola – cén fáth ar deineadh é?

Closely connected with the ficiton of associating kinship with fosterage in ancient Ireland seems to have been the blood-covenant (cró cotaig) ... The institution is founded on the idea that all within the kin are of common blood and that all others are strangers ... Thus when Cuchulainn wounds Derbforcaill with a stone, he sucks the stone out of the wound together with the blood around it. Thereupon he says that he cannot marry her since he has drunk her blood, but instead he will give her to his foster-brother (Henchy, 1943: 142).

Nuair a deineadh fuil an duine mhairbh a ól agus a mheascadh leis an duine beo bhí ceangal dohriste á dhéanamh idir an bheirt lena chéile go deo. Seo tuairim Trumbull ar an bhfeiniméan seo:

A covenant of blood, a covenant made by the intercommingling [sic] of blood, has been recognized as the closest, the holiest, and the most indissoluble, compact conceivable. Such a covenant clearly involves an absolute surrender of one’s separate self, and an irrevocable merging of one’s individual nature into the dual, or the multiplied, personality included in the compact (Trumbull, 1893: 204).

Deir an Tuamach go bhfuil móitíf ól na fola ag dul siar chomh maith go haimsir na MeánGhaeilge:

Tá cuid de na téamaí seo a rianadh siar chomh fada le Ré na MeánGhaeilge. Deir Eibhlín Dhubh linn, mar shampla, gur ól sí fuil a céile mhairbh. Deir Emer an rud céanna linn sa scéal próis *Aided Con Culainn*, agus deir Déirdre an rud céanna arís sa réamhrá próise (ón 15ú haois) lena caoineadh ar Chlann Uisneach (Ó Tuama, 1961: 22-3).

Mar sin, tá an mhóitíf cháiliúil seo le feiscint i scéal Deirdre agus í ag caoineadh Naoise agus a dheartháireacha: “ ‘Leigidh damhsa mo chéile do phógadh.’ Agus do ghaibh ag pógadh Naois agus ag ól a fola” (Stokes, 1884: 145). Chítear arís ól na fola nuair a dhéanann Emer caoineadh ar Chú Chulainn: “do gab ac toirrsi agus ac truaghneméla ósa chionn agus do ghabh ac súgad a beól agus ac ól a fola” (Van Hamel, 1933: 123). Tá an téama céanna le feiscint i scéal Mis agus Dubh Ruis, áit a n-ólann Mis fuil a hathar agus chomh maith leis sin itheann sí a chuid feola ar an ármhá i ndiaidh Chath Fhionntrá: “Gabhus ag súgha agus ag ól na fola as na creachtuibh ... ní raibh alta na duine dá marbhthaoi lé ná hitheadh agus ná hóladh an mhéid budh mhian lé dá ccuid fola agus feóla” (Ó Cuív, 1954, 328). Tá ól na fola le feiscint in amhráin luaidh na hAlban. Déanann Màiri nighean Alasdair tagairt don mhóitíf san amhrán, *A Mhic Iain ‘ic Sheumais*: “Bha fuil do cuirp uasail/Air uachdar gach fearainn/Bha mise ga sùghadh/Gos na thùch air m’anail” (Craig, 1949: 3).³⁴

Ólann an Mhaighdean Mhuire fuil a mic i leagan Gaeilge den *Liber de Passione Christi* ón gcúigiú haois déag: “do chuiris a chend agus a láma ré m’ucht agus rém’ cruidi agus do liges dá pócadh agus d’ól fola an tShláinícidh agus do thócaib Iosep agus Nicomet an corp uaim agus nír licetar mo sháith ná díl mu shainti damh de” (Skerrett, 1963: 109). Tá sé seo thar a bheith spéisiúil, go bhfuil tart fola ar Mhuire agus í ag iarraidh a dóthain fola a ól, ó chorp a mic. Deir Skerrett féin: “There is no mention in the Latin of Mary drinking Christ’s blood” (1963: 117). Seo tuairisc Ryan air seo:

When Mary is depicted as craving Christ’s blood and complaining when His bloody body is taken away, denying the Virgin her fill, a clear statement is being made. As Mary was exalted as a model to be imitated, she gives here a striking example of how

³⁴ Do shamplaí eile i dtraidisiún na hAlban do mhóitíf ól na fola seo féach Thomson: 1994 agus Bromwich: 1947.

the Eucharist should be desired and respected. Closely allied to the Eucharistic interpretation, is the much earlier notion (which influences Catholic understanding of the reception of the Body of Christ) that to drink the blood of someone or something (man or beast) was to acquire the attributes of the individual whose blood was consumed (2002: 176-7).

Cúis eile leis an móitíf seo a bheith luaite ag Muire ná gur chuir sé le híomhá na Maighdine tréigthe i gcomhthéacs an chaointe. Luann Bergholm ina halt ar ól na fola:

By looking at different examples of the portrayal of the mourning Virgin Mary within the Christian discourse, I would like to suggest that while the uniform thematic content of the native Irish *caoineadh* may reflect culturally specific ideas and values, it is also possible that the widely disseminated tradition of the Virgin's Lament may have found resonance in the Irish context, and contributed to the dramatic presentation of the actions of the bereaved women (Bergholm, 2011: 4).

Tá rian den mhóitíf seo againn ón bhfichiú haois i leagan de *Caoineadh na Páise* a bailíodh ó Bhiodaí Ní Dhubhghaill ó Ghaoth Dobhair, Tír Chonaill in 1938. Thóg Seán Ó hEochaidh ocht líne is fiche uaithi agus í dall agus trí scór bliain d'aois. Deir sí faoin Maighdean: “Casadh fuil Íosa go híseal sa ród di; Chrom sí síos agus thug sí póg di” (in Partridge, 1983: 241). Tugann sé sin tuairim dúinn ar a sheanbhunaithe is atá an mhóitíf seo i dtraidisiún na Gaeilge trí chéile. Is é íoróin an scéil é, gur fhan an mhóitíf seo in *Caoineadh na dTrí Muire*. De réir dealraimh, ní raibh an chléir chomh láidir sin i gcoinne an chaointe seo:

Church opposition to the *caoineadh* did not extend to the Virgin's laments, but several singers have asserted that their songs vindicate the practice; in them the Virgin Mary keens her son, and the son, from his place on the Cross, blesses women who lament (Bourke et al., 2002: 1401).

Anois déanfar scrúdú ar ól na fola in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Mar a áitíonn Bergholm:

Arguably the most famous example of the motif is preserved in the eighteenth-century *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, an oral lament composed by the wife of Art O'Leary, Eibhlín Ní Chonaill (Bergholm, 2011: 2).

Is fíor go bhfuil cáil ar an gcaoineadh seo mar go bhfuil an mhóitíf seo le fáil go háirithe san eagrán is cailiúla ón bhfichiú haois (Ó Tuama, 1961). B'fhéidir go mb'ait linn, áfach, nach bhfuil aon tagairt i gceachtar den dá leagan seo den chaoineadh a tógadh ó bhéalaithris Nóra Uí Shíndile, .i. in *LCIB* nó in *Ferriter*, don mhóitíf iomráiteach sin ina mbíonn an bhean ag ól fhuil an fhir mhairbh. Nil aon tagairt d'ól na fola sna leaganacha de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* in *LCIB*, *Ferriter*, *An Músgraidheach* ná *P* (an leagan is luaithe ó lámh an Athar Peadar).³⁵

Tar éis na líne: “A leath ort binn dá fallaing”, tá an méid seo i leagan Uí Thuama: “Do chuid fola leat ’na sraithibh/Is níor fhanas le hí ghlanadh/Ach í ól suas lem basaibh.” D’ainneoin nach raibh na línte seo ach in aon lámhscríbhinn amháin ar bhain an Tuamach leas aisti, .i. *Pead*,³⁶ d’áirigh sé na línte seo ina eagrán den chaoineadh. Deir an Tuamach: “Ba dheacair a cheapadh go gcuirfeadh an tAth. Peadar na línte áirithe seo isteach marach a leithéid a bheith cloiste aige.”³⁷ Cad is brí leis an ráiteas seo? An leor a rá go raibh an tAthair Peadar báite sa bhéaloideas féin agus gur tógadh sa cheantar é, agus go raibh sé de cheart aige, dá bhrí sin, línte breise a chur leis nó a bhaint den chaoineadh ar a thoil? Ní deacair a cheapadh go gcuirfeadh sé línte breise óna chuid cumadóireachta féin leis an gcaoineadh – ó chum sé caoineadh dá chuid féin. Deir Risteard A. Breatnach, go raibh “ana-dheallramh ag rithim na cainte sin le rithim *Chaoine Airt Í Laoghaire*” i dtaobh an chaointe a rinne an tAthair Peadar (1939: 116). Deir Ó Buachalla nár ghá aon léamh réalaióch a dhéanamh ar na téamaí liteartha seanbhunaithe .i. ar na trí léim ná ar mhóitíf ól na fola (1998: 7). Ach i gcás ól na fola, ní raibh na línte: “Do chuid fola leat ’na sraithibh/Is níor

³⁵ Tá móitíf ól na fola le feiscint sna leaganacha seo a leanas ach is soiléir gur bhain na heagarthóirí úsáid as lámhscríbhinn an Athar Peadar Ó Laoghaire, *Pead*: “The above caoineadh is taken from a MS. by Father O’Leary, P.P., Castlelyons” Ua hAimhirgín, Osborn Óg, “Caoineadh Airt Uí Laoghaire,” *Irisleabhar na Gaedhilge*, 7 (2), (1896), 23. Tar éis dom scrúdú a dhéanamh ar leagan a chuir Seán Ó Cuív in eagar, *Caoine Airt Uí Laoghaire* (Baile Átha Cliath: Brún agus Ó Nóláin Tta., 1923), is léir go raibh *Pead* ina sheilbh aige. Deir Pádraig Feirtéar faoin leagan a foilsíodh in *An Gaodhal*: “We have availed ourselves fully of Professor O. J. Bergin’s version in the *Gaelic Journal*”, *The Wake Keen for Arthur O’Leary* (Bealtaine, 1899: 53).

³⁶ *Pead* a thugann Seán Ó Tuama ar an LS is déanaí ó lámh an Athar Peadar Ó Laoghaire (An Leabharlann Náisiúnta, LS 10, 879). Tá tagairt amháin eile d’ól na fola i leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* i LS atá ar fáil i Leabharlann Chuimhneacháin John Rylands, i Manchuin. LS í seo a bhí ag Denis Henry Kelly sa bhliain 1875. Tá tuilleadh eolais faoin LS seo le fáil in Mac Lochlainn 1972, 109-119.

³⁷ Deir sé chomh maith: “Tá macasamhail l. 82 [‘Do chuid fola leat ’na sraithibh’] in B (l. 30).” [Is ionann B agus *An Músgraidheach*, ‘Do chuid fola léi ’na sruthaibh’] ach ní deirtear sa leagan seo gur ól Eibhlín fuil Airt; ní deirtear ann ach go raibh sé ina sruthaibh (Ó Tuama, 1961: 58).

fhanas le hí ghlanadh/Ach í ól suas lem basaibh” ag Nóra Ní Shíndile i gceachtar den dá leagan a tógadh uaithi. Is í íoróin an scéil ná go gcuireann na línte sin blas na litearthachta ar an gcaoineadh dar le scoláirí áirithe (cé go bhféadfaí a áireamh ar a shon sin go bhfuil an mhóitíf sa traidisiún béil le fada chomh maith).³⁸ Mar a deir Thomson:

But Ó Tuama goes on to record that the lines quoted above [*Do chuid fola leat 'na sraithibh/Is níor fhanas le hí a ghlanadh/Ach í a ól suas lem basaibh*] occur in only one version of the song, that which was written down by Fr. Peadar Ó Laoghaire [*Pead*], and there have been suggestions that he was responsible for these lines ... It is equally, if not more, likely that the above lines were added to the song by one of its oral transmitters, inserting what may have been a familiar motif (1994: 417).

Tá na trí léim ag Nóra Ní Shíndile sa dá leagan uaithi .i. *LCIB* agus *Ferriter* ach níl téama ól na fola aici in aon leagan uaithi. Is i ndiaidh na líne: “Do leath ort binn dá fallaing” a thagann na línte mar gheall ar ól na fola in *Pead*. Ar an taobh eile, in *LCIB* agus in *Ferriter* stopann an chuid seo sa dá leagan leis an líne: “Do leath ort binn dá fallaing” thíos agus níl aon trácht ar ól na fola ina dhiaidh sin in aon chor, mar a fheicimid anseo:

LCIB

b) Thugas léim go **tapaídh**,³⁹

d) An **dara** léim go geata,
’Gus an tríú léim ar mo chapall.

a)

Do bhuaileas go luath mo bhasa,
Do bhaineas as na reathaibh,
Chomh maith is ’bhí sé agam,
Go bhfuairéas romham tu marbh,

a)

b) **Cois** toirín isil aitinn,
Gan pápa gan easpag,

Ferriter

Thugas léim go **tairsigh**,

An **tarna** léim go geata,
Agus an tríú léim ar mo chapall.

Do liús agus do screadas,

Do bhuaileas go luath mo bhasa,
Do bhaineas ar na reathaibh,
Comh maith agus do bhí sé agam,

Go bhfuairéas romham tu marbh,

Mar ’bheadh bó nó capall,

Faoi **tharr** thoirín aitinn,
Gan pápa gan easpag,

³⁸ Tá an mhóitíf chéanna i scéal ag Peig Sayers: (Ó Gaoithín, 1970: 110).

³⁹ “I made but one bound to the threshold” atá san aistriúchán Béarla (O’Connell, 1892, i: 240). Is leis an Athair Peadar an dobhriathar “go tapaídh” anseo.

Gan cléireach gan sagart,
Do léifeadh ort an tSailm,
Ach seanbhean chríonna chaite,
Do leath ort binn dá fallaing.

Gan cléireach gan sagart,
A léifeadh ort an tsailm,
Ach seanbhean chríonna chaite,
A leath ort binn dá fallaing.

Dála na caointeoireachta, ceaptar uaireanta go bhfuil na sean-nósanna seo imithe ar lár ar fad – ach níl go hiomlán. Le déanaí, chuir Ryan Tubridy agallamh ar fhear den lucht siúil, Paddy Doherty, ar *The Late Late Show*, ar an 16 Meán Fómhair, 2011. Dhein sé cur síos air féin agus ar a bhean Rosanne, agus iad san ospidéal, tar éis gur cailleadh a mac Patrick, i 1996, i dtimpiste ghluaisteáin:

Rosanne was on top of him moaning and shouting, and to a lot of people to what I might say now might be disgusting, or you mightn't like it's everyone to his own opinion, he was my child, you know what I mean, I bred him to bury me not me to bury him, the bone of his leg was out and there was guts and that there and I seen Rosanne kissing parts of him on top of him screaming and shouting so I looked at his leg and I said right I am going to drink a bit of his blood now because I'll have to bury my son so I'll have nothing left of him but if I drink some of his blood I'll have him inside of me his blood will be my blood his blood is going to mix in my blood stream and I did and I went down and there was a bit of his guts and stuff like that and I went down and I ate it, I ate some of it you know what I mean to ye it might be disgusting but a child is never disgusting, a child is lovely, I ate a bit of it you know and then the doctor pulled me out and there was all shouting and roaring then they let us back in twenty minutes after and his leg was all bandaged up but I didn't mind then because I had some of him inside of me so I knew that no matter when my son is dead I've still got him inside my blood (*The Late Late Show*, 16 Meán Fómhair, 2011).⁴⁰

Mar sin, ó aimsir Spenser i 1596, ar aghaidh go dtí Paddy Doherty i 1996, deineadh fuil an duine mhairbh a ól ionas go mairfeadh siad go deo. Tugann scéal Uí Dhochartaigh míniú ana-shoiléir ar an gcúis a bhí leis an nós. Comhartha cinnte ab ea caitheamh na fola agus, sa chás deireanach, na feola, ar an ngrá “buan daingean”, agus dá réir sin ar mhéid na tubaiste.

⁴⁰ Feicithe ar an 16/09/11. Tá an t-agallamh seo ar fáil ag:
<http://www.youtube.com/watch?v=jRmiDakoNMg>

3.5 Deirfiúr Airt

Is fiú a rá anseo nár aimsigh mé aon lámhscríbhinn ná aon fhianaise go raibh aon bhaint ag athair Airt le *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Tagaim leis an mBuachallach sa chuid seo mar gheall ar athair Airt: “Níor mhínigh aon duine de na tráchtairí cén fáth ar leagadar an véarsa úd *Mo chara thu is mo shearc ...* ar athair Airt, cén bunús a bhí leis an ainmniú sin nó cén fhianaise a bhí acu a thacódh lena dtuairim” (1998: 15). De réir J.T. Collins, fuair athair Airt bás “prior to July 1771” .i. dhá bhliain roimh bhás Airt féin (Collins, 1956: 1).

Maidir le deirfiúr Airt, in *LCIB*, ní leagtar aon chuid den chaoineadh uirthi; ní hamhlaidh, áfach, don leagan eile (*Ferriter*) mar a gcuirtear aon véarsa amháin síos di. Tá *Ferriter* níos iomláine sa chuid seo, dar liom. Is é atá san aistriúchán Béarla in *LCIB* ná gearán Eibhlín faoi dhaoine (nach n-ainmnítear) a labhair ina coinne: “Do not hearken to the false, lying words of hatred that have been said! They said I left your side in search of slumber” (O’Connell, 1892, i: 241). Tagann na línte Gaeilge in *LCIB* leis seo: “Is ná creid sin uathu/Ná an cogar do fuarais/Ná an scéal fear fuatha/Gur a chodladh do chuas-sa” (O’Connell, 1892, ii: 330). In *Ferriter*, áfach, is léir nach daoine ginearálta a labhair ina coinne ach bean aonair, “An bhean a thug fúm tuairim”, rud a luíonn níos mó le ciall go raibh páirt ag deirfiúr Airt sa scéal. In *Ferriter* gearánann deirfiúr Airt le hEibhlín gur chuaigh Eibhlín a chodladh oíche an tórraimh ach tugann sise freagra ar an deirfiúr á shéanadh sin. Fós, tá freagra Eibhlín – ina ndeir sí nár chuaigh sí a chodladh – sa dá leagan, mar a fheicimid inár ndiaidh anseo:

LCIB

b) Mo chara **go buan** thu!

d) Is ná creid **sin** uathu,

Ná an cogar do fuairis,

Ná an scéal fear fuatha,

Gur a chodladh do chuas-sa;

Níor throm suan dom,

Ach do bhí do linbh ró-bhuartha;

b) Is do **theastaíos-sa** uathu,

Le hiad do chur chun suaimhnis.

a)

Ferriter

Mo chara **agus m’uan** tu,

Is ná creidse **siúd** uathu,

Ná an cogar a fuairis,

Ná an scéal fir fuatha

Gur a chodladh do chuas-sa,

Níor throm suan dom,

Ach do bhí do linbh ró-bhuartha,

Agus do **theastaigh sé** uathu,

Iad do chur chun suaimhnis.

Agus nár léige Dia suas í,

An bhean a thug fúm tuairim,

Agus í a thabhairt ar tuathal.

Tá an chuma air, más ea, go raibh cuid de véarsa na deirféar in *LCIB* i dtosach ach gur tógadh amach é ar chúis éigin. Feictear anseo caint gan srian ag Nóra Ní Shíndile in *Ferriter* agus mallacht á cur ar an mbean (deirfiúr Airt) a labhair ina coinne. Tá tábhacht leis seo mar taispeánann sé go raibh baint ag deirfiúr Airt leis an gcaoineadh, in *Ferriter*. Fiú sa leagan Béarla in *LCIB* tá poncanna i ndeireadh na habairte a chuireann in iúl go bhfuil píosa ar lár: “I left your side to hush them to their rest...” (O’Connell, 1892, i: 241). Tacaíonn na línte breise seo in *Ferriter* leis an tuairim gur deineadh cinsireacht ar véarsa na deirféar in *LCIB*.

Tosnaíonn rann na deirféar in *Ferriter* mar leanas: “Mo chara is mo stór tu.” Sa véarsa céanna in *LCIB* tá réalta le feiscint, rud a chuireann in iúl go bhfuil sé lochtach nó go bhfuil píosa in easnamh nó gur fágach amach d’aon ghnó é. Chomh maith leis sin, san aistriúchán Béarla in *LCIB* níl aon rud aistrithe, ach tá an méid thíos scríofa i bhfoirm nóta Bhéarla – tá an nóta seo tábhachtach mar tugann sé le fios go hindíreach go rabhtas ag iarraidh céimeanna a cheilt, .i. gur tógadh véarsa as agus go bhfuiltear ag iarraidh fáth an easnaimh a mhíniú:

Father Peter O’Leary says there was here a beautiful verse he heard recited by old people, describing the scenes through which dark Eileen sped. As she did not know where Arthur lay, she let the mare go on, trusting to the noble animal’s sagacity to find her master, and merely urged her to her fullest speed (O’Connell, 1892, i: 241).

LCIB

Mo chara is mo stór thu!

a) * * * * *

Ferriter

Mo chara is mo stór tu,

Agus níl ainnir bhreá chórach,

Ó Chorcaigh na seolta,

Go Droichead na Tóime,

Ag a mbeadh a cuid airgid cnósta,

Agus a macha breá bó aici,

A raghadh a chodladh ina seomra,

Oíche do thórraimh,

A mharcaigh na n-órfholt.

Tar éis dom na leaganacha ar fad a scrúdú glacaim leis go raibh baint ag deirfiúr Airt in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, ach nach raibh ról ar bith ag Athair Airt sa chaoineadh. Chomh maith leis sin, níor tháinig mé ar aon fhianaise a chuirfeadh in iúl dom gur deineadh an caoineadh ina chodanna éagsúla .i. gur deineadh *Cuid I* i gCarraig an Ime, agus *Cuid II* ar Ráth Laoich mar a d'áitigh Ó Tuama (1961: 51-54).

3.6 An tAthair Peadar Ó Laoghaire

Sagart Caitliceach agus scríbhneoir próis as Cluain Droichid, Co. Chorcaí a chuir tús le nualitríocht na Gaeilge ab ea an tAthair Peadar Ó Laoghaire. Bhí ról lárnach ag an Athair Peadar (1839-1920) i leagan *LCIB* den chaoineadh. Chuir MJOC leagan den chaoineadh faoi bhráid an Athar Peadar Ó Laoghaire sular cuireadh i gcló é in *LCIB*. Déanann sé trácht ar an méid sin ina leabhar *Mo Sgéal Féin* sa chaibidil “Madam Anne” a leanas. Dá bhrí sin, d’fhéadfaí a áiteamh gurb é seo ceann de na difríochtaí is tábhachtaí idir an dá leagan – nach bhfuil rian an Athar Peadar ar *Ferriter*. Déanann an tAthair Peadar cur síos ar an gcomhfhreagras a bhí aige le Mrs. M. J. O’Connell:

Tháinig leitir chúgham lá ó mhnaoi uasail a bhí pósta ag mac, nó ag mac mic, do Dhómhnall Ua Chonaill. Inghean ab eadh í do Bhianconi, an fear úd go mbíodh na cóistí go léir ar na bóithribh aige go dtí gur chuir na traenana deire leó. Dúbhairt sí liom sa leitir go raibh sgríbhinn aici a fuair sí thíos i gContae Luimnínge agus gur bh’é sgríbhinn é ’ná an caoine úd a dhein Eibhlín Ní Chonaill ar bhás Airt Uí Laoghaire, nuair a lámhadh é ar Inse Charaig [sic] an Ime. Dúbhairt sí go raibh fear éigin thíos i Luimnigh ag casadh le Béarla chur ar an sgríbhinn di, agus go raibh eagal uirthi ná raibh eólas a dhóithin ar an nGaeluinn aige chun na h-oibre sin do dhéanamh mar ba cheart. D’fhiafraigh sí dhíom ar mhíde liom leigint di an sgríbhinn a chur chúgham-sa chun Béarla chur ar an gcaint...Chuireas mo sgríbhinn Béarla ag triall ar an mnaoi uasail i n-aonfheacht leis an sgríbhinn [sic] Gaeluinne a chuir sí chúgham (Ua Laoghaire agus Ua Domhnaill, 1921: 194-96).

Is léir go raibh ana-thionchar ag an Athair Peadar ar théacs an chaoine faoi mar atá sé againn. Is é a deir Seán Ó Tuama i dtaobh ról an Athar Peadar ná:

Cheartaigh sé nithe thall agus abhus, agus, chomh maith leis sin, chuir sé isteach línte breise i gcúpla rann. Níl roinnt de na línte sin le fáil in aon cheann de na bunleaganacha, ná in aon ghiota ó bhéalaithe. Ceist nach féidir a réiteach i gcónaí, mar sin, ar chuala sé ó sheandaoine iad, nó an amhlaidh a chuir sé isteach iad mar leasú ar ranna a bhí máchailleach, dar leis. Is é oighear an scéil ná go bhfuil cuid de na línte sin ar na línte is mó clú sa Chaoineadh trí chéile (m.s. l. 19-20 ; l. 24-27 ; l. 82-4) (Ó Tuama, 1961: 48).

Is iad na línte atá i gceist sa sliocht réamhráite ná: “Is cuimhin lem aigne / An lá breá earraigh úd”, “Lámh dheas chalma / Rompsáil bhagarthach / Fír-chritheagla / Ar námhaid chealgach” agus “Do chuid fola leat ’na sraithibh / Is níor fhanas le hí ghlanadh / Ach í ól suas lem basaibh” faoi seach. Fiú dá mba rud é gur chuala an tAthair Peadar cuid de na línte ó bhéalaithris, an raibh sé de cheart aige cuilt bhreá bhreac a dhéanamh den chaoineadh agus na giotaí béalaithrise seo ar fad a cheangal le chéile gan aon aitheantas a thabhairt dá fhoinsí?

3.7 Rógairé nó naomh?

Ní miste aird a dhíriú ar charachtar Airt mar a dhéantar cur síos air sa chaoineadh. Ar thaobh amháin, léirítear Art mar fhear stuama, uaibhreach, a bhí ag iarraidh a dhícheall a dhéanamh dá chlann agus ar an taobh eile tá an rógairé ceandána, a bhí sprionlaithe, é amuigh ag ól agus ag cur ribíní i gcúl na mban. Cruthaíonn na difríochtaí beaga caolchúiseacha sa dá leagan íomhánna difriúla d'Art.

Tá blas na cinsireachta le sonrú i véarsa IX in *LCIB* dar liom. Caithfear an cheist a chur, cén fáth a bhfuil na línte “Is buidéal eile ag teacht/ ’Cur ribíní i gcúl na mban” fágtha ar lár in *LCIB*? D’fhéadfadh cúiseanna eile a bheith leis an easnamh anseo, gan dabht, ach, tá patrún le tabhairt faoi deara in *LCIB*, is é sin go mbaintear amach aon ní a bheadh maslach nó a thagann salach ar dhea-íomhá Airt, mar laoch uasal. Seo é an áit sa chaoineadh go dtagann an t-easnamh faoi chaibidil:

LCIB

Éirigh go Maigh Chromtha isteach,

Is go hInse Geimhleach tar ais,

Buidéal fíona id ghlaic,

a)

a)

Mar a bhíodh i rúma do dhaid.

Ferriter

Éirigh go Maigh Chromtha isteach,

Is go hInse Geimhleach tar n-ais,

Buidéal fíona id ghlaic,

Is buidéal eile ag teacht,

’Cur ribíní i gcúl na mban,

Mar a mbíodh i *room* do dhaid.

Bogfar ar aghaidh anois go dtí plé ar thrí véarsa a cuireadh leis an méid a bailíodh ó bhéalaitheis Nóra Uí Shíndile.

3.8 Na trí véarsa ó Dhoire Fhíonáin

Pointe eile nach miste a dhéanamh maidir le cuma an téacs is ea na trí véarsa a fuarthas i nDoire Fhíonáin, agus an tslí inar sníomhadh isteach sa chaoineadh iad. Chítear ceann de na difríochtaí is mó idir *LCIB* agus *Ferriter* i ndiaidh na líne: “Nár mhaire sí a hainm ná a sloinne”. Tá an chuma air go bhfuil véarsaí breise in *LCIB* nach bhfuil in *Ferriter*. Tugaim na “trí véarsa ó Dhoire Fhíonáin” orthu seo mar gur thángadar ó bhéalaitheis mná ó Dhoire Fhíonáin, Co. Chiarraí (an ceantar arbh as d’Eibhlín Dubh féin). Seo iad na trí véarsa a bhailigh MJOC ó Mhary O’Sullivan Liah i nDoire Fhíonáin i 1890:

XVI.

Mo ghrá thu is mo thoil!
A mhná na súl bhfliuch mbog,
Stadaig d’úr ngol,
Go n-ólfaidh Art Ó Laoghaire deoch,
Roimh é do dhul ar scoil-
Ní ag foghlaim léinn nó port,
Ach ag iompar cré ’gus cloch.

XVII.

Mo ghrá thu is mo mhuirnín!
Dá dtéadh mo ghlaio chun cinn,
Go Doire Fhíonáin mór laistiar,
Agus Ceaploing na n-úll buí,
Is iomaí marcach éadrom groí,
Is bean hainciarsúr bán gan teimheal,
'Bheadh anso gan mhoill,
Ag gol os cionn do chinn,
A Airt Uí Laoghaire an ghrinn.

XVIII.

Mo ghrá thu agus mo rún,
Tá do stácaí ar a mbonn,
Do bha buí dá gcrú,
Is ar mo chroí atá do chumha,
Ná leigheasfeadh Cúige Mumhan,

Ná Gaibhne Oileáin na bhFionn,
Go dtiocfaidh Art Ó Laoghaire chúm,
Mar a bheadh glas a bheadh ar thrúnc,
Go raghadh an eochair amú,
Nó go dtiocfadh meirg ar a scriú.

(O'Connell, 1892, ii: 334-5).

Bhailigh MJOC na véarsaí seo i 1890, mar a luann sí féin sa sliocht seo a leanas:

I visited Darrynane [sic] in the April of 1890, and, a hundred and seventeen years all but seven days from the date of Arthur O'Leary's death, recovered three of the missing verses. They were recited to me by Mary O'Sullivan Liah, a tenant's daughter, who had picked them up, with many verses already preserved, from the recitation of an old woman, now dead, named Kate Murphy. She was much helped by a tenant, John James Galavan, both in reciting and translating. The Rev. John Martin, C.C., wrote down the verses from the young girl's recitation, and translated them, J.J. Gallavan [sic] often making valuable suggestions (O'Connell, 1892, i: 239).⁴¹

Mínítear anseo go soiléir conas mar a tháinig na véarsaí seo anuas chugainn ó bhéalaithe i 1890. Ach is díol iontais é gur thuig Mrs. M. J. O'Connell, bean a d'admhaigh: "Though I don't know ten words of Irish" (O'Connell, 1892, i: 238), go raibh na trí véarsa seo in easnamh. An ndúirt Nóra Ní Shíndile gur dhein sí dearmad ar na véarsaí sin? Nó an ndúirt an tAthair Peadar go raibh na véarsaí in easnamh (faoi mar a tharla le véarsa na deirféar in *LCIB*) agus gur ghlac MJOC lena chomhairle? Tá an chuma ar an scéal go raibh eagarthóirí *LCIB* ag iarraidh an leagan is faide den chaoineadh a fháil agus na giotaí béalaithe ar fad a cheangal le chéile (lúide línte áirithe nár dheas leo, mar atá ráite). Chuathas chomh fada le Doire Fhíonáin chun véarsaí breise a bhailiú. Is ar an gcuma sin, is dealraitheach, a tháinig trí véarsa in *LCIB* ó fhoinsé eile nárbh í Nóra Ní Shíndile í, .i. – Mary O'Sullivan Liah. Os a choinne sin, is ón mbean chéanna a fuarthas na véarsaí uile i gcás *Ferriter*.⁴² Nuair a thugtar na gnéithe éagsúla seo de stair leagan *LCIB* le chéile – gur bailíodh giotaí áirithe den bhéalaithe faoi chaibidil ag tráthanna difriúla (ceann acu a bailíodh c.1800 agus ceann eile i 1890) agus

⁴¹ Is é rud a deir MJOC anseo ná: "The three foregoing verses are those recovered at Darrynane" (O'Connell, 1892, i: 243).

⁴² Tar éis an chaointe a thug Nóra Ní Shíndile uaithi in *Ferriter* tá giota béalaithe de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* a bhailigh Pádraig Feirtéar ó Mháiréad Ní Fhionagáin.

gur ó fhoinsí difriúla (Nóra Ní Shíndile agus Mary O’Sullivan Liah) a fuarthas iad – fághtar sinn le deacrachtaí áirithe. Luann L.M. Cullen cuid de na deacrachtaí seo:

Moreover the dilemma arises within the main corpus of the poem: some of it appears to have been composed at a later date. There is reference, in some verses added from separate folk recollection, to the autumn [‘Tá do stácaí ar a mbonn’ – Mary O’Sullivan Liah], whereas the killing was in May, and in the apparent basic corpus of the text, appeal to London is hinted at, a step which makes sense only if the lines were composed after acquittal of Morris in September 1773 on a charge of murdering O’Leary (Cullen, 1993: 10).

Ní gá gur ag tagairt don Fhómhar go litriúil atá an reacaire sa líne: “Tá do stácaí ar a mbonn.” Mar shampla, d’fhéadfadh brí mheafarach a bheith ag an líne chomh maith. Tar éis an tsaoil bhí Art Ó Laoghaire cailte ag an am sin. Féach a chosúlacht san amhrán *Ach, ’Ill Easbaig Òig Heillsgeir* i dtraidisiún na hAlban⁴³:

Tha fear ghabhail do leithsgeil
Anns an t-seipeil na shìneadh.
Tha do bhàt air a’ bhacstoc
Air a tarrainn ’s an t-sìoban.
Do chuid eòrna gun cheangal
Air a’ mhachaire mhìngheal. (Craig, 1949: 6).

Is léir ón bhfianaise seo gur baineadh úsáid as línte mar: “Tá do stácaí ar a mboinn” agus “do chuid eòrna gun cheangal” nuair a cailleadh daoine in Albain agus in Éirinn agus ní gá gur tagairt dhíreach don Fhómhar atá iontu. B’fhéidir gur tagairt mheafarach í don bhás.

Seo thíos ceann amháin de na trí véarsa sin a bailíodh i nDoire Fhíonáin. Fuarthas an véarsa ar chlé ó Mary O’Sullivan agus is ag Nóra Ní Shíndile a bhí na línte ar dheis:

LCIB

- a) Mo ghrá thu is mo thoil!
- c) A mhná **na súl bhfliuch mbog,**

Ferriter

A mhná **so amach ag gol,**

⁴³ Féach chomh maith, (Nic an Airchinnigh: 2010: 18-19).

b) Stadaig d'úr ngol,

a)

b) Go n-ólfaidh Art Ó Laoghaire deoch,

a)

c) Roimh é do dhul ar scoil,

Ní ag foghlaim léinn nó port,

Ach ag iompar cré 'gus cloch.

a)

a)

Stadaig ar bhur **gcois,**

Tá an tigh tábhairne anso,

Go **nglaofaidh** Art mac Conchúir deoch,

Go ndíolfaidh sé aisti scot,

Agus go dté sé isteach 'on scoil,

Agus ní ag foghlaim léinn ná port,

Ach ag iompar cré 'gus cloch,

I dtuama daingean docht

Go Mainistir na gCor.

3.9 Cinsireacht

Agus ról eagarthóireachta ag sagart Caitliceach sa naoú haois déag ní haon ionadh gur deineadh cinsireacht ar an gcaoineadh. Tar éis na líne: “Óir do thuigidís ina n-aighe” tá réalta le feiscint in *LCIB* – rud a chiallaíonn de ghnáth, mar atá ráite agam, go mbíonn línte in easnamh. Cuireann na línte breise atá in *Ferriter* leis an tuairim gur fágadh línte ar lár in *LCIB* d’aon ghnó. Arís, feictear nach raibh an t-eagarthóir sásta tagairtí gáirsiúla a chur i gcló. Níorbh fhéidir le MJOC línte ina ndéantar cur síos ar Art mar “leath leapa” a fhágaint sa leabhar mar, dá ndéanfadh, náireofaí muintir Chonaill, gaolta a céile, de bharr tagairt a bheith á déanamh don chollaíocht. Gan amhras, bhí tuiscintí mórálta i ré Victoria dian go leor maidir leis na cúrsaí sin. Anuas air sin, bhí an tAthair Peadar ag déanamh eagarthóireachta ar *LCIB* chomh maith, rud a chiallaíonn nár mhóide go mbeadh aon ghlacadh aige le tagairtí neamhleithscéalacha don chollaíocht.

LCIB

Mo ghrá go daingean tú,
Agus nuair a théiteá sna cathracha,
Daora daingeara,
Bhíodh mná ceannaithe,
Ag umhlú go talamh duit,
Óir do thuigidís ina n-aighe,
a) * * * *

Ferriter

Mo ghrá go daingean tu,
Agus nuair ‘théiteá sna catharacha
Daora daingeara,
Bhíodh mná ceannaithe,
Ag umhlú go talamh duit,
Óir do thuigidís ina n-aighe,
Gur bhreá an leath leapa tu
Nó béalóg chapail tu,
Nó athair leanbh tu,
Go dtíodh an fhearg ort,
Agus í go hannamh ort,
Is ba mise fá ndeara san.
Tá a fhios ag an Athair-Mhac,
Go mb’fhiú fear t-ainme,
Súd do mhaitheamh duit,
A mhúirnín m’anama.

Is díol spéise é an t-aistriúchán Béarla in *LCIB* ar an ábhar go ndeirtear ann: “Beloved of my steadfast heart! When you entered wealthy cities, The merchants’ wives would show you great respect. [This verse is defaced. I

suppose she must have described his buying costly goods and bringing them to her]” (O’Connell, 1892, i: 245). Admhaítear go hoscailte go bhfuil cuid den véarsa ar lár anseo, agus gurbh amhlaidh a milleadh é, rud a thacaíonn leis an tuairim gur fágadh ar lár é trí chinsireacht seachas trí dhearmad. Táim den tuairim nár milleadh an véarsa seo in aon chor: go ndúradh é sin d’aon ghnó chun an easpa línte a mhíniú; i ndáiríre bhí an chaint sna línte sin ró-éaguibhiúil le cur in *LCIB* agus d’oir don Athair Peadar na línte a fhágáil ar lár agus an t-easnamh a cheilt ag an am céanna. Nuair a dhéantar mionstaidéar ar *LCIB* agus *Ferriter* is féidir an patrún sin a aithint go soiléir .i. go raibh MJOC agus an tAthair Peadar ag cur leis agus ag baint den chaoineadh in *LCIB* faoi mar ba mhian leo.⁴⁴ Is minic a deirtear in *LCIB* go bhfuil véarsa cailte nó millte. Nuair a fhéachtar ar *Ferriter* is léir go raibh an rann ag Nóra Ní Shíndile ach go raibh an chaint ródhána le háireamh sa leagan a cuireadh i gcló in *LCIB*. In *Ferriter*, níor cuireadh aon srian ar Nóra Ní Shíndile agus chomh maith leis sin, níor deineadh an méid sin eagarthóireachta ar *Ferriter* is a rinneadh ar *LCIB*.

⁴⁴ Chomh fada agus is eol dom ní raibh aon bhaint ag MJOC ná ag an Athair Peadar le *Ferriter*.

3.10 Deireadh an chaointe

Nuair a chuirear mallacht ar Sheán Mac Uaithne, an té a sceith ar Art, ag druidim i dtreo dheireadh an dáin tá difríocht i véarsa XXVIII in *LCIB* agus *Ferriter*. Arís, tá *Ferriter* níos géire agus níos nimhní ná *LCIB*.

LCIB

Nó talamh chun tuair duit,

a)

Ferriter

Nó talamh chun tuaire,

Nó culaith lem uan geal,

Do shíneadh suas leat.

Cé gur mhór an trua liom,

Í do bheith thuas ort,

Mar cloisim dá luachaint,

Gur bodaichín fuail tú,

Fé mar ba dhual duit.

Cuirtear mallacht chomh maith ar James Baldwin (a bhí pósta le deirfiúr Eibhlín .i. Máire) sa véarsa deiridh in *LCIB*. Críochnaíonn *LCIB* leis an líne: “Agus ní le grá dhi” ach tugann an t-aistriúchán Béarla in *LCIB* (atá níos iomláine) le fios go raibh línte breise sa leagan Gaeilge ach gur fágadh ar lár iad ar chúis éigin. Is aisteach an rud é mar tá ana-dhealramh ag an aistriúchán Béarla in *LCIB* le línte ó bhéalaithe a chuir Osborn Bergin i gcló in *Irisleabhar na Gaedhilge*. Deir an tAimhirgíneach:

“The above caoineadh is taken from a MS. by Father O’Leary, P.P., Castlelyons. It is not quite complete a few rainn wanting here and there. I have been able to procure some from a member of the Gaelic League here, Diarmaid Ua Ríoghghardáin”:

LCIB (aistriúchán Béarla)

But, oh, let Mary be left scatheless!

Not that I love her much;

but that she, too,

For thrice three months,

Lay ’neath my mother’s breast

(O’Connell, 1892, i: 246).

Irisleabhar na Gaedhilge

Gan dochar do Mháire

Agus ní le grádh dhi,

Ach sí mo mháthair

Thug leaba ’na lár di

Ar feadh trí ráithe

(Bergin, 1896: 23).

Tá tríocha a hocht líne eile ag Nóra Ní Shíndile in *Ferriter* tar éis na líne: “Ach mar do rinne mo bhanaltra tál uirthi” nach bhfuil in *LCIB* in aon chor. Sna línte breise sin in *Ferriter*, déantar trácht ar mhac Airt, Conchubhar, a chuaigh thar caise ag baint aráin as an Laidin (.i. le dlí).⁴⁵ Níl na línte seo in *LCIB*. Léiríonn an bhreis sin gur cumadh blianta tar éis bhás Airt iad nuair a bhí Conchubhar ar scoil i bPáras; ní raibh sé ach ina bhuachaill óg nuair a cailleadh Art (Ó Tuama, 1961: 12). Treisíonn sé seo leis an tuairim gur bailíodh an caoineadh ó Nóra Ní Shíndile faoi dhó.⁴⁶

LCIB

Gan dochar do Mháire,

Agus ní le grá dhi,

Ach mar do rinne mo bhanaltra tál uirthi

(Deireadh an leagain seo)

Ferriter

Gan olc do Mháire,

Agus ní le grá di,

[38 líne breise.....]

⁴⁵ “Arthur O’Leary’s son, the little Connor of the poem, who ran through the house of mourning looking for his murdered father; he served in the Gardes Françaises, and embraced the professions of physic and law, and married three wives” (O’Connell, 1892, i: 275).

⁴⁶ Tá L. M. Cullen den tuairim, áfach, nár tógadh an caoineadh uaithi ach aon uair amháin: “In other words, Norry Singleton may have had her words written down on a single occasion at some stage in the flurry of excitement caused by Croker’s investigations” (1993: 35).

3.11 Focal scoir

Tá difríochtaí substaintiúla idir an dá bhéalaithris a tógadh ó Nóra Ní Shíndile. San áit a ndéanann *LCIB* laoch d'Art, bíonn an focal cáinteach le fáil in *Ferriter* mar a luaitear go hoscailte go raibh Art sprionlaithe, go mbíodh sé de nós aige bheith ag cur ribíní i gcúl na mban, gur ghnách leis bheith ag ól, agus gur bhreá an leath leapan é etc. Tá rann curtha i leith dheirfiúr Airt in *Ferriter* agus níl in *LCIB*. Ach, in ionad a bheith ag lorg mínithe ar na hathruithe sin is amhlaidh ba cheart dúinn aird a thabhairt ar an teachtaireacht a fhaighimid ón gcaoineadh ina iomláine.

Is í an deacracht is mó a bhaineann leis an leagan a foilsíodh in *LCIB* ná nach fios i gcónaí an mó duine a raibh baint acu leis an gcaoineadh. Rinne Donncha Ó Súilleabháin cóip den chaoineadh a bhí i bhfoirm lámhscríbhinne ag Éamon de Bhál agus ansin leasaigh Seán Pléimeann é, rud a deir Mrs M. J. O'Connell mar leanas: "Copied from the manuscript of Edmund de Wall by Donough O'Sullivan, Cork, 1860. Revised by John Fleming, Dublin, 1891" (O'Connell, 1892, ii: 327). Bhí baint ag MJOC gan amhras leis an scéal – bean nach raibh puinn Gaeilge aici agus a bhí ag iarraidh muintir a fir chéile a onórú. Bhí lámh ag an Athair Peadar sa scéal chomh maith; bhí ana-thionchar aige ar an gcaoineadh. Ón taighde atá déanta agam féin ar an gcaoineadh is léir dom dá mhéad duine a bhí ag plé le *Ferriter* (Dónall Mac Cába, Pádraig Feirtéar) is lú ar fad iad i gcomparáid le *LCIB*. Tá an dealramh ar an scéal gur deineadh iarracht trí véarsa ó Mhary O'Sullivan Liah, cúpla líne ón Athair Peadar agus an chuid is mó den bhéalaithris a bailíodh ó Nóra Ní Shíndile a shníomh le chéile agus Eibhlín Dubh a thabhairt mar údar ar an gcorpas ar fad in *LCIB*. Chomh maith leis sin, cumadh na blúirí sin ar fad ag amanna difriúla, rud a chuireann ar ceal an deacracht a luaigh Cullen. Sin é an fáth is dócha gur thug Osborn Bergin "a rather mutilated edition" (in Ó Cróinín, 1962-3: 247) ar *LCIB* – agus tagaim leis. Ar a laghad bailíodh an dara béalaithris de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* .i. *Ferriter*, ina iomláine ón mbean chéanna .i. Nóra Ní Shíndile, thart ar 1870, céad bliain nó mar sin tar éis bhás Airt.

Tá níos mó leanúnachais agus céille ag baint le *Ferriter* ná le *LCIB*. Dá bhrí sin, glacaim leis gur tugadh *Ferriter* ar aon ócáid amháin seachas ag

tráthanna difriúla mar atá in *LCIB*. Mura mbeadh *Ferriter* againn, ní thuigfimis in aon chor go bhfuil línte ar lár in *LCIB* (cé go dtarraingíonn breiseanna san aistriúchán Béarla a ghabhann leis an leagan sin ár n-aird go minic ar na heasnaimh seo). Is dóigh liom gur saibhre *Ferriter* ná *LCIB* mar is leagan macánta é. Ní bhraitear go bhfuil aon ní ar lár in *Ferriter* – rud nach féidir a rá faoi *LCIB*. Deirtear gur le hEibhlín Dubh an caoineadh ach tháinig an dá bhéalaithris seo ó bhéal Nóra Ní Shíndile. De bharr gurbh í Nóra a d'aithris, is léi siúd an caoineadh atá againn inniu, chomh maith céanna gur le hEibhlín Dubh é.

Sa chéad chaibidil eile, déanfar scrúdú ar chaointe eile nach *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* iad. Tabharfar faoi deara gur ar ócáidí neamhchoitianta a cailleadh na fir dár cumadh iad agus dá bharr sin fuaireadar a bheith istigh i lámhscríbhinní. Bhí traidisiún fada caointeoireachta béil sa Mhumhain san ochtú haois déag agus níorbh é *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* an t-aon chaoinéadh a cumadh riamh.

4 Dosaen caoineadh ó Éirinn

Baineadh ábhar na caibidile seo mar gheall ar chóipcheart.

5 Tuairiscí ó fhinnéithe comhaimseartha

Baineann an chaibidil seo le taistealaithe go hÉirinn agus an cur síos a deineadh ar chaointeoireacht. Leanfaidh an obair seo alt le Diarmaid Ó Muirthe, ‘An chaointeoireacht in Éirinn – tuairiscí na dtaistealaithe’ (in Ó Madagáin, 1978: 20-9). Cé go bhfuil dúshláin ag baint leis na tuairiscí seo mar go raibh easpa Gaeilge ar chuid acu, nó b’eachtrannaigh iad, tá fiúntas fós leo mar thug siad stáitse do nós na caointeoireachta. Ó tharla gur thug na finnéithe faoi deara gur filíocht extempore a bhí sa chaoineadh, go raibh ceol so-aitheanta ag an gcaoineadh, gur chonacthas an caoineadh á chanadh os cionn coirp, agus go raibh an gol agus an greann in éineacht ag an tórramh, treisíonn sé seo an pheirspictíocht gur cur i láthair a bhí sa chaoineadh, agus go raibh nasc láidir idir an saghas filíochta a chum mná ar an láthair os cionn coirp, agus deasghnáth na caointeoireachta.

Bainfidh an chaibidil seo leas as tuairiscí ón ochtú haois déag go dtí lár an naoú haois déag.⁴⁷ Sa chaibidil seo, scrúdófar deich dtuairisc. Roghnaíodh seacht dtuairisc ó Éirinn: W.K. Sullivan, Ó Donnabháin, Coyne, O’Connell agus Walker, Croker agus Hall; dhá thuairisc ó Fhrainc: de La Tocnaye agus Coquebert de Montbret; agus Meiriceánach amháin: Mooney. Baineann trí cinn de na tuairiscí seo leis an ochtú haois déag agus na seacht gcinn eile leis an naoú haois déag. Ar eagla go gceapfaí nach bhfuil an tráchttaireacht cothrom ó thaobh ama de, féachadh ar fhoinsí eile ón ochtú haois déag, Young, Bush, agus Twiss, mar shampla, ach bheartaigh mé ar na cuntais is spéisiúla ar an gcaointeoireacht, dar liom, a thabhairt anseo. Tosnófar leis an tuairisc is luaithe agus leanfar ar aghaidh in ord croineolaíoch.

Deir Ó Buachalla go raibh an caoineadh le háireamh ar na seánraí filíochta a bhí i mbarr a réime san ochtú haois déag go príomha i gcúige Mumhan agus nach dtagtar ar an gcaoineadh i bhfoirm lámhscríbhinne choíche i dTuaisceart agus in Iarthar na tíre:

Conas, mar sin, nach dtagtar ar an gcaoine choíche i gcúige Chonnacht ná i gcúige Uladh? (Ó Buachalla, 1998: 50).

⁴⁷ Do thuairiscí ar Chonamara ó 1856 ar aghaidh féach Ó Torna, 2002, caib. 3, iml. 1.

Dhein Ó Buachalla neamhshuim de chuid de na tuairiscí ina leabhar *An caoine agus an chaointeoireacht* (1998). Nílím ag áiteamh gur cheart dúinn glacadh le gach a ndeir na taistealaithe seo ach fós féin is díol spéise iad cuid de na tuairiscí seo. Léireofar gur tháinig méadú mór ar spéis sa chaointeoireacht san ochtú haois déag agus go raibh cáil thar na bearta ar chaoineadh iardheisceart na hÉireann go háirithe. Déanfar cur síos ar chleachtas na caointeoireachta agus conas a tháinig laghdú air san ochtú haois déag. Cé nach bhfuil fágtha againn inniu i lámhscríbhinní ach rian nó blaiseadh den phictiúr iomlán, taispeánfar chomh maith go raibh i bhfad níos mó ná sin i gceist. Bhí bunús drámatúil an chaointe – mar shampla, an ceol, an dráma, an bogadh anonn is anall, an gol, an bualadh bos, an tost, agus an ghruaig á stracadh amach etc. – i gceist. Ní hamháin gur féidir, is dóigh liom, ach gur gá, na “heilimintí seachliteartha,” mar a bhaist an Buachallach orthu (1998: 50), a chur thar n-ais sa téacs chun deasghnáth na caointeoireachta a thuiscint ina iomláine. Dála an scéil, b’fhearr liom féin téarma eile do na gnéithe seo, mar shampla, “eilimintí taibhléirithe”. Tar éis an tsaoil, ní gá féachaint ar an gcaointeoireacht ó pheirspictíocht liteartha i gcónaí.

Féachfar ar an úsáid a baineadh as an gcaoineadh mar ghléas critice agus agóide sóisialta. Déanfar plé ar litearthacht san ochtú haois déag agus tabharfar faoi deara gurb annamh an rud é léamh agus scríobh an Bhéarla a bheith ag bean den aicme Ghaelach (uasal nó íseal) san ochtú haois déag. Bhí léamh agus scríobh na Gaeilge níos éagoitinne fós. Léireoidh na tuairiscí seo go gcantaí an caoineadh le fonn so-aitheanta agus gur focail *extempore* a bhí sa chaoineadh. Sonrófar sa chaibidil seo chomh maith nár thit cúram na caointeoireachta ar mhná nuair a tháinig deireadh le filíocht na mbard ach bhí an chaointeoireacht á cleachtadh in Éirinn ón aimsir a chaoin an Mhaighdean Mhuire a haonmhac (Ó Duilearga, 1942).

5.1 Comhthéacs na dtaistealaithe

The great age of Irish travel writing – the period 1775-1850. This was the age of travel by horse-drawn vehicle, on well-maintained roads, navigations and canals. The coming of the railway train brought a check to travel writing for two reasons: the traveller savoured less of the countryside he passed through at high speed; and travel in Europe at least, became more common, and so other people's accounts less interesting (Woods, 1992: 173).

Mar a thugann Woods faoi deara thuas, d'fhág na cuairteoirí sin cuntais scríofa ina ndiaidh go minic. Cuireadh cuid díobh i gcló agus bhí cur síos le fáil iontu ar nósanna agus ar bhéasaí mhuintir na hÉireann. Gan dabht, bhí áit lárnach ag an gcaoineadh sa chur síos a dhein a lán acu. Tá tábhacht ag baint le scrúdú a dhéanamh ar na cuntais seo maidir le tuiscint a fháil ar an gcaoineadh agus ar nós na caointeoireachta. As cuid de na cuntais a scríobhadh a d'fhorbair an dioscúrsa den chaoineadh mar nós barbartha aisteach a chleacht cosmhuintir na hÉireann agus a léirigh iad mar dhaoine gan sibhialtacht, gan chreideamh, gan chultúr.

Tháinig borradh faoi líon na dturasóirí Sasanacha go hÉirinn san ochtú aois déag. Bhí an Bhreatain ag iarraidh tuilleadh a fhoghlaim mar gheall ar na hÉireannaigh chun smacht a choiméad ar a coilíneacht in aimsir a bhí réabhlóideach go maith. Deir Susan Kroeg:

Despite famine and political unrest, English travel to Ireland increased in the late eighteenth and early nineteenth centuries for several reasons. First, travel to Ireland was an epistemological quest for the English; they needed to know Ireland in order to control it effectively, to prevent another colonial uprising like the American Revolution from happening so close to home. Second, the knowledge of Ireland acquired through travel would help the English to delimit their own national identity, to define themselves in opposition to, or in juxtaposition with, their Irish neighbours – a crucial activity in an era of empire building and union. Third, travel narratives were exceptionally popular, and travel writers were always looking for a new destination to 'discover' and describe (Kroeg, 2004: 126).

Cuireadh spéis i gcarachtar an Éireannaigh agus, anuas air sin, is léir go raibh spéis faoi leith ag taistealaithe sa chaoineadh:

Scarcely an English traveler's [sic] account of Irish social customs fails to discourse on the singularity of the practice, and in the period immediately prior to the Famine, when Ireland had become both principal locus of post-Romantic tourism and a major site of political concern for the British empire, keening became a crucial index for an emergent ethnographic discourse on the Irish national character (Lloyd, 2003: 208).

San ochtú haois déag tháinig feabhas éigin ar thuairiscí i leith na nGael ach bhí Caitlicigh na hÉireann fós in áit na leathphingine:

As the political situation was stabilized under the reign of William and Mary, the English attitude to the Gaelic Irish seems, if not to have improved, at least to have relaxed somewhat ... but the political status quo (i.e. what has become known as the 'Protestant Ascendancy') was maintained with a number of severely repressive anti-Catholic laws aimed at destroying the Catholic landed interest, and at making the Catholic Irishman a politically powerless (and thus harmless) second-class citizen (Leerssen, 1996: 62).

Is léir gur chuaigh cuairteoirí i gcomhairle le taistealaithe eile sular tháinig siad go hÉirinn (faoi mar a dhéantar anois leis an *Lonely Planet*) agus gur imríodar tionchar ar a chéile. Uaireanta, tagraíonn taistealaithe do thuairiscí eile, uaireanta ní dhéanann. Tar éis dom scrúdú a dhéanamh ar an bhfianaise, bhí alt Beauford *Caoinan: or Some Account of the Antient Irish Lamentations* (1790)⁴⁸ léite ag Croker (Croker, 1844: vi), ag Mrs. Samuel Carter Hall (1841: 225), agus ag James Stirling Coyne (2003: 363). Bhí *A philosophical survey of the south of Ireland* (Campbell, 1777) agus *Archaeologia Britannica*, (Lhuyd, 1707) léite ag Beauford. Tá amhras caite ar chuid de na tuairiscí seo mar bhí scríobh gan srian ar siúl agus gan ach cúpla seachtain caite ag a n-údair in Éirinn. Mar a deir C. J. Woods:

None of this is to say that travel writings lack the usual faults of the literary source. There is the additional one that the traveller's unfamiliarity with so much of what he saw may also be a disadvantage. One eighteenth-century traveller remarked: 'I cannot but admire the impudence of several Englishmen who have written tours and travels in

⁴⁸ Déanfar Beauford a phlé níos mine i gcaibidil an cheoil.

Ireland in pretending to give a full and particular description of this island after having spent only a few weeks in riding post through it' (Woods, 1992: 171).

Uaireanta eile, thug eachtrannaigh tuairiscí toirtiúla údarásacha faoin tír uathu, ach ní léir go cinnte an raibh siad ag taisteal in Éirinn in aon chor. Mar shampla, deir Kroeg agus í ag caint mar gheall ar leabhar Philip Luckombe, *A Tour through Ireland* i 1780:

Luckombe's awareness and manipulation of readers' desires is particularly evident in his *Tour*, which was composed, as we shall see, almost entirely of passages lifted verbatim from at least four fairly well-known works ... Whether Luckombe actually travelled in Ireland at all is unknown (2004: 126).

An gnáththuras a dhéantaí san ochtú haois déag ná, tosnú i mBaile Átha Cliath agus as sin ar aghaidh. Is iomaí turas a thugtaí ar phríomháiteanna turasóireachta ar nós Chill Áirne, Eastát Chúirt an Phaoraigh, Shléibhte Chill Mhantáin agus Chlochán na bhFomhórach i gcontae Aontroma. Seachnaíodh áiteanna iargúlta agus áiteanna a ceapadh a bheith míshibhialta cosúil le cúige Chonnacht:

Eighteenth-century travellers to Ireland typically skirted the perimeter of the island in a clockwise or, more rarely, counterclockwise pattern, beginning in Dublin and avoiding the province of Connaught, notorious for its poor roads, lack of satisfactory accommodations, and 'wild Irish' inhabitants (Kroeg, 2004: 126).

Mar sin, is léir go raibh deacrachtaí ag baint le Connacht a shroicheadh, ní hamháin mar gheall ar na drochbhóithre toisc go raibh sé níos dáinséaraí agus níos fiáine. Deir Leerssen agus é ag tagairt do Bush agus a leabhar *Hibernia curiosa* (1769) agus do leabhar Twiss, *A tour of Ireland* (1776) gur deineadh cúige Connacht a sheachaint:

...even later travellers such as Bush (1769) and Twiss (1772) [sic] were deterred by the hardships of travelling in Connacht (Leerssen, 1996: 66).

Mar sin, is léir nár tháinig na taistealaithe seo go dtí gach cearn den tír agus b'fhéidir, dá bharr sin, go raibh aon bhlas amháin ar chuid de na tuairiscí seo. Mar shampla, tá cosúlachtaí láidre idir an méid a deir Mrs. Samuel Carter Hall

agus James Stirling Coyne mar gheall ar na ‘*praeficae mulieres*’ nó na mná caointe a bhí ag na Rómhánaigh. Tá an chuma ar an sceál go raibh Thomas Campbell, *A Philosophical Survey of the South of Ireland* (1777), léite ag an mbeirt acu; is cinnte go ndéanann Coyne tagairt do Champbell:

Amongst the Romans there were women call *Praeficae*, who uttered *conclamatio*, and Virgil speaking of Dido’s funeral says, ‘*Faemineo ululatu tecta fremunt.*’ ... The Keenagher or Keeners (for so the *Praeficae mulieres* are called by the Irish) ... The antiquity of this custom is thus established beyond doubt (Hall, 1841: 223).

Dr. Campbell [Thomas Campbell (1777)] observes, that the *conclamatio* amongst the Romans agrees with the Irish caoine or funeral cry; and that the *mulieres praeficae* exactly correspond with the women who preceed funerals in Ireland, and who make an outcry too outrageous to be the effect of real grief ... The *conclamatio* over Dido as described by Virgil, shows that this custom prevailed amongst the Phoenicians- “*Lamentis gemituque et faemineo ululatu Tecta fremunt*” (Coyne agus Bartlett, 2003: 363).

D’ardaigh Foucault ceist chanónda mar gheall ar údar: “What is an author?” Deir sé: “Even when an individual has been accepted as an author, we must still ask whether everything that he wrote, said, or left behind is part of his work” (1984: 103). I gcás Philip Luckombre agus a leabhar *A Tour through Ireland* (1780), tháinig ceist an údair chun solais go láidir, mar a deir Kroeg:

For a variety of reasons, travel writing also problematised the correlation between originality and authorship that had begun to obtain in the eighteenth century. Travel writing was notoriously intertextual. Prior to departure, travellers consulted the works of other travellers and included descriptions provided by them in their own travel narrative, often in the form of lengthy quotations (2004: 128).

Ní dhéantar aon iontas den saol áitiúil féin go dtí go dtagann daoine seachtracha isteach chun tuairisc mar seo a dhéanamh ar na dúchasaigh.

Is minic do bhundúchasaigh a bheith faoi chois agus nach mbíonn sé d’acmhainn acu dá bharr sin íomhá díobh féin i bhfoirm litríochta foilsithe a chruthú agus a chur chun cinn. Mar sin, tharlódh go gcuirfí íomhá mhífhábarach den ghnáthmhuintir i láthair, íomhá den saghas a chruthaigh roinnt de na taistealaithe a chuir síos ar an gcaointeoireacht. Cé is móite den tarlúint seo,

murach na taistealaithe seo a tháinig go hÉirinn agus a mheas nós na caointeoireachta a bheith neamhghnách amach is amach, ní móide go mbeadh againn ach an beagán eolais.

5.2 Litearthacht in Éirinn

Níl figiúirí cruinne againn maidir le litearthacht sa Ghaeilge idir 1750 agus 1850.

Deir Ó Cíosáin:

As regards the dimensions of literacy in Irish between 1750 and 1850, no quantitative data whatsoever are available. The most frequently cited estimate is that of Whitley Stokes who in 1806 thought that about 20,000 people could read Irish out of a total of one and half million whose first language was Irish (1997: 157).

Arís, bhí baint ag aicme le litearthacht. Is minic a chuirí uaisle Caitliceacha go dtí an Fhrainc i gcomhair oiliúna. Is léir go raibh Fraincis agus Laidin ag na fir Chonallacha: “All the brothers [deartháireacha le Count O’Connell agus le hEibhlín Dubh] seem to have been conversant with French and Latin” (O’Connell, 1892, i: 15). Ach, dá mba rud é gur fhoghlaim siad Gaeilge ón gcosmhuintir, an raibh léamh agus scríobh na Gaeilge acu? I gcuntas ó Thomas Dineley ar thuras a dhein sé in Éirinn le linn réimeas Séarlas II sa tseachtú haois déag, ach nár foilsíodh go dtí 1858, deir sé:

The true Irish differeth so much from what they commonly speake [sic], that it is rare to meet with one who can either write, read, or understand it, unless it be a learn’d Irish Schoolmaster, who setts much upon that score; wherefore it is prescrib’d among certain their Poetes and other Irish students of Antiquity (O’Donovan, Dineley, agus Shirley, 1858: 22).

Chomh maith leis sin, tugtar le fios nach raibh léamh agus scríobh an Bhéarla ach ag duine as gach beirt i ndiaidh an ghorta mhóir. Deir Bourke:

In Ireland, literacy levels rose steadily after the Famine of the 1840s: the proportion of people aged over five who claimed to be able to read increased from 47 per cent in 1841 to 53 per cent in 1851, and to almost 90 per cent in 1911 ... With negligible exceptions, literacy in this period meant the ability to read English, not Irish (2002: 37).

I lár an ochtú haois déag, bhí Éireannaigh ag iarraidh scríobh an Bhéarla a bheith acu chun dul chun cinn a dhéanamh sa saol:

In mid- and late-eighteenth-century Ireland, social advancement, and even the emergence from a helot condition, depended largely upon the acquisition and use of English ... For English was, practically speaking, the sole language of administration, law, politics, commerce, money-making and the towns. It was also, almost universally, the language of literacy and letters (MacDonagh, 1988: 13).

Tacaíonn fianaise Uí Chíosáin leis seo .i. i lár an naoú haois déag ba ghnáthach le Gaeilgeoirí léamh agus scríobh an Bhéarla a bhaint amach ar dtús – seachas léamh agus scríobh na Gaeilge:

Because literacy was usually acquired in English, even for Irish speakers, the spread of literacy paralleled the spread of English. Maps of illiteracy and of Irish speaking as reported in censuses from 1841 onwards are almost identical (Ó Ciosáin, 1997: 154).

Nuair a cailleadh John O’Connell, mac le Máire Ní Dhuibh, scríobh Mary Falvey litir chuig deartháir céile léi, Maurice, ar an seachtú lá Meitheamh 1751. Bhí léamh agus scríobh an Bhéarla ag Mary Connell mar tá comhfhreagras idir í féin agus deartháir a céile Maurice O’Connell (O’Connell, 1892, i: 25-33). B’ait le MJOC go raibh léamh agus scríobh an Bhéarla ag bean chéile John O’Connell, Mary O’Connell:

It is rare to find a woman’s letters among the hoards in old houses. Mary O’Connell, born Falvey, writes and spells well (O’Connell, 1892, i: 25).

Ón bhfianaise seo b’annamh an rud é léamh agus scríobh an Bhéarla a bheith ag bean, sa naoú haois déag – gan trácht ar an nGaeilge. De réir mar a fuair an Béarla an lámh in uachtar ar an nGaeilge, fuair an litearthacht an lámh in uachtar ar an mbéalaireacht:

It was not the desire for literacy *per se* which drove the language shift. Literacy in regional languages was possible and desirable, but not as desirable as literacy in an official, high-prestige language. It is not entirely accurate therefore to see the demand for literacy as driving the demand for English in Ireland. English and literacy were acquired together, and for the same reasons: the prestige of literacy over orality

paralleled the prestige of English over Irish as the language of the economic and political domains, rather than being logically prior (Ó Ciosáin, 1997: 156).

Mar sin, ós rud é nach raibh litearthacht in aon teanga coitianta i measc na mban, agus go raibh stádas íseal ag filíocht na mban, ní bhfuair caointe a bheith istigh i lámhscríbhinní ach go hannamh. Mar a deir Nic Eoin:

Is sa chomhthéacs aicmeach seo a thagaimid ar roinnt bheag tagairtí spéisiúla do chumadóireacht na mban, tagairtí a thugann le fios go mbreathnaítí ar an mbanfhlíocht – mar a bhreathnaítí ar fhlíocht na cosmhintire – mar léiriú ar íslíú stádais do ghairm na filíochta trí chéile (1998: 232).

D’fhéadfadh gurbh iad seo cuid de na cúiseanna leis an easpa lámhscríbhinní seo a luann an Coileánach:

In view of the fact that the lament for the dead was constantly referred to by visitors to Ireland for many centuries, it is surprising that there are relatively few substantial examples of individual lament “texts” in the Irish language in existence. Some reasons can be put forward for this. First of all, the nature of the lament as an oral product must be borne in mind. As part of the living oral tradition, continually reworked and renewed for different individuals at different wakes and funerals, the lament “text,” with outstanding exceptions, may have been perceived as being of, and for, the moment, rather than for posterity. In addition, as an oral composition (associated especially with women), the lament found no place in the literary canon or manuscript tradition, and its survival therefore depended on memory, transmission and chance collection, in some cases long after it was first uttered (Ó Coileáin, 1988: 115).

D’fhéadfaí a rá, mar sin, gur bhain cleachtas banúil na caointeoireachta le domhan neamhliteartha sa tréimhse atá faoi chaibidil, san ochtú agus sa naoú aois déag. Mhíneodh sé seo conas gur mó tagairt do, agus cur síos ar, chaointeoireacht atá againn in ionad trascríbhinn de na caointe féin.

5.3 Na finnéithe

5.3.1 Charles Etienne Coquebert de Montbret

Deir F.W. Ryan (a chuir eagar ar leabhair n  ta   an Baron Coquebert i 1931), go raibh Coquebert ina bhall de Chumann R  oga   rsaitheoir   na héireann:

Charles-Etienne Coquebert de Montbret was born at Paris on the 3rd July, 1755, and baptized in the parish church of St. Nicolas des Champs. He died on 9th April, 1831, having thus lived 76 years (Ryan, 1931: 20).

Tháinig Montbret go héirinn ag deireadh an ocht   haois d  ag agus c  il air mar sheirbh  iseach poiblí:

In 1773, at the age of 18 years, we find de Montbret entered in the French Civil Service, employed at the *Bureau des Consulats at Versailles* ... When, then, in the famous year 1789, he was sent to Ireland, de Montbret was already a person of some consequence in the public service of France, full both of ideas and of experience. He was officially appointed as *Agent G  n  ral de la Marine et du Commerce de France en Irlande* by a *brevet* of January, 1789, signed by the Minister La Luzerne (Ryan, 1931: 16).

Roghna  odh an tuairisc seo    Montbret mar is l  ir gur chaith an Francach seo dh   bhliain go leith in   irinn. Deir S  le N   Chinnéide:

Because of his religious background and his extensive knowledge of Irish history and literature, he was better qualified to understand the Irish people than his famous contemporary, Arthur Young. During a stay of some two and a half years, he made three long journeys which brought him into the most remote corners of the island and enabled him to collect valuable information with regard to Irish industry, agriculture, speech, antiquities, customs, politics, flora and fauna. In May 1791 he set out from Dublin on his third journey with a view to exploring the west and north (N   Chinnéide, 1952: 2).

D'fhostaigh rialtas na Fraince Montbret ar bhonn polaiti  il mar ch  ad chonsal in Éirinn:

... commercial Agent of the French Government, by name Coquebert de Montbret, and suggests, as appears to have been the fact, that he was employed not only in extending the trade of France, but in reporting confidentially to his government upon the political state of Ireland ... an intellectual and distinguished Frenchman, the first French Consul to be appointed to Ireland for de Montbret was ... regularly accredited to the Irish Government ... De Montbret's services in Ireland had been duly noted by his chiefs, and there appeared in his dossier at the Foreign Office, under the heading "*Services Extraordinaires*" the statement that the Consul "has travelled 500 leagues in the interior of Ireland in 1790 and 1791" (Ryan, 1931: 15, 16).

I measc na tráchtairí a dheimhíodh Montbret ar Éirinn, bhí cur síos aige ar nósanna an bháis. Agus é ar thuras ó Chaisleán na Mainge go Trá Lí, thug sé suntas don tsíl gur ceart an corp a chur. Is dealraitheach ón bhfianaise seo nach raibh cead ag an sagart paidreacha a rá sa reilig:

Here I noticed that the dead are always buried for preference on the south side of the church, their heads towards the west in order, it is said, that they may gaze upon the altar. Priests are interred on the opposite side. As no prayers are allowed to be said by the priest in the cemetery itself, this part of the ceremony has to be carried out at the entrance. The body is then borne around the church from north to west, *par la route opposée a celle du soleil* (in Ní Chinnéide, 1973: 92).

Agus é ag caint ar mhná caointe a thobchumann i bhfoirm amhráin, deir Coquebert de Montbret go mbaintear úsáid as amhrán so-aitheanta, rud a thagann le fianaise Uí Mhadagáin ón bhfichiú haois:⁴⁹

Before leaving the house, women improvise verses (sung to some well-known melody) in praise of the defunct, recalling his exploits and the generosity of his ancestors. These women are paid for their lamentations, and the higher the payment the more they lament. Some of the lamenters are quite astonishing. One, a Mme Mahoni, is especially famous in these parts and the song of Mme O'Leary on the death of her husband is praised above all others. The lamentations at the funeral are called *kaoine* and those made before departure from the house are known as *toradh bas* [sic] (Ní Chinnéide, 1973: 92).

Deineadh an tuairisc seo i 1790, sin seacht mbliana déag tar éis a cailleadh Art Ó Laoghaire. Bhí cáil ar an gcaoineadh mar "song" – tagann an fhianaise seo leis

⁴⁹ "Labhrás Ó Cadhlaigh, then is using the same tune again and again for difference laments" (Ó Madagáin, 1981: 317).

an téis go raibh ceol ag an gcaoineadh ó thús agus go raibh feidhm speisialta ag an gceol draíochtúil sin.

5.3.2 Joseph Cooper Walker⁵⁰

Joseph Cooper Walker was born in 1761 and died in 1810 ... Joseph received his early education “under the care of Dr. Ball of Dublin and afterwards with the help of private tutors” (Read 1879,74). Other pupils of Dr Ball included Henry Grattan, John Foster and Lord Clare. At some period, Joseph Cooper Walker was at Castle Dawson, Blackrock, county Dublin where, it would appear, he received private tutoring (Nevin, 1996: 152-3).

Rugadh agus tógadh Joseph Cooper Walker in Éirinn. Ba as Warwickshire, Sasana, a mhuintir agus is léir go raibh a athair go maith as.⁵¹

He lived in a fine house, which still stands, on the road from Bray to Enniskerry, Co. Wicklow. Here he had a varied collection of art treasures and a large library, which apparently contained some Irish MSS. He appears to have suffered all his life from asthma, and probably for this reason, he had spent several years in Italy. His learning is impressive. He knew Latin and Greek, was well-read in English, French and Italian, and had read all the historical and literary works with any bearing on his subject (Breatnach, 1965: 91).

Bhí Walker oilte i dteangacha agus cé nach raibh Gaeilge ar a thoil aige, chuaigh sé sa tóir ar shaineolaithe Gaeilge ionas go bhfreastalódh sé an dá thrá, idir cheol agus fhocail Ghaeilge, ina leabhar:

The list of works Walker consulted for the *Historical Memoirs* is impressive, starting with Giraldus Cambrensis, Holinshed and Spenser. He had good linguistic gifts, being fluent in French and Italian and proficient in Spanish and Latin, so it is a puzzle why he did not study Irish seriously. He seems to have had but a smattering of the language and

⁵⁰ Is fiú féachaint ar thaighde an Dr. Lesa Ní Mhunchaile: *Ar thóir saíocht na Gaeilge san ársaíocht: Joseph Cooper Walker agus a shaothar ceannródaíoch Historical Memoirs of the Irish Bards (1786)*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnachta, 2011.

⁵¹ “Cooper Walker was a cabinet maker married to the daughter of a coach-maker, William Gordon. In the Registry of Deeds, Dublin, there is a memorial of an indented deed of assignment, bearing the date 19/9/1781, where Cooper Walker is described as a cabinet-maker. These two occupations, coach-maker and cabinet-maker, seem to have been lucrative trades as both William Gordon and Cooper Walker became men of property. A deed dated 24 March 1771 (Reg. Deeds Dublin) concerns the letting of a farm at Santry, county Dublin, owned jointly by William Gordon and Cooper Walker.” (Nevin, 1996: 152).

admits in the preface to the *Historical Memoirs* that his knowledge of the Irish language was “so very confined that it were it not for the aid of Theophilus O’Flanagan I should have reason to regret in the prosecution of my enquiries”. His lack of Irish meant that he could not consult the manuscript sources but he compensated by discussion not only with O’Flanagan but also with Charles O’Conor and Sylvester O’Halloran (Nevin, 1996: 156).

Mar Éireannach bhí Walker báúil go maith lena chomh-Éireannaigh:

It may be noted that his sympathies are all on the Irish side. He writes as an Irishman for Irishmen (Breatnach, 1965: 92).

Bhí Walker ar dhuine de na chéad bhaill den Acadamh nuabhunaithe (1785) – Acadamh Ríoga na hÉireann anois. Agus é ag trácht ar an aidhm a bhí ag an leabhar a d’fhoilsigh Walker, deir Morris:

Historical Memoirs of the Irish Bards is an account of Irish bards, including of their poetry and music ... Walker published his *Historical Memoirs of the Irish Bards* in 1786, around the age of twenty-six, while working as a treasury clerk in Dublin Castle. The aim of the book was to outline the history of the poetry and music of the Irish from as far back in history as possible (2004: 14)

Agus é ag déanamh tagartha do nós na caointeoireachta, tugann a thuairisc le fios gur thit cúram na gcaointe ar mhná nuair a tháinig deireadh le ré na mbard – seachas nós a d’fhás as traidisiún fada filíochta na mban ó thús. Filíocht *extempore* a bhí inti agus deineadh an caoineadh a chanadh:

On the abolition of the order of the Bards, the business of lamenting over the dead, was entirely performed by mercenary female mourners. This is still the case in almost every part of Ireland; but particularly in Munster and Connaught, where, when a person of distinction dies, a certain number of female mourners attend the funeral, dressed sometimes in white and sometimes in black, *singing*, as they slowly proceed after the hearse, *extempore odes*, in which they extol, in fulsome panegyric, every private and public virtue of the deceased, and earnestly expostulate with the cold corpse [sic], for relinquishing the many blessing this world affords (Walker, 1786: 20). [uaimse an bhéim]

Seo tuairisc eile ag Walker, áit a ndeir sé go bhfuil an caoineadh tar éis dul in olcas ó thrasnaigh sé ó shean-chóras na mbard ar aghaidh go dtí an cheapóg nó córas tobchumtha na mban; feictear cuid den tsnobaireacht chéanna anseo:

The female chorus ... is continued to this day at our funerals in Ireland, and in the Highlands of Scotland; but so remotely from the original institution, so debased by extemporaneous composition, and so disagreeable from unequal tones, that no passion is excited. It is at present a truly barbarous, but an innocent custom (Walker, 1786: 20).

Ar an lámh eile, uaireanta leagann Walker béim ar chumas na mban. Deir sé go raibh ceol ar a dtoil acu, agus gur spreag na mná na fir chun réabhlóide:

But though women, during the heroic ages, held no rank in the order of the Bards, yet it appears that they cultivated music and poetry, whose divine powers they often employed in softening the manners of a people rendered ferocious by domestic hostilities. What an unbounded influence must those arts, united with the irresistible sway of female beauty, have given the women of those ages! Accordingly, we often find them guiding in secret the helm of the state, and proving the primary cause of great revolutions. While embattled ranks awaited the arrival of expected invaders, women often walked through the lines, animating the soldiery with suitable war-songs, accompanying their voices, at the same time, with Cruits (Walker, 1786: 21).

Deir Breatnach gur ceannródaí ab ea Walker mar dá bharr músclaíodh spéis i bhfilíocht agus i gceol na hÉireann san ochtú haois déag:

If Joseph Walker had done no more for Irish learning than thus indicate to his contemporaries that the living Irish language and its poetry were worthy of the attention of educated people, whatever the immaturity of his work as a whole, he would deserve to be remembered as a pioneer of Irish scholarship (Breatnach, 1965: 92).

5.3.3 Jacques-Louis de Bougrenet de la Tocnaye

Of the man himself there is little known beyond what he reveals in his books ... it appears that De Latocnaye was a Breton, an officer, a Royalist; and that he was one of the thousands of his countrymen who sought shelter in England from the fury of the Revolutionists. He arrived at London on December 29, 1792, knowing, at that time, not a word of the English language (in Stevenson, 1917: v).

Chomh maith le Sasana, is léir gur chaith sé dhá bhliain in Albain agus gur fhoghlaim Gaeilge na hAlban agus gur bhain sé úsáid aisti nuair a tháinig sé go hÉirinn de shiúl na gcos⁵² idir 1796 agus 1797:

In the execution of his project, he zigzagged across England and Scotland, making copious notes by the way. In Scotland he seems to have made numerous friends, for he stayed in it for the greater part of two years, receiving much assistance from Lord Dreghorn in the editing of jokes and correction of the proofs of his '*Promenade dans la Grande Bretagne,*' which was published at Edinburgh in 1797. Here he learned something of broad Scotch, which tongue he delighted to use, later, in Ireland, to the mystification of impertinent questioners (in Stevenson, 1917: vi).

Cuireadh a leabhar *Promenade d'un Français dans l'Irlande* i gcló i mBrunswick i 1798. D'aistrigh Éireannach darb ainm John Stevenson an leabhar i 1917, agus thug sé: *A Frenchman's Walk Through Ireland* air.

Happily for us, he accepted the suggestion to travel through Ireland on foot, and published, by subscription, his observations on the country and its people ... he got to the very heart of Irish life (in Stevenson, 1917: vi).

Tá tábhacht leis an méid a thug sé faoi deara agus é ag siúl in Éirinn. Déanann sé cur síos ar thórramh, áit go raibh suas le leathchéad ban ag caoineadh an fhir mhairbh. Deirtear gur comhoibriú a bhí sa chaoineadh .i. nuair a thagadh tuirse ar

⁵² B'fhéidir gurb ait linn gur shiúil an fear uasal seo timpeall na hÉireann: "A well-educated man, at home in the highest circles of society" (in Stevenson, 1917: v, ix).

dhream amháin gur lean an dream eile ban leis an gcaoineadh. Deineadh an fhilíocht mholta seo a chumadh ar an láthair dar le de la Tocnaye:

Walking early one morning I heard dreadful cries, the sound coming from a house. Led by natural instinct and by curiosity I entered, and found myself immediately in a room among a crowd of fifty or more women, who cried and wept over an uncovered bier, on which lay the pale figure of an old man, dead two days earlier. Four of these women, in particular, cried louder than others, tearing their hair and often embracing the corpse. I remarked that at the end of a quarter of an hour, as they became fatigued, they passed into a neighbouring chamber, and were replaced by four others, who immediately commenced to cry and weep in desperate fashion, and this they continued until the first four, restored by a good glass of whisky, were able to return and take up their wailing ... This sort of an assembly is called 'a wake,' and every peasant who dies is sure of having it every night up to the moment of his interment – all his friends and his acquaintances round him, crying, weeping, *singing his praises in impromptu Irish verse*, and drinking to his health (1917: 104). [uaimse an bhéim]

Agus é ag taisteal trí chontae Shligigh, tugann de la Tocnaye faoi deara go bhfuil difríochtaí idir caointeoireacht an Iarthair agus caointeoireacht an Deiscirt:

I met here, on the way, a funeral, and I noted that the women did not cry as in the south or west of Ireland, from which it would seem that the south and north of this island are inhabited by people who have not the same origin. As a matter of fact, those of the north of Ireland are much more of a mixed race, their ancestors for the most part having been Scotch (in Stevenson, 1917: 182).

Dealraíonn sé gur chuir taistealaithe go hÉirinn san ochtú haois déag níos mó spéise i gcaoineadh an Deiscirt ós rud é go raibh sé níos fiáine. Ní raibh an méid sin éilimh ar chúige Chonnacht de bharr deacrachtaí rochtana agus anuas air sin, dar le Bush, nach raibh Connachta chomh difriúil sin ón mBreatain. Luann sé ina leabhar *Hibernia Curiosa*: “The province of Connaught, the most western province of Ireland, and in form and situation, not much unlike Wales and England, is the least inviting to a traveller of any part of the kingdom” (1769: 27).

Is cosúil go raibh na caointe ag druidim i dtreo na salm. Seo cuntas ó de La Tocnaye arís ó Bhaile Shláine ina ndeir sé go raibh amhráin Phreispitéireacha a rá seachas an caoineadh a dhéanamh:

I met a funeral. It was preceded by a child carrying a white rod decorated with paper cuttings, and followed by a number of wailing women. The procedure, however, was not exactly like that of the south. More order was observed; the women paused in their cries, at intervals, and did not beat their breasts or tear their hair. The cries too were not the same, and instead of the *pi lu lu* or *hu lu lu* of the south, the sounds were more like Presbyterian psalm-singing (de La Tonnay agus Stevenson, 1917: 274).

Pé ní a chuala de La Tonnay, is dealraitheach nach raibh sé chomh drámatúil ar fad lena bhfaca sé ó dheas. Is suntasach an chomparáid seo a dhéanann sé idir an caoineadh agus canadh na salm. Léiríonn sé gur shamhlaigh sé an caoineadh mar shaghas ceoil. Is comparáid í idir ceol aduain agus ceol go raibh cur amach aige air.

5.3.4 Thomas Crofton Croker

Thomas Crofton Croker was the only son of Major Thomas Croker of the 38th Regiment of Foot. The Crokers were descended from a Devonshire family, branches of which had settled in Ireland during the reign of Elizabeth and under the Commonwealth. Young Thomas was given his second christian name as a compliment to his godfather, the Hon. Sir Edward Crofton, Bart. Whether due to his connections or to a happy chance, it is to be observed that, throughout his life, he never needed to depend on the arts for his livelihood ... There was no taint of financial worry. Croker could rely on his Admiralty salary. Even when he retired he would be granted a pension of five hundred and eighty pounds a year. And then too there was the money he had made out of various writings. (MacCarthy, 1943: 539, 556).

Rugadh Thomas Crofton Croker i gCorcaigh i 1798 i gCearnóg Buckingham agus cailleadh i 1854 agus cuireadh in Brompton, Londain, é. Bhailigh sé ábhar dá leabhar go luath ina óige:

Even when he was a child his family considered him as something of an antiquarian. But soon his antiquarian quests needed wider scope. Between the years 1812 and 1816 he devoted his free time to desultory rambles through the South of Ireland. These journeys were undertaken sometimes on foot, sometimes in some hired conveyance (MacCarthy, 1943: 539).

Ní raibh sé ach cúig bliana déag nuair a chonaic sé an caoineadh á rá ag Pátrún i nGuagán Barra don chéad uair:

In 1813 he went with Humphreys to the “Pattern” at Gougane Barra. This might have been the turning point of his career. It led, at any rate, to his first recognition in the world of letters. It was on St. John’s Eve, a day of perfect weather, that Croker arrived in Gougane. He was then only fifteen years old ... That was Croker’s first introduction to the keen (MacCarthy, 1943: 540-1).

I nGuagán Barra, thóg sé síos blúire caointeoireachta ó bhean a dúirt gur chum máthair Florry O’Sullivan (a crochadh timpeall 1798) é “and from her dictation I noted a translation of three of the verses” (Croker, 1844: xxi).

Tugann Croker le fios nach raibh an Ghaeilge ar a thoil aige faoi 23 Meitheamh 1813: “as I was then ignorant of the Irish language” (Croker, 1844: xix). Ní léir cén cumas a bhí aige sa Ghaeilge ach deir Danaher ina réamhrá do leabhar Croker: “He learned Irish, so as to understand them [muintir na hÉireann] better” (1981: vi). D’fhan Croker in Éirinn go dtí 1818, nuair a d’éirigh leis post a fháil mar chléireach san aimiréalacht i Sasana, áit ar fhan sé go dtí 1850:

When, after the death of his father in 1818, Croker left Ireland to take up a position as clerk at the Admiralty ... In 1821 he returned to tour through the South of Ireland (MacCarthy, 1943: 544).

Mar is léir ón teideal, thiomnaigh Croker an dara leabhar ina iomláine do chaointeoireacht sa Mhumhain. Tugann sé “keen” ar cheithre cinn déag de na caointe ina leabhar (Croker, 1844). Bhailigh Croker na caointe i mbarúntacht Mhúscraí i gcontae Chorcaí, áit a raibh cáil ar mhná caointe an cheantair sin. Uaireanta, déanann Croker muintir na hÉireann a cháineadh go láidir:

The virtues of patience, of prudence, and industry seldom are included in the composition of an Irishman (Croker, 1824: 13).

Uaireanta eile, tá Croker báúil go maith leis na hÉireannaigh:

The poorest peasant will freely offer to share his cabin and divide his potatoes with you, though at the same time eying you very suspiciously, inasmuch as, being unable to account for your appearance, he usually supposes you belong either to the army or to the excise, two bodies equally disliked by them. Yet their greatest fears never destroy the national spirit of hospitality (Croker, 1824: 30).

Cé gur aisteach an rud é, agus Croker ag tagairt do dheireadh a chur le hAcht an Aontais, tugann sé tacaíocht don fhuascailteoir: “Mr. O’Connell has done a great permanent good to Ireland, by forcing the tardy attention of England towards her people and her resources. He is, indeed, a great moral conqueror” (Croker, 1844: xliii). Níorbh fhéidir leis an dá thrá a fhreastal mar dhuine de na “London literati” agus a bheith ag léiriú tacaíochta d’Ó Conaill ag an am céanna. Seo tuairim Uí Ghiolláin ar Croker: “In *The Keen*, however, he openly took the side

of O’Connell and the repeal of the Act of Union, and Hultin and Ober wonder if this position did not cost him his job at the Admiralty” (Ó Giolláin, 2000: 102).

Bhí cáil ar Croker mar bhailitheoir béaloidis ní hamháin in Éirinn, i Sasana, ach san Eoraip freisin. D’aistrigh na deartháireacha Grimm a shaothar *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* (1825) go Gearmáinis. Cé nár bhailigh Croker ach aistriúcháin Bhéarla de na caointe don chuid is mó, bhailigh sé cúpla blúire sa litriú foghrúil i nGaeilge, agus tá ana-chosúlacht idir na blúirí seo agus na caointe atá againn i bhfoirm lámhscríbhinne. Is fiú go mór gur ó bhéalaithris ban don chuid is mó a bhailigh sé iad. Tá rian na Gaeilge le feiscint go láidir sna caointe, go háirithe ceithre chaoineadh a cuireadh i gcló in *RSI* i 1824. Tá scoláirí idir dhá chomairle mar gheall ar chuid leabhar Croker; deir Cullen:

The text [*Caoineadh Airt Uí Laoghaire*] seems to have been withheld from Crofton Corker, the politically obnoxious author of equally obnoxious works in 1824 and 1844 which dealt with the keen and various literary and political issues (1993: 27).

Sa scór bliain idir an dá leabhar, áfach, tháinig athrú intinne níos fabharaí ar Croker i leith na nGael. Tugann Croker léargas luachmhar dúinn ar chaoineadh dheisceart na tíre sa naoú haois déag. Foghlaimítear gurbh é Maurice O’Connell, garnia le hEibhlín Dubh Ní Chonaill a chuir in iúl do Croker go raibh a leithéid de rud ann agus *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Is léir gur chuir Croker litir chuige i 1834 mar go raibh eolas ar Mhorty Óg O’Sullivan Beare ag teastáil uaidh. Deir Maurice sa litir chuig Croker:

My dear sir, I send you Morty Oge’s history as told me by my father ... My father desires me mention that one of the finest Irish keens is that of his aunt, the widow of Arthur O’Leary, who was shot near Carrig-a-nimmy, on the road from Cork to Millstreet. He was the last person shot as an outlaw in Ireland: of course you have heard of his case. Truly yours, Maurice O’Connell (Croker, 1844: xxxiii).

Chuir Maurice caoineadh eile chuig Croker dar teideal *The Fisherman’s keen for his sons* (Croker, 1844: 77). Is aisteach an rud é, mar sin, nár éirigh le Croker teacht ar an bhfoirm lámhscríbhinne de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* riamh, cé go raibh cáil ar an gcaoineadh.

Tá tagairtí déanta ag Ó Coileáin (1977) do shaothar Croker agus an chomparáid a dhéanann sé idir bheirt bhan caointe, Mrs. Leary agus Mrs. Harrington. Tugann an cur síos seo léargas luachmhar ar chumadóireacht na filíochta sula raibh teoiric na béalairachta ar an bhfód in aon chor:

I procured an elderly woman, who was renowned for her skill in keening, to recite for me some of these dirges. This woman, whose name was Harrington, led a wandering kind of life ... and though in fact subsisting on charity, found every where not merely a welcome, but had numerous invitations, on account of the vast store of Irish verses she had collected and could repeat. Her *memory* was indeed extraordinary; and the clearness, quickness, and elegance with which she translated from the Irish into English, though unable to read or write, is almost incredible. From several keens which I took down from this woman's dictation, I have selected four ... They will doubtless appear to the English reader odd combinations of the sublime and vulgar (Croker, 1824: 174). [An bhéim uaimse]

[Mrs. Leary] appeared to recite completely independent of memory, and her *extemporaneous* verses, which in cases of a break down she fluently supplied, always appeared to me to be far superior to those she had learned and attempted to repeat. She seldom succeeded in getting beyond three or four verses, but if urged to proceed would *improvise* interminably (Croker, 1844: xxvi). [An bhéim uaimse]

Taispeánann sé seo go raibh dhá shaghas caointeora ann dar le Croker: an t-aithriseoir a bhraith ar a chuimhne; agus an file a chumadh an fhilíocht ar an láthair nuair a bhí an lucht éisteachta á spreagadh ar aghaidh. Chítear go soiléir an t-idirdhealú idir an file agus an t-aithriseoir a chuireann an fhilíocht de ghlanmheabhair. Deir Croker go mbíodh filíocht *extempore* á cleachtadh ag Mrs. Leary. Cumadh na bhfocal a bhí extempore amháin; ní raibh an ceol *extempore*, mar atá mínithe ag an Madagánach: “Frequent mention has been made of extempore singing, both of keen and of songs. It should be clarified that in the Irish tradition it was the words only that were extempore, not the music: it was to a ready-made tune that the poet composed his verses (whether extempore or not)” (Ó Madagáin, 1985: 158). Déanann Lord an t-idirdhealú céanna is a dhéanann Croker idir an file agus an t-aithriseoir:

At the moment of performance the singer, or narrator, produces something unique. The degree of uniqueness varies with the particular circumstances and with the individual performer, provided, of course, that one is dealing with a true oral poet and not with a mere reciter to begin with (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 297).

Tóg, mar shampla, *The keen for Sir Richard Cox*: fiche bliain tar éis do Croker an t-aistriúchán litriúil a thabhairt in *RSI* (1824: 174-175), thug sé an caoineadh céanna ach d'athraigh sé é ionas go mbeidh rím ag deireadh gach líne in *KSI* (1844: 75-77); tá an dara sampla i bhfad níos liteartha is dóigh liom. Tá an dá théacs ar fáil in *Innéacs III* den tráchtas seo. Deir Croker:

Translated from the Irish, by the editor, and was taken down by him, from Mrs. Harrington, a professional keener, in 1818. This keen is versified after the literal translation published in “Researches in the South of Ireland” (Croker, 1844: 75).

Tá tréithe na béalairachta le tabhairt faoi deara níos láidre sa cheann a foilsíodh i 1824. Mar a pléadh i gcaibidil a dó, deir Ong go mbíonn an bhéalairacht “aggregative rather than analytic” (Ong, 1988: 38). Má fhéachtar ar an gcéad chaoineadh i 1824, is féidir na buafhocail a aithint go soiléir sa chéad téacs: “O’Donovan of Bawnlehan” agus “The noble horseman”. Scór bliain ina dhiaidh sin, áfach, gearrtar é sin siar go: “our horseman” agus “O’Donovan”. Chomh maith leis sin, is fusa Gaeilge a chur ar an leagan a foilsíodh i 1824 ná leagan 1844. Tá sé tábhachtach cuimhneamh air go mbíodh téacsanna mar seo ag athrú i gcónaí agus cé gur tháinig siad ó bhéal b’fhéidir gur chuir eagathóirí éagsúla cruth liteartha orthu. Don chuid is mó, bhailigh Croker aistriúcháin Béarla de na caointe, ach tá cúpla blúire Gaeilge aige chomh maith. Thug Croker an litriú foghrúil i nGaeilge ar chlé, agus déanaim litriú an lae inniu a thabhairt ar dheis:

Keen on Mr. Samuel Hodder

D’fhoilsigh Croker ceithre rann déag den aistriúchán Béarla agus rann amháin Gaeilge i litriú foghrúil in *KSI* (1844: 90-5). Deir sé gur tógadh an caoineadh seo ó bhéalaithe:

And taken down by him [Croker] from the recitation of Mrs. Leary, April 1829, at Blackrock, near Cork. According to Mrs. Leary, it was composed about twelve or fourteen years before, by Mrs. Mary Hodder, on the death of her husband, Mr. Samuel Hodder ... Mr. Hodder was killed by a fall from his horse at the fair of Carrigaline, a small village in the county of Cork ... On the corpse being laid out in the evening for “waking,” she is said to have spoken the following keen, which is singular, because the Hodder family hold a highly respectable rank among the gentry of the county, and, at that time, the custom of keening had fallen into disrepute, and was practised only by the peasantry (1844: 90-1).

Ma horrahow, ma ’sthore a chree
 A vorvig, vor a chree
 Agus, bredagh a yoke.
 Agus fir oge a chordé.

Mo chara thu, mo stór a chroí
 A mharcaigh mhóir a chroí,
 Agus breadadh [sic] a *yoke*
 Agus fir óga a chairde

(Croker, 1844: xi)

Keen on Young Drinan:

Chuir Croker sé rann Béarla den chaoineadh seo i gcló i in *KSI* (1844: 95-7). Níor fhoilsigh sé ach rann amháin Gaeilge i litriú foghrúil ach fós féin tá tábhacht leis. Deir sé faoin gcaoineadh seo:

The original was obtained from the Editor’s nurse, in April 1829, and he was told by her, that it was composed about forty years before by the nurse of a boy named Drinan, as she accompanied his funeral from Cork to Carrigaline ... For the amusement of the English reader, the sixth verse, which called forth the sister-in-law’s retort, is here written according to the sound on the ear ... The first line, which forms the burden, and signifies, “My darling, you were without doubt,” is used indifferently at the commencement or close of every verse: in Irish it is termed “the consequence of the verse.” By the Editor it is omitted in his translation, being merely required in an extemporaneous composition, to allow time for the mental arrangement of the verse which is to follow, and as it is often repeated twice or thrice over, without system, to the evident injury of the keen when transferred to paper (1844: 95-6).

Mo harrow though gan doubt
 Agus shrovagh de vahig,
 ma haddeen a chlun
 La konnost a pratee rowr,

Mo chara thú gan dabht,
 Agus srobhuigh (?) do bheathaigh,
 Maidin álainn,
 Le conas na prátaí rómhair,

esk eur aw noun,
Le mill agus le mowl,
Le fien own Vrank an owl.

Éisc úr ón abhainn,
Le milleadh agus le meabhal,
Le fíon ón bhFrainc anall.

(Croker, 1844: 96)

Is é an rud is súntasaí faoi méid seo a bhailigh Croker as Gaeilge ná go bhfuil tréithe an chaointe mar atá siad sna caointe eile a pléadh i gcaibidil a ceathair le feiscint anseo. Ó thaobh na meadarachta de, tá dhá aiceann sa líne. Is véarsaí gan teorainn le líon na línte atá i gceist agus tá amas sa troigh dheiridh. Baintear úsáid as gairmigh nó as uailbhreasa i dtús gach véarsa, “Mo chara thu, mo stór a chroí” agus “Mo chara thú gan dabht”. Sa mhullach air sin, bíonn uaim inmhéanach sna línte “Le milleadh agus le meabhal.” Cé nach bhfuil ann ach píosa ana-bheag, ní féidir an fhianaise a shéanadh. Is baolach nár éirigh liom teacht ar leaganacha iomlána Gaeilge de na téacsanna seo, ach is maith an ní é iarracht a dhéanamh ina threo seo chun go soláthrófar tuilleadh fianaise ar an ngné seo den chaointeoireacht.

5.3.5 Mrs. Samuel Carter Hall

Anna Maria Hall (1800-81), writer, editor and philanthropist, was born 6 January 1800 in Anne Street, Dublin, the daughter of Sarah Elizabeth Field (d. 1856), a widow of Huguenot extraction. Her father, who died in Anna Maria's infancy, came from Co. Wexford ... in 1815, they moved to London, where in Septemeber 1824 Anna married the journalist and author Samuel Carter Hall (1800-89) ... between them they produced well over 400 publications (Clarke agus Sturgeon, 2009: 363-4).

Chuir Anna Maria Hall ana-spéis sa chaoineadh agus i gcúrsaí na mban agus cheap sí gur nós “absolutely magnificent” a bhí sa chaoineadh (Hall, 1841: 225):

The Irish language, bold, forcible, and comprehensive, full of the most striking epithets and idiomatic beauties, is peculiarly adapted for either praise or satire ... The rapidity and ease with this both are uttered, and the epigrammatic force of each concluding stanza of the keen, generally bring tears to the eyes of the most indifferent spectator, or produce a state of terrible excitement (Hall, 1841: 225).

Tabhair faoi deara an focal “rapidity” sa sliocht seo thuas. Nuair a chuirtear an méid sin i gcomparáid lena ndeir Lord faoin teoiric bhéil, is dóigh liom go raibh Mrs. Hall ag tagairt do thréith san fhilíocht bhéil .i. luas na filíochta:

The literate poet has leisure to compose at any rate he pleases. The oral poet must keep singing. His composition, by its very nature, must be rapid (Lord, Mitchell, agus Nagy, 2000: 22).

Anuas ar Croker, tugann Mrs. Hall le fios gur filíocht *extempore* a bhí sa chaoineadh. Cé nach raibh Gaeilge aici, bhí sí in ann féachaint ar na heilimintí taibhléirithe a bhain leis an gcaoineadh: “the verbal element is but one factor” (Ó Coileáin, 1988: 103-4). De réir dealraimh, bhí scríobh an cheoil aici agus chuir sí sampla de cheol an chaointe ina leabhar (Hall, 1841: 225), gné den chaointeoireacht a phléifear i gcaibidil a cúig den tráchtas seo. Deir Mrs. Hall:

The keen usually consists in an address to the corpse, asking him “Why did he die? &c., or a description of his person, qualifications, riches, &c.,” it is altogether extemporaneous; and it is sometimes astonishing to observe with what facility the keener will put the verses together, and shape her poetical images to the case of the person before her (1841: 226).

Chomh maith le bailiúchán Croker, bhailigh Mrs. Hall blúire Gaeilge i litriú foghrúil ó bhean darbh ainm Mary Riordan, a bhí “celebrated in the south for her caoinés;” anuas air sin, “[she] pronounced the following lamentation:” (Hall, 1841: 228). Arís, ó thaobh na meadarachta de, is ionann an caoineadh seo agus na blúirí caointe a bhailigh Croker i litriú foghrúil Gaeilge. Is fiú a thabhairt faoi deara go bhfuil dhá aiceann in aghaidh na líne. Tá amas sa troigh dheiridh. Baintear úsáid as gairmigh nó as uailbhreasa i dtús gach véarsa: “Mo chara thu is mo rún croí”. Sa mhullach air sin, bíonn uaim inmhéanach sna línte “Is na gCárthach cúl mbuí” agus “Den chlann a rug cuntaois.” Is é an leagan ar dheis an Ghaeilge a chuir Ó Coileáin ar an mblúire foghrúil seo (1988: 104):

O mo cara thu as mo runci
A gaoil na prunci,
As na Carhach coolmui,
A mead na diag a nun div,
As nar vaag a thruliv,
Don clan do rug cunthis,
D’iaria Muiseri,
Ad vreh er da stumpin,
Tri do dubhiv

Ó mo chara thu is mo rún croí,
A ghaoil na bprionsaí,
Is na gCárthach cúl mbuí,-
An méid ná deaghaidh anonn díobh
Is nár bádh i srúillíbh
Den chlann a rug cuntaois
D’Iarla Mhúscraí -
’Od bhreith ar dhá stuimpín
Thrí do dhúthaíbh

Cloch le carn is ea na tuairisí seo ar fad ar nós na caointeoireachta.

5.3.6 John Stirling Coyne

John Stirling Coyne (1803-68), dramatist and comic journalist, was born in Birr, Co. Offaly, the son of Denis Coyne, port surveyor of Waterford, and his wife, Bridget (née Cosgrave) ... In 1841, with Mark Lemon and Horace Mayhew, he launched *Punch*, and was among those who contributed to its first issue ... On 19 June 1840 he married Anne Comyns (née Simcockes), a widow originally from Galway ... His career as a dramatist is synonymous with the Adelphi theatre, where he made his London debut in November 1836 ... Throughout the next three decades he produced some sixty-four pieces ... He died 18 July 1868 at Westbourne Park, London, and is buried in Highgate cemetery (Clarke, 2009: 944-945).

Scríobh Coyne an leabhar *The Scenery and Antiquities of Ireland* a foilsíodh i 1846. De ghnáth samhlaítear an caoineadh le bean anaithnid, gan stádas de ghnáth (Ó Buachalla, 1998: 52), go minic, seanbhean a bhíonn inti. Léiríonn an cuntas seo, áfach, go raibh sé ar a gcumas ag cailíní óga caointe a rá chomh maith.⁵³ Is léir ón sliocht thíos ó Bhaile Átha Luain, go raibh an cailín óg ag gol, ag éagaoineadh, agus í ag bogadh anonn is anall. Ó tharla go n-ainmnítear daoine go neamhbhalbh sa sliocht seo a leanas, is deacair an fhianaise a thugtar a bhréagnú. Tugar le fios chomh maith gur amhrán atá sa chaoineadh. Anuas air sin, is léir go raibh tost na mná céile mar chuid den chaoineadh – mar a deir an seanfhocal: “Is goirt iad na deora a shileann, ach is goirte ná san na deora ná sileann.” Seo tuairisc an Chadhnaigh ar a thuras féin in Éirinn, áit ar tháinig sé ar thórramh:

It was about the middle of June, some twelve years since, [1834] I was returning to Athlone ... Outside the garden-gate, which was open, a girl, seemingly about fourteen years of age, was seated on a bank of turf weeping bitterly. I could not see her features but I could hear her convulsive sobs and low moans, as with her elbows resting on her knees, and her face hidden between her hands, she rocked her body to and fro with an incessant and regular motion. I approached the young mourner, and endeavoured to draw from her the cause of her affliction ... At that moment the mournful wail of the *Caoine*, or *Song of Lamentation*, burst from the cottage ... The sounds of sorrow which I

⁵³ Tá sampla eile de seo le feiscint ag MJOC nuair a bhailigh sí trí rann de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* ó bhean óg darbh ainm Mary O’Sullivan Liah i nDoire Fhíonáin i 1890 (O’Connell, 1892, i: 239).

had heard, proceeded from an old woman, one of a group seated around the bier, who poured out in the Irish tongue an eloquent recital of the good qualities of the deceased in a low, wailing chaunt, which as she proceeded increased in pathos and energy until the singer became exhausted, when another of the aged mourners took up the wild and mournful *song*. I instantly recognised in these aged crones the professional keeners, who have obtained a reputation for chaunting these funeral verses, and who wander about the country, subsisting partly on charity, and partly on the rewards they receive on those occasions, where their melancholy services are required. Contrasted strongly with the noisy grief of the keeners, was the silent but poignant sorrow of a woman who sat at the head of the bed, her hands clasped together, and her tearless eyes fixed intently on the face of the dead man ... This was the bereaved wife of the deceased ... Walter Kelly (the name of the deceased) (Coyne agus Bartlett, 2003: 362-5). [uaimse an bhéim]

Chomh maith leis an tuairisc seo, luaitear go mbíodh na baird ag cleachtadh na caointeoireachta ar dtús agus gur thit an nós ar na mná nuair a d'éirigh na baird as:

In former times it was the duty of the bard and the retainers of the family to raise the funeral lament, and sing the praises of the deceased when any member of it died; but since the decline of the Irish minstrelsy this office has been generally discharged by old women, who attend the wakes and funeral as professional mourners, and are remunerated for their services by the relations of the dead (Coyne agus Bartlett, 2003: 363).

5.3.7 Seán Ó Donnabháin

Seán Ó Donnabháin (1806-61), Irish scholar, was born about 25 July 1806 at Atateemore, in the parish of Slieverue, Co. Kilkenny, a few miles from Waterford city, the seventh of nine children of Edmund (Óg) O'Donovan, farmer, and Ellenor O'Donovan (née Haberlan or Hoberlin) ... He started Latin and formal study of Irish with a protestant teacher, Richard Monck, perhaps about 1818, and was transcribing Irish competently by 1819 ... (Ó Catháin, 2009: 418).

Thosnaigh Ó Donnabháin ag obair leis an tSuirbhéireacht Ordanáis Éireann i 1830:

He was employed as orthographer and etymologist to assist in establishing, by reference to authoritative sources, a standard of orthography in English for the Irish place names to be marked on the maps of the entire country, an undertaking that had begun in 1824 ... O'Donovan married (January 1840) Mary Anne, third daughter of John Broughton of Killaderry, near Broadford, Co. Clare whose elder sister had in 1828 married O'Curry. His wife survived him by almost thirty-two years ... O'Donovan ... died on 10 December 1861. He was buried in Glasnevin cemetery, Dublin (Ó Catháin, 2009: 419-420).

Tá tuairisc an Donnabhánaigh ar an gcaointeoireachta (1858) ar cheann de na tuairiscí is saibhre, go háirithe ó thaobh na Gaeilge de. Mar a deir Ó Catháin: “O'Donovan, like O'Curry, spoke from within the tradition” (2009: 420).

Tá ana-chosúlacht idir an méid a bhailigh Croker agus Mrs. Hall ó bhéalaithris agus an blúire caointeoireachta seo a bhailigh an Donnabhánach (Ó Coileáin, 1988: 103). Ó thaobh na meadarachta arís, tá dhá aiceann in aghaidh na líne, tá dhá chomhfhuaim inmheánacha i gcuid de na línte: “Tosóidh mé ag an talamh leat,” agus “Com seang cailce agat”, tá guta /a/ móide guta doiléir go rialta i ndeireadh gach líne agus críochnaíonn an rann le gairmeach “A Sheáin Ó”:

“I should like to add the following lines composed by his sister over the body of John O'Brien, who was a contemporary with my grandfather, but who died a young man, recently married, without children. She first tells him ‘to get up, and meet his people

who had gone to the town to buy a coffin for him, to tell them that such a wooden box was not required; that John O'Brien was again alive and well, and intended to go to the town next day to buy a new gown for his young wife.' He did not respond to this call, and the sister, in a paroxysm of real grief, raves, rambles in her discourse, accuses the fairies of having carried him off for his youth and beauty; recovers from her delirium, accuses death of injustice, and, after giving vent to her rage against the black tyrant, she recovers from her divine intoxication and returns to humanity, feels that her brother is really dead, and begins to describe the beauty of his person as follows: –

Tosóidh mé ag an talamh leat:
Bhí dhá chois dheasa agat,
Dhá cheathrú gheala agat,
Com seang cailce agat,
Dá shlinneán leathana,
Déad péarlach glan agat,
Gruadh álainn dathúil,
Súil chaoin ghlas agat,
Tré a dtug na mná taitneamh dhuit
A Sheáin Ó!

These are the real outpourings of untutored Nature, and a few specimens of natural elegies of this kind would be worth all the pedantic elegies of the insincere bards; but it would be very hard to procure a genuine specimen now, as the people are beginning to feel ashamed of them, and unwilling to repeat them from fear of ridicule, of which they are very sensitive. All decent, half-civilized people now laugh at these elegies, and hence the better class of farmers have entirely given them up, except in very few instances, where some old female member of the family cannot be restrained from venting her grief in the real old strain of poetry, accompanying it with that howling which seems not to be almost peculiar to the old Irish. John O'Brien's sister adds: –

Ba dheas do chom i ngabhal an chéachta,
Ba dheas í do shliasad i ndiallait chraorag,
Ba bhreá é do sheasamh ar mhargadh as ar aonach
Och a Sheáin, mo ghrá ná tréig sinn."

(O'Donovan, Dineley, agus Shirley, 1858: 26-7).

Ní féidir an fhianaise seo a shéanadh. Feictear an gaol láidir idir an véarsaíocht Ghaeilge agus deasghnáth na caointeoireachta. Treisíonn sé seo an tuairim go raibh dhá shaghas filíochta ann riamh .i. filíocht na mbard a chleachtaigh na

baird agus filíocht na mban nó an chainteoireacht nach raibh aitheantas puinn aici. Tugann sé le fios go raibh náire ar dhaoine an caoineadh a rá i lár an naoú haois déag. Mar a deir Kate Müller-Lisowski: “Traditions are handed down from one generation to the next only as long as the people have a living faith in them” (1948: 114).

5.3.8 William Kirby Sullivan

William Kirby Sullivan was born between 1820 and 1825 near Dripsey, fourteen miles from Cork, where his father, James Bartholomew Sullivan, owned a paper mill employing, it is said, 400 people (Wheeler, 1945: 21).

Chuir na Bráithre Críostaí oideachas ar an Súilleabhánach seo i gcathair Chorcaí agus lean sé air chun na Gearmáine chun dochtúireacht a bhaint amach sa Cheimic:

Little else is known of his childhood; but it is believed that he was educated by the Christian Brothers in Cork City, whither his family removed after the fire. On leaving school he lectured in the Mechanic's Institute in Cook Street, Cork, before proceeding to Germany, where he studied chemistry in Liebig's laboratory at Giessen for a number of years – eventually obtaining his doctorate (Ph.D.) (Wheeler, 1945: 21).

Fear ildánach a bhí ann agus chuir sé spéis ní hamháin sna heolaíochtaí ach sa Ghaeilge:

Sullivan, indeed, does not appear to have been greatly interested in pure chemistry; he was more concerned with its applications to industry, to geology and to other sciences ... He had a mastery of Irish, and many other European languages were familiar to him. His knowledge of Irish history and literature and of the Irish countryside was profound (Wheeler, 1945: 33).

Scríobh William Kirby Sullivan réamhrá spéisiúil do leabhar Uí Chomhraí *On the manners and customs of the ancient Irish*, (Imleabhar I), a foilsíodh i 1873. Ceapadh an Súilleabhánach ina uachtarán ar Choláiste na hOllscoile Corcaigh sa bhliain chéanna.⁵⁴

Agus é ag déanamh tagartha don chaointeoireacht, tá sé suimiúil go luann an Súilleabhánach anseo go raibh meadaracht an chaointe ar eolas go maith ag mná mar bhíodh orthu a bheith ag comhoibriú leis na baird. Déantar cur síos

⁵⁴ “This close association with Kane lasted until 1873, when, Kane [Sir Robert Kane] having retired, Sullivan succeeded him as President of Queen's College, Cork” (Wheeler, 1945:21).

chomh maith ar mhodh cumadóireachta, baintear úsáid as an mbriathar “sang” a thugann le fios gur cheol a bhí ann:

One of those dirges, which specially recounted the descent and exploits of the deceased, was called, at least in medieval times, a *Cepóg*.⁵⁵ This dirge was chaunted by the mourning bard, assisted by his pupils and the family mourners, while the professional mourners engaged for the occasion sang the accompaniment in melancholy strains and in measured notes, to correspond with the metre of the dirge (O’Curry, 1873: cccxxiv).

Leanann an Súilleabhánach ar aghaidh le tuairisc ar chaoineadh a chonaic sé féin i Múscraí d’fhear a cailleadh nuair a thit sé de chapall. Dhein deartháir leis an té a maraíodh an caoineadh. Tobchumadh caoineadh os cionn corp an duine mhairbh. Deir sé go raibh ana-thábhacht ag na focail agus chomh maith céanna ag an gceol. Bhíodh ceathrar os cionn an choirp .i. bean ag gach ball:

The *Mná Caointe*, or professional mourning women, who used to attend the wakes and funerals in the Irish-speaking districts of Ireland up to the period of the famine of 1848, and perhaps still do so in some of the remoter districts of the west and south, preserve, I have no doubt, a true tradition of the ancient *Cepóg* or *Guba*. The usual number was at least four; one stood near the head of the bed or table on which the corpse was laid, one at the feet, who was charged with the care of the candles and one or more at each side; the family and immediate friends of the deceased sat around near the table. The mourner at the head opened the dirge with the first note or part of the cry; she was followed by the one at the foot with a note or part of equal length, then the long or double part was *sung* by the two side mourners, after which the members of the family and friends of the deceased joined in the common chorus at the end of each stanza of the funeral ode or dirge, following as closely as they could the air or tune adopted by the professional mourners ... I once heard in West Muskerry, in the county of Cork, a dirge of this kind, *excellent in point of both music and words, improvised over the body of a man who had been killed by a fall from a horse, by a young man, the brother of the deceased*. He first recounted his genealogy, eulogised the spotless honour of his family, described in the tones of a sweet lullaby his childhood and boyhood, then changing the air suddenly, he spoke of his wrestling and hurling, his skill at ploughing, his horsemanship, his prowess at a fight in a fair, his wooing and marriage, and ended by suddenly bursting into a loud piercing, but exquisitely beautiful wail, which was again and again taken up by the bystanders (O’Curry, 1873: cccxxiv-cccxxv). [uaimse an bhéim]

⁵⁵ Déantar tagairt don mhodh cumadóireachta céanna “ceapóg” seo i *Scéla Mucce Meic Dathó* (Ní Eoin, 1998: 254).

Cé go bhfuil eisceachtaí tábhachtacha ann .i. Nioclás ‘an Chaointeacháin’ Breathnach (Ó hÓgáin, 1980: 20), is annamh a dhéantar cur síos ar chaointeoirí fireann. Cé nach caointeoir *gairmiúil* an fear óg sa scéal seo ag W.K. Sullivan is léir gurbh é a dheartháir a dhein an caoineadh os cionn a choirp.

5.3.9 James Mooney

Mooney was born and raised in Richmond, Indiana, the son of James Mooney and Ellen Devlin, natives of County Meath (Ó Siadhail, 2010: 19).

Ba é an leasainm a baisteadh air ná “The Indian Man” mar gur chaith sé roinnt mhaith dá shaol i measc na mbundúchasach i Meiriceá Thuaidh. Tugann sé fianaise thábhachtach dúinn i 1888 mar gheall ar shean-nósanna ar tórraimh in Éirinn. Luann sé trí chúis le meath na caointeoireachta: oideachas a chuir deireadh leis na sean-nósanna dúchasacha, na marbhchóistí - mar nár lean muintir na sochraide an chónra de shiúl na gcós, agus an chléir Chaitliceach a bhí go láidir ina coinne:

In treating of the funeral customs of modern Ireland it must be stated at the outset that most of the beliefs and practices described ar [sic] rapidly dying out and ar [sic] now almost unknown to the younger generation in many parts of the country. They are still fresh in the memory of the older people, however, and ar [sic] yet in ful force in the remoter districts along the west coast, especially in Connemara. The decay of these customs is due largely to the rapid spread of education, which has taught the people the folly of many of the old beliefs ... Another cause is the general introduction of hearses and other wheeld [sic] vehicles, which hav to great extent done away with “walking funerals,” as they ar calld [sic]. Another important factor is the determind fight which the Catholic priests hav [sic] always made against the practices of the wake, until at last they hav [sic] almost succeeded in abolishing the custom (Mooney, 1888: 259-60).

Tugtar le fios gur gnách an rud é an greann agus an cumha a fheiscint in éineacht le chéile ar thórramh mar a bhí sna cluichí caointe nó “keening joust” mar a thug Breatnach air (2003).⁵⁶ Is dealraitheach ón sliocht thíos go raibh an gol agus an greann in éineacht le chéile ar thórramh:

There is a prevalent impression among some who should know better that the Irish wake is a mere drinking orgy on the occasion of a funeral, but to the student of human development it appears something very different – a survival of an ancient death rite

⁵⁶ Tá cur síos chomh maith ag Céitinn ar an gcluiche caointe ina shaothar *Trí Bior-Ghaoithe an Bháis* (1931: 175).

which is older than history and was once almost as widespread as the human race itself. While the wake, with its curious mingling of grief and hilarity, of wild lamentation and boisterous revelry, seems strangely inconsistent when viewed in the light of our modern civilization, it would appear perfectly natural and proper to the natives of almost any part of Asia or Polynesia, or to the people of ancient Greece, Rome, Carthage or Egypt (Mooney, 1888: 269).

Mar sin, is léir gur aithin an Maonach gur deasghnáth seanda a bhí sa chainteoireacht – is spéisiúil an rud é go luann sé an Ghréig mar leanfar leis na comparáidí idir caointeoireacht na hÉireann agus na Gréige i gcaibidil a seacht.

5.3.10 Mrs. Morgan John O’Connell

Iníon le Charles Bianconi ab ea Mary Anne Bianconi. Seo tuairisc ar a hathair:

Charles Bianconi (1786-1875), transport entrepreneur, was born Joachim Carlo Guiseppa Bianconi on 24 September 1786 at Tregolo, near Como in Lombardy, Italy, the second of five children of Pietro and Maria Bianconi. His father owned a farm and a silk mill ... Carlo was educated for the priesthood, but at the age of sixteen was apprenticed to Andrea Faroni, a dealer of prints and art ... In 1802 they arrived in Dublin, and settled in Temple Bar, near Essex Bridge, where they sold cheap religious images and topical prints. Deciding to remain in Ireland, after Faroni returned to Italy, Bianconi travelled throughout the country selling prints. He applied his skills to other trades and, following a brief period as a carver and gilder in Carrick-on-Suir and Waterford (1806-8), settled in Clonmel (1808-9), Co. Tipperary (Butterfield agus McElroy, 2009: 518)

Phós sé bean Éireannach nuair a bhí sé os cionn daichead bliain d’aois:

On 14 February 1827 he married Elizabeth Hayes, the daughter of Patrick and Henrietta (née Burton) Hayes of Dublin, whom he had known since she was a child ... They had three children ... Mary Anne, the only child to survive her father, became his first biographer in 1878 (Butterfield agus McElroy, 2009: 520).

Sa bhliain 1865 phós Mary Anne Bianconi Morgan John O’Connell (1811-75, nia le Dónall Ó Conaill, a bhí mar abhcóide agus ina fheisire parlaiminte do chontae Chiarraí. Is é ‘Mrs. Morgan John O’Connell’ an t-ainm a d’úsáideadh sí mar údar. (‘MJOC’ a úsáidfeá mar leagan ciorraithe ina dhiaidh seo.) Is léir go raibh Charles Bianconi ana-mhór le muintir Uí Chonaill:

The near monopoly that Bianconi held on the transport system ended with the coming of the railways in the 1840s Bianconi ... was twice elected mayor of Clonmel in 1845 and 1846. He was an important ally of [Daniel] O’Connell in Clonmel and south Tipperary and became a director of the Clonmel branch of the National Bank, established by O’Connell in 1834. O’Connell frequently visited Bianconi and they became related through marriage (Butterfield agus McElroy, 2009: 519).

Chuir Mary Anne Bianconi *Caoinéadh Airt Uí Laoghaire* i gcló don chéad uair i 1892, in *LCIB*. Bhí an leabhar a scríobh sí bunaithe ar gharuncail a céile, Daniel Charles O’Connell – deartháir le hEibhlín Dubh. Cailleadh MJOC, i *Longfield House*, Caiseal, Co. Thiobraid Árann, i 1908. Chuir sí suim faoi leith i stair a muintire agus bhí sí báúil go maith i dtaobh na Gaeilge: “Though I don’t know ten words of Irish, I confess to a certain sympathetic stirring of the pulses when I have heard passionate Irish verses recited” (O’Connell, 1892, i: 238). Is léir, mar sin, go raibh roinnt Gaeilge le clos ag an mbean seo agus go mbíodh filíocht á haithris ina láthair ó am go chéile.

I gcomparáid le Croker, a chuir spéis sa chaoineadh féin, chuir MJOC spéis i modhanna seachadta an chaointe agus i gcúrsaí na mban. Mar atá luaite agam cheana (in Nic an Airchinnigh, 2010), ní raibh an tAthair Peadar Ó Laoghaire sásta téamaí faoi leith a fhágáint sa chaoineadh, mar shampla, téama an táil agus téama na collaíochta. Tugtar le fios in *LCIB* gur cuireadh páistí na nuaisle amach ar altramas. Tá eolas tábhachtach ag MJOC ar mhuintir Uí Chonaill, ar Eibhlín Dubh agus ar a máthair Máire Ní Dhuibh. Chítear sa chur síos thíos gur ghlaigh Máire Ní Dhuibh ar a muintir chun caointe léi nuair a cailleadh a mac is sine, John, tar éis don phliúraisí é a bhualadh:

A relative’s wife, Mrs. Charles Philip O’Connell, of Eiverstown, in the Glen, near Ballinabloun, newly settled in the wilds, and ignorant of this primitive usage, fell on her knees in silent prayer. The bereaved mother [Máire Ní Dhuibh] violently reproached her for uttering no words of praise and sorrow above her dead. She clapped her hands, and called out in Irish, ‘Where are the dark women of the glens⁵⁷, who would keen and clap their hands, and would not say a prayer until he was laid in the grave?’ The new-comer excused herself by stating that she had spent most of her life in Cork, where no keens were recited, and where it was etiquette to pray in silence around the dead. Maur-ni-Dhuiv called out in Irish, “Do foscail an Peadair mel!” i.e. “Your prayer has opened the flood-gates of my heart!” And the pent-up tears gushed forth, as if the lady’s prayer had melted the stoical pride of her heart (O’Connell, 1892, i: 24).

⁵⁷ “Maur-ni-Dhuiv does not mean ‘Dark Mary,’ but ‘Mary of the Dark Folk’—Dhuv, ‘Dark,’ being the suffix of a younger offshoot of the O’Donoghues of the Glens. The great clan pedigree of the O’Donoghue chieftains is in the Royal Irish Academy. The senior branch, whose head was The O’Donoghue Mor, Chieftain of the Lakes, and whose seat was Ross Castle, is extinct.” (O’Connell, 1892, i: 7).

Is léir go raibh Máire Ní Dhuibh ina tost go dtí gur “oscail an phaidir” í. Ghlaigh sí ar mhná Dubha an Ghleanna chun caoineadh a dhéanamh os cionn a choirp. Seo MJOC ag trácht ar Eibhlín Dubh:

Eileen Dhuv, in her wild and passionate outburst, seems to belong to an earlier age than any one called by so homely and prosaic a style and title as “Sister Nellie”. But we must bear in mind that these old native Irish people, like Walter Scott’s Highlanders, had a sort of dual existence. They spoke English, wore clothes of English fashion, and conformed more or less to English customs in everyday life; but they hankered in their hearts after the lost lands, the old tribal rights and privileges, and in moments of excitement used the Irish speech they had first learned. The curious custom of fosterage, by which the children of the gentry were always suckled by peasant women, who remained about them during childhood, and by which their foster brothers or sisters constantly remained with them as personal attendants through life, made Irish as familiar to them as English. The far more flexible language lent itself to emotional improvisation (1892, i: 238).

Sa sliocht thuas, déanann MJOC cur síos tábhachtach ar conas mar a deineadh tál ar pháistí na n-uaisle agus an toradh teangeolaíochta a bhíodh ag an tál seo ar na huaisle Gaelacha. Léiríonn Peter Parkes tábhacht an táil ina alt: *When Milk was Thicker than Blood?* Cleachtaíodh an nós seo ar mhaithe le síocháin a choiméad idir na huaisle agus an chosmhuintir mar a deir Parkes: “This rite is evinced in Old Irish saying treated by O’Brien (1938), which explain why cích ‘breast, nipple’ became synonymous for ‘peace-treaty’ and ‘friendship,’ and why ‘breast-sucking’ (*sugere mammellas*) refers to sworn loyalty in the *Confession of St. Patrick*” (Parkes, 2004: 592). Dar le Caesar Litton Falkiner:

Yea, the foster-brother – I mean the children of the nurse and strangers that have sucked her milk – love one another better than natural brothers, and hate them in respect of the other. And by frequent examples we have seen many mourn for their foster-brothers much more than they would have done for their natural brothers; and some to oppose their own brothers to death that they might save their foster-brothers from danger thereof. The worst is that these nurses with their extreme indulgence corrupt the children they foster, nourishing and heartening the boys in all villainy, and the girls in obscenity (1904: 319).

Tacaíonn fianaise eile leis an méid a deir MJOC mar gheall ar thál na n-uaisle ag an gcosmhuintir. Cuireadh Dónall Ó Conaill féin [an Fuascailteoir] ar altramas chomh maith le beirt mhac leis ar a laghad (MacDonagh, 1988: 8). Tugann MJOC le fios gur cuireadh Eibhlín Dubh agus muintir Chonaill ar fad ar altramas: “True, each child which survived of the twenty-two [a bhí ag Dónall Mór agus Máire Ní Dhuibh] was sent out to a tenant’s wife to be nursed” (1892, i: 10) agus mar sin, ó thús bhí Gaeilge acu ón gcliabhán. Deir Mac Donagh:

Yet lingering ties of cliental fostering somehow persisted into the seventeenth and eighteenth centuries: the nationalist leader Daniel O’Connell, born in 1775, was typically fostered out in infancy to a tenant herdsman and his wife, from whom he supposedly acquired his skills of demotic appeal to peasant and rural laborers (Mac Donagh 1988: 7).

Mhair trí dhuine dhéag den bheirt chlainne is scór a saolaíodh do Mháire Ní Dhuibh agus do Dhónall Mór Ó Conall. Is léir go raibh ana-chumann go deo idir an páiste a cuireadh ar altramas agus a thuismitheoirí ionaid:

O’Connell [an Fuascailteoir] was fostered-out in infancy and did not return to Carhen until he was four years old. His surrogate mother was the wife of a herdsman on Morgan’s [a athair] own land ... his only tongue the Irish language. The herdsman and his wife were, in his eyes, his parents. When, on a visit to Carhen, his father asked him (in Irish, of course) if he had ever eaten mutton before, O’Connell answered, ‘Yes ... My Dad brought in one of Morgan O’Connell’s sheep and killed it’ (MacDonagh, 1988: 8).

Bhí saol maith ag na Conallaigh thiar i nDoire Fhíonáin (O’Connell, 1892, i: 8), ach, fós féin bhí deireadh ag teacht leis an tseanaimsir uasal i lár an ochtú haois déag. Chuaigh na Conallaigh chomh fada leis an “Ó” nó “Mac” a bhaint dá sloinnteach chun a cheilt gur Caitlicigh a bhí iontu:

Both Hunting Cap [Muiris an Chaipín] and Morgan [deartháir eile le hEibhlín Dubh] had dropped the patronymic ‘O’. They called themselves ‘Connell’. This was a standard mid-eighteenth-century precaution against easy identification as Catholics ... As the alteration indicates, the male O’Connells had become bi-cultural. Irish was their working language with servants, labourers and tenants. But among themselves they spoke, and wrote in English only. The contrast with their parents and particular with

their mother, Máire Ní Dhuibh, was striking. Throughout Kerry she was celebrated as a Gaelic poet and rhetorician; she never moved from the old ways of life (MacDonagh, 1988:9).

Anuas air sin, mhair an Ghaeilge i measc na mban mar theanga chumarsáide. Is é seo ceann de na cúiseanna go bhfuil tábhacht chomh mór sin le ceist na hinscne sa tráchtas seo:

Moreover, several of the women of Hunting Cap's [deartháir le hEibhlín Dubh] generation remained totally unanglicized. As late as 1795, his sister Alice mourned her husband in an outburst of Irish poetry as passionate yet formalized as that of Máire Duibh herself. Indeed the greatest of all such laments in Irish literature was composed by another of Hunting Cap's sisters, Eileen O'Leary, in 1773 (MacDonagh, 1988: 9).

Deir an Buachallach gurbh eisceacht í Eibhlín Dubh, mar bean uasal a bhí inti, agus de ghnáth go leagtar caointe ar mhná anaithnid, gan stádas (Ó Buachalla, 1998: 52), ach is léir go raibh caointe ag mná uaisle eile dá muintir i bhfad roimh Eibhlín Dubh. Bhíodh an caoineadh ar siúl ag seanaintín Eibhlín Dubh, Siobhán Ní Dhuibh, ag a máthair féin Máire Ní Dhuibh, ag deirfiúr léi Alice, agus ag Miss Julianna – sin ceithre ghlúin ar a laghad de mhná uaisle ag cumadh agus ag seachadadh na gcaointe ó bhéal go béal.⁵⁸ Chomh maith leis sin, d'fhan an Ghaeilge ar bhéal na mban mar theanga chumarsáide mar nach raibh aon ghá Béarla a bheith acu don chuid is mó. B'é an cúram a bhíodh orthu ná tindeáil an tí agus an t-aon teangmháil a bhí acu le saol an ghnó ná riaradh a searbhóntaí dúchasacha:

It may be significant that in O'Connell's family it was women who preserved the Gaelic tradition longest. At least, there are striking instances of its survival among them for a generation after it had been rejected by the men, who had to deal first and most with the greater world. The women still lived largely in their domestic circles; and they had little or no social intercourse with Protestants (MacDonagh, 1988:13).

Bhí eisceachtaí ann, áfach. Phós deirfiúr le hEibhlín féin, Mary, Protastúnach: "Mary married James Baldwin, of Clohina, 1762" (O'Connell, 1892, i: 9).

⁵⁸ Nó b'fhéidir níos mó na ceithre ghlúin. Cailleadh Miss Julianna nuair a bhí an leabhar *LCIB* sa phreas (O'Connell, 1892, i: ix).

Thiontaigh sé ina Chaitliceach le linn na bpéindlíthe: “Mr. Baldwin, curiously enough, was a convert in Penal days ... James Baldwin and his younger brother secretly embraced the ancient faith, through the efforts of a Catholic tutor” (O’Connell, 1892, i: 163). Bhí Art agus Baldwin fós in adharca a chéile, áfach de réir línte in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*: “Éirigh go dtí Baldwin, An spreallairín gránna, An fear caol-spágach” (Ó Tuama, 1961: 45).

5.4 Focal scoir:

Sa chaibidil seo, scrúdaíodh trí thuairisc ó eachtrannaigh agus seacht dtuairisc ó Éireannaigh. Tá cosúlachtaí móra san fhianaise a thugtar maidir le cinéal na véarsaíochta agus an véarsaíocht sin á cur i láthair. Tá na blúirí Gaeilge a thug finnétithe comhaimseartha agus an t-ábhar atá ar fáil anois i lámhscríbhinní róchongarach lena chéile chun timpiste a bheith ann; féach Hall (1841: 228), O'Donovan, Dineley, agus Shirley, (1858: 26-7) agus O'Connell (1892, ii: 155).

Sa chaibidil seo taispeánadh conas mar a tháinig méadú mór ar spéis sa chaointeoireacht san ochtú haois déag agus go raibh cáil ar chaoineadh iardheisceart na hÉireann go háirithe. Bhí mná ag cleachtadh na caointeoireachta ag deireadh an naoú haois déag ach bhí náire ag teacht ar dhaoine an caoineadh a rá le ceol. Cé nach bhfuil fágtha againn inniu i lámhscríbhinní ach rian nó blaiseadh den chaoineadh, bhí i bhfad níos mó ná an focal scríofa i gceist, mar shampla, an ceol, an dráma, an bogadh anonn is anall, an gol, an tost, an bualadh bos, an ghruaig á stracadh amach etc. D'úsáid Walker an téarma “*Extempore odes*” (Walker, 1786: 20), thagair de La Tocnaye do “singing his praises in impromptu Irish verse” (Stevenson, 1917: 104). Anuas ar an saghas cumadóireachta neamhullmhaithe nár bhraith ar chuimhne, deir Croker: “[Mrs. Leary] She appeared to recite completely independent of memory” (1844: 26). Is fiú an méid a deir Mrs. Hall faoin “Rapidity and ease with this both are uttered” (1841: 225) a scrúdú mar tá an luas seo ag teastáil sa tradisiún béil dar le Lord (2000: 22). Thug Coyne “wild and mournful song” ar an gcaoineadh (2003: 362-5). Dhein William Kirby Sullivan tagairt go ghné an cheoil chomh maith: “excellent in point of both music and words, improvised over the body” (1873: cccxxiv-cccxxv). Agus bhí an greann agus an gol in éineacht le chéile ag an tórramh mar a dúirt Ó Crualaoich ina alt *The Merry Wake* (1999: 176). Tagraíonn Mooney do “mingling of grief and hilarity” (1888: 269). San fhianaise seo ar fad, is dealraitheach, is dóigh liom, go bhfuil gaol doshéanta idir an t-altramas agus an caoineadh: “the children of the gentry were always suckled by peasant women” (O'Connell, 1892, i: 238). Go minic, is iad na banaltraí a dhein caointe ar dhaoine a cailleadh, mar shampla: *Caoineadh Shéamais Óg Mhic Coitir* agus *Caoineadh Thoirdealbhaigh Uí Bhriain* – deirtear ar na lámhscríbhinní gur

bhanaltra an mhairbh a chum. Ní féidir a bheith cinnte de, ach samhlaím, gur cuireadh na páistí seo amach ar altramas go dtí na banaltraí seo agus b'iad na banaltraí céanna a bhí acu ina n-óige a dúirt na caointe seo orthu nuair a cailleadh iad.

Tá staidéar cuimsitheach ar litearthacht na mban sa Ghaeilge, sa tseachtú agus san ochtú haois déag, ag teastáil go dóite. Uaireanta tá sé ana-dheacair teacht ar fhigiúirí cruinne do litearthacht na Gaeilge i measc na nGael agus go minic fágadh an Ghaeilge ar leataobh sna figiúirí sin. B'annamh an rud é léamh agus scríobh an Bhéarla a bheith ag bean Ghaelach san ochtú haois déag; bhí léamh agus scríobh na Gaeilge níos éagoitinne fós. Anuas air sin, baineadh úsáid as an gcaoineadh mar ghléas critice agus agóide sóisialta a spreag réabhlóidí. B'iomáí cur síos a bhí ag na taistealaithe seo ar cheol an chaointe agus conas mar a deineadh an caoineadh a chanadh, go háirithe an tuairisc ag Coquebert de Montbret faoi "the song of Mme O'Leary" (in Ní Chinnéide, 1973: 92).

Tagann na cuntais go léir le chéile beagnach, chun a dhearbhu go mbíodh an caoineadh á chanadh ag an tórramh, agus gurbh é a bhíodh i gceist, béiceach ard, idir fhocail agus cheol ina moltaí ar thréithe an mharbháin. Léirítear go raibh na caointeoirí gairmiúla ann agus go raibh na gaolta ann leis. Ach i gcónaí níor mhór taibhléiriú – cur i láthair trí ghníomhartha agus gheáitsíocht – a dhéanamh ar an mbás. Fiú an bhean ar thug John Stirling Coyne suntas di, bean chéile Walter Kelly (2003: 362-5), nár chaoin oiread agus deoir, ba chuid í den iomlán. Bhí sise ina tost, ach má bhí, bhí a dá shúil sáite gan stad gan staonadh sa té a bhí ar lár, corpán a fir chéile. Cé gur léiriú tostach ar an mbrón é, lig na caointeoirí gairmiúla di é sin a dhéanamh. D'fhéadfaí a áitiú gur sa chodarnsacht dhrámatúil sin a bhí éifeacht an taibhléirithe, duibheagán cultúrtha an bhróin. Ní i gcoinne thoil bhean an tí a bhí na caointeoirí gairmiúla ann. Cuimhnímis siar ar Mháire Ní Dhuibh – nár chaoin deoir nó gur fhuascail an phaidir í. Dhealródh sé gur chuid den chaointeoireacht an tost fada chomh maith, nár tugadh puinn airde air i measc na gcomharthaí sóirt eile a bhaineann leis an mbás.

Ó tharla an oiread sin tráchtareachta a bheith déanta ag taistealaithe ar cheist an cheoil ní foláir í a scrúdú go mion. Dá bhrí sin, sa chéad chaibidil eile déanfar plé ar cheol an chaointe, chomh maith leis na gnéithe téacsúla den chaoinéadh.

6 Ceol an chaointe

I gcaibidil a cúig pléadh tuairisicí na dtaistealaithe ar an gcaointeoireacht in Éirinn ón ochtú haois déag ar aghaidh. Tugadh suntas don mhéid de na tuairisicí seo a luaigh an ceol a bhain leis an gcaointeoireacht. Is cuid d’argóint an tráchtais seo go bhfuil tábhacht faoi leith ag baint le ceol an chaointe, mar go léiríonn sé nasc na véarsaíochta leis an mbéalaireacht. Dá réir sin, is cuí go ndéanfaí mionphlé ar an gceol féin chomh maith leis na focail. Sa chaibidil seo, mar sin, cuirim romham tabhairt faoi cheol an chaointe atá ar marthain a chíoradh ar shlí chomh cuimsitheach agus is féidir. Taispeánfar, mar a áitíonn an Madagánach, gur chuid lárnach den chaoineadh ab ea an ceol. Tá ceist an cheoil casta go leor, agus is mó dúshlán agus achrann a bhaineann léi, ach fós is gort ana-shaibhir é gur fiú staidéar a dhéanamh air.

Is í aidhm na caibidle seo ná tabhairt faoi cheol an chaointe, chun a thaispeáint go raibh feidhm faoi leith ag ceol mar chuid de dheasghnáth na caointeoireachta. Cé go bhfuil eisceachtaí tábhachtacha ann (Ó Madagáin, Ó Canainn, Breathnach), níorbh fhéidir le scoláirí áirithe fiosrú a dhéanamh i ngort an cheoil; mar shampla, deir Ó Buachalla, “Táimid imithe isteach anois i réimse eile léinn, sa cheoleolaíocht, disciplín nach bhfuil scil dá laghad agamsa inti” (1998: 31). Tá sé i gceist agam seacht bpíosa ceoil a scrúdú sa chaibidil seo. Léiríonn an fhianaise seo, go bhfuil patrún faoi leith ag an gceol. Is fiú féachaint ar an gcaointeoireacht ó pheirspictíocht an cheoil, mar tugann sé léargas eile dúinn ar an nós. Caithfear an pictiúr iomlán a mheas; déanfar éagóir ar an seánra má fhéachtar uirthi ó pheirspictíocht liteartha i gcónaí. Is cuma má bhí an t-anam á chur ar aghaidh go dtí an saol eile, páiste á chur chun suain, nó bó á mealladh chun bainne – bhí feidhm dhraíochtúil faoi leith ag an gceol áirithe sin. Is suntasach an rud é, sa scrúdú seo, gur baineadh úsáid as an scála céanna sna blúirí seo a leanas. Go minic, tosnaíonn an fonn ard agus titeann sé faoi mar a bheadh osna, rud a léiríonn gur féidir focaldathú a fheiscint sa cheol. Ó tharla béim a bheith ar chúrsaí ceoil anseo, déanfar iarracht ar thréithe comóna atá le haithint i bhfoinn an chaointe a aithint agus a shainiú. Léireofar an ceol mar ghléas iompair don véarsaíocht. Anuas air sin, má chualathas blúirí ceoil de

Caoineadh Airt Uí Laoghaire, san fhichiú haois, tá seans i bhfad níos fearr ann go raibh ceol leis uair amháin seachas a mhalairt.

Níorbh aon ghné imeallach den chaointeoireacht é an ceol, mar a bheadh maisiú breise ann, ach dlúthchuid de chroí is de nádúr na hócáide, a chuir crot ar leith ar an iompar daonna seo (Ó Madagáin, 1992: 165).

Ó tharla béim ar an mbéalairacht sa tráchtas seo is cuí go ndéanfaí plé ar an gceol chomh maith leis na gnéithe téacsúla den chaoineadh.

Is fiú súil a chaitheamh ar an mbreithiúnas a thugann scoláirí na Gaeilge agus an cheoil uathu agus iad a plé an chaointe fein agus na samplaí trascríofa agus taifeadta den chaoineadh féin. Deir an scoláire ceoil Breandán Breathnach nach bhfuil aon bhaint ag caointe an aosa léinn le caointeoireacht na mban:

I rith an ghoil, ba ghnách leis na gaolta ainm an mhairbh a lua, agus glaoch air le briseadh croí. Nuair a thagadh maolú ar an racht goil ansin, mhealladh na comharsana as seomra an chorpáin iad. Ach dhéantaí an caoineadh seo an athuair dá dtiocfadh aon duine eile den líon tí isteach – duine nach mbeadh i láthair i dtosach báire. Chaointí an corpán arís nuair a bhíodh an tsochraid ag imeacht ó shráid an tí, agus dhéantaí an gol deireanach agus an chónra á cur síos isteach san uaigh. Is follasach nach mbaineadh caointe an aosa léinn beag ná mór le himeachtaí den sórt seo (1989: 94).

Tháinig roinnt mhaith samplaí de chaointe na Mumhan ón obair a dhein an bailitheoir ceoil, Liam de Noraidh (1965), agus bhí ardmheas ar de Noraidh mar bhailitheoir ceoil.⁵⁹ Is í m'argóint sa chaibidil seo ná, má tháinig blúirí den chaoineadh slán ón bhfichiú haois agus tréithe comónta ceoil eatarthu, is é is dóichí ná go raibh ceol ag an gcaoineadh ó thús aimsire ná a mhalairt. Chun an pictiúr iomlán a mheas caithfear féachaint ar an gcaointeoireacht ó pheirspictíocht an cheoil.

Ceann de na foinsí is luaithe dá bhfuil againn maidir le ceol an chaointe is ea aiste William Beauford, *Caoinan: or Some Account of the Antient Irish Lamentations* (1790).⁶⁰ Luann Breandán Ó Buachalla an aiste seo ina shaothar ar an gcaointeoireacht, agus áitíonn sé go bhfuil faillí déanta uirthi mar fhoinsé do cheol an chaointe (1998: 4). Tar éis dom mionscrúdú a dhéanamh ar an aiste seo,

⁵⁹ Ó Canainn, 1978: 23.

⁶⁰ Tugaim “Beauford” air.

ní dóigh liom gur deineadh faillí uirthi in aon chor. Ní hamháin go bhfuil amhras caite ar na focail a bhailigh Beauford, tá amhras ag scoláirí mar gheall ar na blúirí ceoil a chuir sé lena aiste. Bhí Beauford ciontach i mbradaíl an cheoil agus i mbradaíl na bhfocal araon mar a mhíníonn an Madagánach (1983: 177-8).

Mar sin, beidh ceithre mhórpoinnte sa chaibidil seo: 1) Taispeánfar go raibh an caoineadh á chleachtadh in áiteanna eile in Éirinn, ní hamháin sa Mhumhain. 2) Ansin, déanfar tréithe comónta an chaointe a aithint sna blúirí ceoil a bailíodh chun a thaispeáint gur tháinig an ceol ar dtús agus gur deineadh na focail a shníomh le meadaracht an cheoil. 3) As sin amach déanfar scrúdú ar conas mar a d'éirigh leis an gcléir Chaitliceach, ní hamháin deireadh a chur leis an gcaointeoireacht ach deireadh a chur le hamhránaíocht ar thórraimh. 4) Déanfar an gaol láidir idir suantraihte, caointe agus amhráin sheisreacha/chrúiteacha i dtraidisiún na hÉireann a phlé agus taispeánfar nach féidir i gcónaí teorainn chinnte eatarthu a aithint.

Ceann de na tagairtí is sine don chaointeoireacht atá in Éirinn ná an ceann a dhein Giraldus Cambrensis sa dara haois déag.⁶¹ Deir sé go mbíodh an nós ag na Spáinnigh agus na hÉireannaigh:

Unde et gens Hibernica et Hispanica, aliaeque nationes nonnullae, inter lugubres funerum planctus musicas efferunt lamentationes: quatinus vel dolorem instantem augeant et recentem, vel forte ut minuant jam remissum (Dimock, 1867: 157).⁶²

Idir an méid sin ó Giraldus sa dara haois déag agus muintir Hall i lár an naoú haois déag is léir go raibh ceol agus filíocht ar aon ag caointeoirí. Deir Diarmaid Ó Muirthe:

Táimid faoi chomaoin ag na taistealaithe a lean Hall [Mr. agus Mrs. Samuel Carter Hall] – taistealaithe a bhí faoi anáil an Romantic Movement i Sasana – sa mhéid gur scrúdaíodar, chomh maith agus ab fhéidir leo, an ceol agus an fhilíocht a bhí ag na caointeoirí (1978: 23).

⁶¹ Is léir go raibh Cambrensis léite ag Beauford (1791: 43).

⁶² “Bhí sé de nós ag muintir na hÉireann agus na Spáinne, chomh maith le roinnt tíortha eile, olagón ceolmhar a dhéanamh i rith caointe na ndeasghnáth sochraide, agus í mar aidhm acu an dólás a threisiú nó eile, chun an dólás céanna a laghdú.” Táim buíoch den Dr. Pádraic Moran a thug moltaí dom ó thaobh na Laidine de ar an 15/2/12.

6.1 An dá thrá – an ceol agus an Ghaeilge?

Titeann staidéar na hamhránaíochta Gaeilge idir dhá stól go minic. Go stairiúil in Éirinn, go háirithe i gcás na filíochta, chuir scoláirí Gaeilge suim sna téacsanna Gaeilge gan mórán airde a dhíriú ar na foinn cheoil a bhí ag gabháil leo. Is tearc scoláire a bhfuil saineolas aige/aici ar léann an cheoil agus léann na Gaeilge ar aon. Mar aon leis sin, is disciplín í an Ghaeilge atá dírithe ar fhocail agus an teangeolaíocht ina cuid fhíorlárnach di. Ar an lámh eile, níl an oiread sin ceoleolaithe a dhéanann staidéar ar an gceol Gaelach, agus go minic ní bhíonn an Ghaeilge ar a dtail acu. Mar sin, fágadh léann na Gaeilge ar thaobh amháin agus léann an cheoil ar an taobh eile gan mórán teagmhála eatarthu. Le roinnt blianta anuas, tá an scéal ag athrú agus glactar le hobair idirdhisciplíneach idir ranna éagsúla mar ghnáthchuid den saothrú acadúil. Ní foláir féachaint ar an gceol agus ar an nGaeilge in éineacht. Tá an ceol agus an fhílíocht fite fuaite ina chéile go háirithe san ochtú haois déag, mar a deir Breatnach:

Perhaps the most important single feature of Irish poetry in the eighteenth century is that it is poetry in song (1987: 59).

Caithfear leanúint ar aghaidh leis an obair atá déanta ag Ó Madagáin ar cheol an chaointe, ós eisean is mó a cheangail na téacsanna Gaeilge leis na foinn atá ar marthain. Cé nach raibh cur amach ag an mBuachallach ar dhisciplín an cheoil, rud a d’admhaigh sé féin (1998: 31), ní dhéanann sé neamhshuim iomlán de. Glacann sé leis gur “cheist chasta seo – ceist an cheoil agus na véarsaíochta Gaeilge trí chéile – gur cheart í a fhágáil faoi scoláire éigin amach anseo a mbeidh traenáil ghairmiúil sa cheoleolaíocht agus i léann na Gaeilge araon uirthi/air” (Ó Buachalla, 1998: 31). Ag an am céanna, ní shéanann an Buachallach gur gá “bunús na téise maidir le ceol ‘Caoine Airt Uí Laoire’ atá curtha chun cinn ag Ó Madagáin a scrúdú” (Ó Buachalla, 1998: 30). Sa chaibidil seo, tugaim tuairisc nua ar cheol *Caoineadh Airt Uí Laoghair* agus ar cheol caointe eile, tuairisc a leanann le saothar Uí Mhadagáin, agus a fhorbraíonn na hargóintí ar son thábhacht an cheoil i léann na caointeoireachta. Ón bhfianaise

seo, ní féidir a áiteamh gur filí ‘liteartha’ a ‘scríobh’ na caointe seo mar a deir an Buachallach (1998: 43).

D’áiteodh Ó Buachalla gur lú ceangail atá idir *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* i bhfoirm lámhscríbhinne, agus ceol an chaointe chéanna a bailíodh san fhichiú haois (1998: 31-2). Ní dóigh liomsa, áfach, faoi réir an Mhadagánaigh, go bhféadfaí an véarsaíocht a scrúdú beag beann ar thionchar an cheoil. Ní simplí an rud é focail agus foinn a shníomh le chéile. Ba dhóigh leis an Madagánach gur cheart an dá dhisciplín a chur i dteannta a chéile chun a léiriú gur fonn ceoil a bhí á chur le focail na gcaointe (Ó Madagáin, 2000). Ar an lámh eile, ceistíonn Ó Buachalla cur chuige an Mhadagánaigh a bheith ag cur fonn agus focal le chéile mar a dhéanfaí le hamhrán. Ó tharla an t-easaontas seo a bheith chomh tábhachtach is fiú na sleachta cuí ón mBuachallach a thabhairt ina n-iomláine. Cabhróidh sé sin leis an díospóireacht a leagan amach agus is fusa dá réir sin plé a dhéanamh ar na seasaimh scolártha éagsúla a bhaineann leis an gceist seo.

Príomhphointe an Bhuachallaigh ar cheol an chaointe:

- i.** “Is féidir ceol a chur le haon saghas véarsaíochta; is féidir foinn dhifriúla ceoil a chur leis an véarsaíocht chéanna agus is féidir an ceol céanna a chur le meadarachtaí difriúla” (Ó Buachalla, 1998: 31). Is fíor seo – deir an Madagánach: “gur minic a bhíonn na véarsaí céanna á gcanadh le ceolta éagsúla – mar shampla, na leaganacha difriúla atá againn de *Úna Bhán*. Is minic a bhíodh sé de scil ag amhránaithe ceol eile a aimsiú a mbeadh an mheadaracht chéanna ann” (Ó Madagáin, 2000: 87).
- ii.** “Ní toisc gur chuir Seán Óg Ó Tuama ceol san aois seo leis an dán Meán-Ghaeilge ‘Deus Meus Adiuvá Me’ (Maol Íosa Ó Brolcháin), nó gur chuir Seán Ó Riada ceol le ‘Mná na hÉireann’ (Peadar Ó Doirnín), go raibh an ceol áirithe sin nó aon cheol eile ag baint leis na dánta sin ó thús” (Ó Buachalla, 1998: 31). Tagaim leis an gcéad cuid de seo – chuir Seán Óg Ó Tuama agus Seán Ó Riada ceol nua leis an bhfilíocht seo – mar sin ní féidir leis an gceol sin a bheith bainteach leis na hamhráin sin ó thús aimsire. Ach, níl sa dara cuid den ráiteas seo ach tuairimíocht. Samhlaítear an fonn a chum Seán Ó

Riada leis an amhrán *Mná na hÉireann* ach ní chiallaíonn sé sin nach raibh ceol eile leis uair amháin ach gur deineadh dearmad air le himeacht ama.

- iii. “Ní toisc gur chualathas blúirí de ‘Caoineadh Airt Uí Laoghaire’ á rá /seinnt – le foinn difriúla – i nGaeltachtaí na Mumhan san aois seo go raibh aon fhonn ceoil acu sin ag baint leis, nó fonn ceoil ar bith ag baint leis, ó thús” (Ó Buachalla, 1998: 31). Ní thagaim le tuairim Uí Bhuachalla anseo, má tá fonn ceoil ag *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* agus amhráin eile ar nós *Raghad ó thuaidh leat a bhó* is é is dóichí ná go raibh an fonn ceoil sin ag baint leis an bpíosa sin ó thús. Míneofar an fhianaise seo ar ball.

Tá deacrachtaí áirithe ag Wong maidir le argóint Uí Bhuachalla; deir sí go bhféadfaí a argóint a chasadh timpeall:

Curiously, Ó Buchalla’s vigorous critique of the scholarship exposes how easily the evidence cuts both ways. Often it does not sustain his arguments any better than it does the ones he wishes to refute (Wong 2006: 660).

Is díol spéise iad na blúirí de cheol an chaointe a mhaireann ón bhfichiú haois. Bhailigh Liam de Noraidh dhá bhlúire de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Thóg sé an chéad bhlúire ó amhránaíocht Labhráis Uí Chadhla, ó Rinn Ó gCuanach, i 1940. Bhailigh de Noraidh an dara sliocht ó Mháire Bean Uí Chonaill, as Baile Mhúirne i 1941. Tá focail agus nodaireacht an cheoil in *Ceol ón Mumhain* (de Noraidh, 1965: 28). Is baolach nár taifeadadh na caointe seo – mar atá ráite ag Breandán Breathnach “The songs in *Ceol ón Mumhain* were not recorded. They were notated directly from the informants” (in Ó Madagáin, 1981: 329). Ach, mar atá áitithe ag an Madagánach, is é an fonn céanna atá aige do dhá chaoineadh eile a chan sé ar RTÉCD 234 *Caoineadh Iníon Uí Mhuiríosa* agus *Caoineadh Dhiarmuid Stokes* (Ó Cadhla, 2000). Deir an Madagánach: “What we have of the music itself is meagre indeed. Nor has it ever been recorded – except for a few fragments ... Labhrás Ó Cadhlaigh, then is using the same tune again and again for difference laments ... A lament did not have its own tune” (in Ó Buachalla, 1998: 92). Mar sin, ní raibh fonn faoi leith do gach caoineadh difriúil .i. d’fhéadfaí an fonn céanna a chur le haon phíosa caointeoireachta.

Go deimhin, beidh cúiseanna áirithe ann nár bailíodh mórán taifeadtaí fuaimne den cheol. Ní raibh scríobh an cheoil ach ag mionlach na mbailitheoirí a d'oibrigh do Choimisiún Béaloideasa Éireann. Anuas air sin, níor mhaith le haithriseoirí caoineadh a dhéanamh do thaifeadadh. Nuair a bailíodh *Songs of Aran*, mar shampla, deir Sidney Roberston Cowell: “When later she [Maggie Dirrane] agreed to record it [an caoineadh], because she understood its importance, she asked that she be not named, so that her relatives in Ireland and America need not know that she had done it. It is of course risking bad luck to “wail” or “cry” at random what is a solemn ceremonial expression of grief” (1957: 5).

Seo an Madagánach ag tagairt d'inní na ndaoine i leith an chaointe – de réir dealraimh, chuir an ceol cumhacht bhreise leis an gcaoineadh:

I have heard Dr. Seán Ó Suilleabháin, formerly Archivist of the Irish Folklore Commission, say that although he had recorded an abundance of folklore material from people in the Gaeltacht, many of whom – friends of his – he knew to be able to keen, not one of them had ever been willing to do so for recording (Ó Madagáin, 1981: 311).

Mar sin, is follasach go bhfuil cúiseanna faoi leith leis an mbeagán taifeadtaí de chaoineadh na marbh in Éirinn. Tá an ghluais cheoil ar fáil in *Aguisín IV*.

6.2 Comhthéacs an ochtú haois déag

Bhí dhá scil ag teastáil ón bhfile riamh .i. filíocht agus ceol. Bhí tuiscintí soiléire ann faoi cad is dea-fhilíocht agus drochfhilíocht ann. Thugtaí “breacfhile” ar an té a mbíodh filíocht ach nach mbíodh aon cheol aige. Seo í tuairim Phádraig Uí Chrualaoi, ar an ngaol idir an ceol agus an Ghaeilge. Tuairisc is ea é ar mhúinteoir, Seán Máistir Ó Conaill agus tábhacht an cheoil agus na meadarachta in éineacht:

Bhí ceol agus filíocht ag Seán: mara mbeadh san ní fhéatadh na hamhráin bheith go maith. Is minic a bheadh filíocht ag duine agus ná beadh aon cheol aige. D’fhéadfá “breacfhile” thúirt ar a lithéid sin. Ní bheadh an buala ró-chruinn aige. Bheadh sé achrannach anso is ansúd aige, agus loitfeadh san an t-amhrán. An file bhíonn go maith dineann sé ceol leis na focail agus leis a’gcaint: bíonn siad a’freagairt a chéile i gcónaí (Ó Crualaoi et al., 1982: 67).

Sa sliocht seo, luann an Crualaoich tábhacht na meadarachta san fhilíocht agus an “buala” a bheith cruinn – bíonn meadaracht na filíochta bunaithe ar an gceol de ghnáth. Mar sin, bhí an ceol agus na focail pósta le chéile i dtraidisiún na hÉireann. Agus Carleton ag caint ar a mháthair féin, deir sé:

I remember on one occasion when she was asked to sing the English version of that touching melody, “The Red-haired Man’s Wife,” she replied, “I will sing it for you, but the English words and the air are like a man and his wife quarrelling – *the Irish melts into the tune but the English doesn’t*” – an expression scarcely less remarkable for its beauty than its truth. She spoke the words in Irish (1896: 8).

De réir an bhéaloidis, bhí guth maith nó cumas amhránaíochta ag teastáil chun caoineadh a rá i gceart. Seo tuairisc Uí Ailín ó Pharóiste an Rois i gcontae Chorcaí (1938). Is léir ón bhfianaise seo go raibh fonn ceoil leis an gcaoineadh. Is é an trua nár luaigh an tAilíneach an fhoinsé a bhí aige:

Bheadh an caoineadh sin díreach mar a bheadh amhrán brónach agus fonn leis. Bhíodh cuid go na daoine níos fearr ná a chéile leis an gcaoineadh mar bhíodh sé go cháil ar chuid go na daoine go rabhadar na gcaointeoirí maithe (Ó hAilín, 1971: 7).

Tugann an cuntas seo ag Partridge le fios go raibh ceol ag an gcaoineadh – dúirt Ó Muirgheasa agus é ag bailiú *Caoineadh na dtrí Muire* ó ‘Ghráinne Ultach’:

Ba mhór an chúis bróin liom nár fhéadas an fonn a scríobh síos i dteannta leis na focla, nó bhí scoith an-álainn truaimhéileach ag Gráinne ar an amhrán. Bhéarfadh sé obair duit cúl a choinneáil ar na deora agus tú ag éisteacht léi. Agus tá Gráinne ins an uaigh anois agus is dóiche nach bhfuil duine eile beo i gCúige Uladh anois a bhfuil an ceol is an fonn céanna aige (in Partridge, 1983: 132).

Deir William Carleton nach raibh mórán Béarla ag a mháthair, Mary Kelly, ach go raibh caointe ar a toil aici i gcontae Thír Eoghain ag tús an naoú haois déag. Léiríonn an tuairisc seo go raibh an caoineadh á chleachtadh i dTuaisceart na tíre ag tús an naoú haois déag. Bhí guth binn amhránaíochta ag a mháthair – rud a bhí ag teastáil ó chainteoir maith, agus mar a deir Carleton féin bhí nótaí á gcanadh aici:

My mother, whose maiden name was Kelly – Mary Kelly – possessed the sweetest and most exquisite of human voices ... She was not so well acquainted with the English tongue as my father... and for this reason among others she generally gave the old Irish versions of the songs ... Perhaps there never lived a human being capable of giving the Irish cry or keen with such exquisite effect, or of pouring into its wild notes a spirit of such irresistible pathos and sorrow. I have often been present when she ‘raised the keen’ – as it is called – over the corpse of some relative or neighbour ... and mere strangers were forced to confess her influence, by the tears which she caused them to shed for those whose deaths could in no way have affected them (1896: 7-9).

Mar sin, bhí cumhacht faoi leith ag an gceol mothúcháin an lucht éisteachta a mhúscailt. Bhí leas ag an ngol, mar a mhíníonn Murray:

Emotional tears contain manganese, which affects temperament, and prolactin, a hormone associated with depression. It’s thought that releasing these elements through tears helps balance the body’s stress levels, relieving tension (2011: 34).

Deir Ó hAilín ag tagairt do nós na caointeoireachta in Uíbh Ráthach, go raibh tábhacht faoi leith le cumas amhránaíochta an chainteora chun an caoineadh a

dhéanamh i gceart. Luann sé chomh maith go raibh an caoineadh ar a dtoil ag fir agus ag mná. Seo an méid a deir Tadhg Ó Murchadha:

B'iad na daoine ab'fhearr chun olagón a chasadh daoine go mbíodh guth maith amhránaíochta acu. Bhíodh mná (agus fir leis) ann a bhíodh nótaltha chun na mairbh a chaoineadh (Ó hAilín, 1971: 8).

Ní cheapann Ó Buachalla gur gá go bhfuil gaol ag na blúirí a bhailigh Liam de Noraidh de cheol an chaointe leis na lámhscríbhinní atá ar marthain de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* (1998: 31). Deir Pádraig Breatnach gur blúirí traidisiúnta iad na cinn a bailíodh agus go dtéann meadaracht na caointeoireachta a bailíodh san ochtú haois déag siar míle bliain roimis:

A number of recordings of traditional caoineadh as chanted or sung by women in Irish-speaking areas have been made in the present century. The earliest extant written examples of the verse keen are from the beginning of the eighteenth century, but the form of versification used (a series of short lines with two or three accented syllables and linked by stichic final rime) is represented in texts from a thousand years earlier (R. A. Breatnach, *ZCP*, 1997: 303).

Is léir gur meadaracht sheanda í meadaracht an chaointe. Is é is dóichí ná go raibh ceol ag *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ó thús mar tá na móitífeanna céanna ceoil ag Labhrás Ó Cadhla agus Bean Uí Chonaill mar a fheicfear ar ball. Anuas air sin, tá na móitífeanna sin le feiscint i gceol Elizabeth Cronin – nuair a bhailigh Séamus Ennis amhráin uaithi idir 1947-52 i nGaeltacht Mhúscaí. Is í an tábhacht is mó leis an gceol san fhilíocht ná go gcinntíonn an ceol meadaracht na filíochta. Deir Donal O'Sullivan: “‘Carolán always made the tune first and the poetry last’ ... The words were made to fit the tune, not the other way about” (in Ó Madagáin, 2000: 86). Tugann an Madagánach le fios “gur ag cur focla le ceol atá an file sa chaoi gurb é an ceol a chinntíonn an mheadaracht” (Ó Madagáin, 2000: 85). Tá gaol ciorcalach ag an gceol leis an meadaracht faoi mar a deir Ní Shíocháin:

Más fíor gurb é an ceol a chinntíonn an mheadaracht agus amhrán á chumadh, gaol ciorcalach fós is ea an gaol idir an ceol agus an mheadaracht sa tslí is go mbíonn ionad

lárnach ag an meadaracht i múnú an fhoinn neamhshocair cheoil agus amhrán á rá (2009: 48).

Chuirte ceol so-aitheanta leis an gcaoineadh i dtraidisiún na hÉireann (Ní Chinnéide, 1973: 92). Titeann an rud céanna amach in Albain: Deir J. L. Campbell: “It is certain that in Scottish Gaelic tradition poetry and music are inextricably fused. A Gaelic poet did not just compose a poem to be read or recited; he composed it to a definite tune” (1956: 88). Tá an feiniméan céanna sa Ghréig – go bhfuil cumhacht faoi leith ag an bpíosa ceoil speisialta seo. Deir Anna Caraveli-Chaves go bhfuil foirm cheoil amháin i gceantar faoi leith agus chomh maith, deir sí, gur fearr le caointeoirí na focail a rá seachas iad a chanadh mar go gcuirfeadh an ceol an méid sin chumha orthu:

The state of pain can be induced with the aid of several devices. Singing is one of the major devices. Each area, or distinct cultural group within an area has one basic melodic pattern to which laments are sung. Most of the melodic patterns have built-in devices which trigger a sense of sorrow in the audience. The characteristic lament melody of the Zagori province, for instance, uses microtones, stylized interjections of wailing sounds [Cf. Ochón agus ochón ó!], and octave-leaps at the end of each hemistich (half-line) to induce a state of pathos. Lament poets would much prefer reciting the words of songs to actually singing them to the lament melody so as to avoid intense pain (in Partridge, 1983: 92).

Is léir ón bhfianaise seo go raibh focail an chaointe *extempore* ach ní raibh an ceol *extempore* ar fad ach go mbeadh casadh ag an amhránaí maith nach mbeadh ag an amhránaí lag (Ó Madagáin, 1985: 158).

I measc an cheoil ón bhfichiú haois tá sleachta againn ó Labhrás Ó Cadhla ón Rinn, tá ceol againn ó Bhean Uí Chonaill ó Bhaile Mhuirne, ó Mhaggie Dirrane as Eoghanacht, Árainn, agus ó Elizabeth Cronin, Bean Uí Chróinín ó Bhaile Mhuirne. Bhí cead ag an té a bhí ag cumadh caointe focail nua a rá a chuirfeadh leis an stoc foirmlí a bhí ar eolas aici/aige ach níorbh fhéidir léi/leis ceol nua amach is amach a chruthú.

Sula ndéantar plé ar na samplaí féin den cheol, is fiú focal a rá mar gheall ar na tréithe faoi leith a bhaineann leis an gcaoineadh. Baintear úsáid as fuaimneanna speisialta le linn na caointeoireachta. Tá “och-och-ón-ó” ag Maggie Dirrane in *Songs of Aran* agus tá “a bhó a bhó-ó” ag Elizabeth Cronin in *Raghad*

ó thuaidh leat a bhó. Tá feidhm faoi leith ag na fuaimeanna seo chun an duine nó an t-ainmhí a chiúiniú. Tá an fhuaim chéanna “bó” le feiscint i bhfilíocht Sheafraidh Uí Dhonnchadha; deir Breandán Breathnach:

The first text we find associated with an air is that of *Is brónach mo thocht*, a lament written by the Kerry poet Seafraidh Ó Donnchadha, who lived in the second half of the seventeenth century. The occasion of the poem was the death of the poet’s spaniel Druimín, which was choked when a mouse being chased by a cat jumped into its mouth. The song has no less than twenty-seven verses, and it is directed to be sung to *Iom bó agus Um bó* a refrain with which each of the verses is ended (Breathnach, 1996: 19).

Tá brí thábhachtach ag na “long-drawn-out vocables” faoi mar a deir Hugh Shields chomh maith agus é ag caint ar an suantraí *A Bhean Úd Thíos*:

Mary Madden’s ‘A Bhean Úd Thíos’ ... from Co. Limerick (1855), is an apparent lullaby with unusually dramatic words ... information was concealed in a lullaby; the abducted woman is nursing a fairy child. By repetitive musical phrases and long-drawn-out vocables [*Seó hú leó, Seó hú leó* ag deireadh gach líne] she gives the message ‘sleep!’ to the child and to the fairies the message ‘all is well’ (Shields, 1993: 75-6).

Mar sin, ní trí thimpiste atá na fuaimeanna fadálacha sa chaoineadh. Ag tacú leis an bhfianaise Éireannach, tá traidisiún na hAlban. Déanann an Madagánach tagairt do thréithe an cheoil in Albain:

A sufficiently large number of Ossianic duain complete with chant-like music has survived in Scotland to enable accurate generalisations to be made about their musical structure and to set down its characteristics ... The most common of these set out by Francis Collinson in *The Traditional and National Music of Scotland* (p. 44), are: first, a reciting note on a monotone; second, the approach to this by one or more notes from above or below; third, “the use of only part of the scale”; and fourth, the descending cadence at the end. All four features can be noted clearly in the Kerry version of *Marbhna Mhic Fhinghin Duibh*: it is in the Aeolian (*Lah*) mode but without use of the sixth; the other features – approach note, reciting note and descending cadence – constitute the version structure of the piece ... All three features characterise also the first fragment from *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ... *Mo chara croí*, while that of the descending cadence is common to almost all the other known examples of the dirge-part of the keen (including, be it noted, *Fill, fill a rúin ó*) (Ó Madagáin, 1981: 235-6).

Mar sin, is léir ón bhfianaise seo go bhfuil saghas ceoil faoi leith i gceist. Bhí feidhm phraiticiúil ag an gceol sa chaoineadh – feidhm atá chomh seanda leis na cnoic .i. an tocht a scaoileadh. Mar a deir an Madagánach:

Ba shin í ba chéad fheidhm ag an gcaointeoireacht leis, is é an racht a ligean, agus comhbhrón tacaíochta an lucht éisteachta a mhúscailt (Ó Madagáin, 1992: 165).

6.3 An caoineadh á chleachtadh in Éirinn

Bhí an chaointeoireacht ar siúl ar fud na hÉireann go léir taobh amuigh de cheantar Fhotharta agus Uí Bhairrche in oirdheisceart Loch Garman. De bhunadh Angla-Normanach na daoine sa dá bharúntacht seo (Ó Muirthe, 1978: 23).⁶³

Is tearc lámhscríbhinn ó chúige Chonnacht le caointe ann ach fuarthas lámhscríbhinn amháin de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* a bhí i seilbh Denis Kelly i gcontae na Gaillimhe i lár an naoú haois déag.⁶⁴ Cé gur ó chúige Mumhan an téacs seo ó thús chuaigh a cháil i gcéin.

Cad is cúis, áfach, leis an easpa lámhscríbhinní i gcúige Chonnacht agus i gcúige Uladh a luann Ó Buachalla (1998: 50)? Le linn an Ghorta Mhóir, d'imigh na milte ón tuath ar imirce ach tá fianaise ann gur thug siad a lámhscríbhinní leo agus leanadar orthu ag breacadh béaloidis ó Ghaeilgeoirí thar lear. Mar shampla, bhronn an Ciarraíoch, Pádraig Feirtéar, a bhailiúchán lámhscríbhinní a bhí bailithe aige ó Ghaeilgeoirí in Éirinn agus i mBoston ar UCD i 1924.⁶⁵ B'fhéidir nár breacadh mórán caointe síos ó Chúige Chonnacht ná ó Chúige Uladh ach ní chiallaíonn sé sin nach raibh an caoineadh riamh ann. Tacaíonn an sliocht seo a leanas le fianaise Carleton, a insíonn scéal mar gheall ar an mbean chaointe dhéanach in Ard Mhacha. Deir Ní Uallacháin:

The last known woman heard keening over the dead in the south Armagh area was Margaret Modartha Kelly from Carrickasticken, Forkhill, who lived by the river near Urney graveyard. She was related to Michael J. Murphy, who recalled that 'my Aunt Rose Mulholland of Dromintee ... lay dying for over a week ... so a pony and trap was sent ... to fetch her half-aunt Marget Mothera. She was a fluent native speaker and stepped out of the trap making laments in Gaelic for her step niece (Ní Uallacháin, 2003: 146-7).

Mar sin, is léir agus í ag imeacht ón gcairt agus í ag cumadh filíochta, gur chaointeoireacht *extempore* a bhí anseo i gcontae Ard Mhacha. Ag cur leis seo tá

⁶³ Do nósanna an bháis sa cheantar sin, is fiú féachaint ar Stokes (1894: 380-385).

⁶⁴ Tá sé seo ar fáil i leabharlann John Rylands i Manchester féach Mac Lochlainn (1972: 109-19).

⁶⁵ Feicthe ar an 3/10/11. Ar fáil ag:

http://www.ucd.ie/library/finding_information/special/archival/ferriter/.

dírbheatháisnéis Carleton ina ndeir sé go raibh a mháthair féin in ann caointe a chumadh i dTír Eoghain ag tús an naoú haois déag. Ag tacú leis an bhfianaise go raibh an caoineadh á chleachtadh i dtuaisceart na tíre tá cuntas ag Henry Morris ina alt *Irish Wake Games* (1938). Chuir sagart paróiste, an Rev. Father Smollen, deireadh leis an gcaoineadh i gcontae Fhear Manach, ach bhí an caoineadh fós beo i nDún na nGall ag tús an fichiú haois:

The *caoin* had just been suppressed before my time in my native parish by an up-to-date young curate, Rev. Father Smollen, who died some forty years later in Enniskillen as Dean of Clogher. I heard it in the early years of this century [an fichiú haois] in Gweedore, Co. Donegal, but I do not think the *caoin* survives now in any part of Ulster (Morris, 1938: 128).

Anuas ar an gcléir a bheith i gcoinne na caointeoireachta, bhí easpa measa ar lámhscríbhinní Gaeilge, go háirithe i dtuaisceart na hÉireann ag deireadh an naoú haois déag – rud a mhíníonn an easpa lámhscríbhinní seo ar an gcaointeoireacht i gcúige Uladh. Is léir sa bhlúire a leanas go raibh an chléir Chaitliceach féin ana-ghéar ar an nGaeilge sa Tuaisceart mar ceapadh gur bhagairt í an Ghaeilge ar an gcreideamh:

Some of this disregard for the value of Gaelic manuscripts can be attributed to the bitter and hostile battle between the Catholic and the Protestant churches in parts of Ulster over the teaching of the Bible in Irish by ‘The Irish Society’ ... In Antrim, the row was fought out in the newspapers of the time. In south Armagh and its hinterlands, it was fought mainly from the pulpits. The exhortation by some local Catholic clergymen that Irish was ‘a threat to the people’s faith’ and their call to ‘abandon Irish’ had a direct bearing on the fate of many of these manuscripts, which ended up in some cases on rubbish dumps, as playthings for children or as wrappings for groceries (Ní Uallacháin, 2003: 21-2).

Is léir ón bhfianaise seo (Kroeg, 2004: 126) go raibh drochcháil ar Chonnachta agus go raibh eagla ar thurasóirí dul ann mar ceapadh gur áit chontúirteach a bhí inti. Dá mba rud é nach raibh an caoineadh á chleachtadh in aon áit eile ach sa Mhumhain conas go bhfuil samplaí as Árainn againn? Taifeadadh Maggie Dirrane ag caoineadh i 1955, agus foilsíodh an ceirnín *Songs of Aran* (Cowell, 1957). Seo *Caoineadh na Marbh* a thug sí uaithi:

Och och-ón ó
'gus och-ón ar maidin
Och och och-ón ó
Och och-ón ó
Is och och-ón ó go deo ar maidin

A bhó a bhó,
A bhó a bhó
'gus a bhó
'gus a bhó a bhó
'gus a bhó a bhó
a bhó ar maidin

Samhlaím nach bhfuil anseo ach an curfá den chaoineadh; b'fhéidir go raibh Maggie Dirrane mar chuid den churfá seachas mar chaointeoir cáiliúil. Ní filíocht *per se* atá sna hamhráin ag Maggie Dirrane in *Songs of Aran* ach fós féin tá an *ochón* nó creatlach an chaointe fágtha ann .i. an tríú chuid den chaoineadh a luann an Madagánach .i. an gol:

There were normally three steps to a round of keening, namely, The Salutation (spoken or sung, in which the keener called upon the deceased by name or term of affection, e.g. *A mharcaigh na mbánghlac*), the Dirge (partly extempore verse, sung by the lone keener to a simple chantlike tune) and the Choral Cry (begun by the keener, joined by the entire assembled company: little more than vocables of grief such as *uchón* or *ulaloo*, sung to very different and more complicated kind of music) (1982: 176-7).

Féachfar anois ar fhianaise faoi litearthacht in Éirinn chun iarracht ar choitiantacht na lámhscríbhinní sa Mhumhain a mhíniú. De réir Uí Chíosáin bhí dhá shaghas litearthachta ann:

As regards the dimensions of literacy in Irish between 1750 and 1850 ... Qualitatively we can distinguish two types within this literacy. The first type was found throughout the Irish-speaking areas, but predominantly in Munster, where the Irish-speaking community was most socially diverse, and where most of the surviving manuscripts and the Catholic religious printing in Irish originated. Ó Conchúir has demonstrated the extent of scribal production in County Cork alone, counting over 200 scribes in the period 1700-1850 ... This literacy probably encompassed both reading and writing, since

patrons were of relatively high social status, and was heavily influenced by manuscript practice (1997: 157).

Bhí fuilleach scríobhaithe sa Mhumhain, go háirithe i gcathair Chorcaí ag tús an naoú haois déag; deir Ní Úrdail:

Gaelic literary activity began to flourish in urban Cork in the first two decades of the nineteenth century: the rural setting of the *cúirt éigse* or court of poetry gives way to the urban Cork context in which a number of scribes were producing scribal material for their patrons, whether clergy or antiquarians (2000: 233-34).

In ainneoin líon mór na scríobhaithe, níor tháinig ach méid ana-bheag de na lámhscríbhinní seo slán san ochtú agus go háirithe sa naoú haois déag. Deir Ó Conchúir:

Is eol duinn, le cinnteacht, a thuilleadh saothair a bheith déanta ag cuid de na scríobhaithe seo [Seán Ó Conaill, Mícheál mac Peadair Uí Longáin, agus Seán Ó Murchú na Ráithíneach], ach nár tháinig sé slán, agus tá fianaise an tseanchais againn i dtaobh an scrios a deineadh ar shaothar daoine eile, gan trácht in aon chor ar an bhfianaise atá againn ar dhíothú lámhscríbhinní i gcoitinne san 18ú haois, agus go háirithe san 19ú haois, sa tslí gur deacair an pictiúr fírinneach do shaothar na scríobhaithe seo ar fad a shamhlú (1982: 225).

De bharr líon na scríobhaithe sa cheantar, is é is dóichí ná go raibh cuid acu sásta caointe a bhreacadh ó mhná caointe do bhailitheoirí agus d'ársaitheoirí ar nós Croker agus Mrs. Hall. Sa Mhumhain, bhí béim mhór faoin tuath ag lámhscríbhinní ar an saghas litearthachta ansin – léamh agus scríobh. Sa naoú haois déag níorbh ionann an scéal i gConnachta agus in Ulaidh.⁶⁶ Dá bhrí sin, ba mhinic gur cumas léitheoireachta amháin a bhí ag muintir Chonnacht agus muintir Uladh seachas léamh agus scríobh mar a deir Ó Cíosáin:

Evidence for a second type of literacy comes from the work of Protestant evangelical societies in the early nineteenth century. Some of these societies advocated the reading of scripture in Irish, and employed teachers to teach reading in Irish. De Brún has described the employment of between 250 and 300 individuals during the 1820s by the

⁶⁶ Cé go bhfuil eisceachtaí tábhachtacha ann; féach Ní Uallacháin agus í ag caint ar oirdheisceart Uladh, áit a raibh lámhscríbhinní á gcruthú go láidir (2003: 21-2).

main society, the Irish Society for Promoting the Education of the Native Irish through the Medium of their own Language. The distribution of these teachers corresponded to the areas of activity of the Society and evangelical activity in general, with particular concentrations in south Ulster, north Connaught and on the west and south-west coasts. The literacy in the Society's schools differed from the Munster literacy in that it was more print-based, using reading primers and parts of scripture produced by the societies themselves (although many of the teachers were Irish-language scribes). Because of its religious inspiration, it probably contained a large proportion of reading-only literacy (Ó Ciosáin, 1997: 157) [uaimse an bhéim].

Go simplí, bhí traidisiún láidir lámhscríbhinní sa Mhumhain – sin é an fáth go bhfuil níos mó caointe againn i bhfoirm lámhscríbhinní ó Chúige Mumhan ná ó aon áit eile sa tír. Dá mba rud é go raibh litearthacht ag daoine i gConnachta agus in Ulaidh b'fhéidir nach raibh uaireanta ach léamh acu (*reading-only literacy* mar a thugann an Cíosánach air) agus b'fhéidir gur cúis eile í sin go dtagann formhór na lámhscríbhinní ón Mumhain.

Ní dóigh liom go bhfuil deireadh ráite go fóill mar gheall ar an gceist seo. Luas cheana an t-amhrán *Fill, fill a Rúin Ó* mar shampla de chaoineadh a chuirtear i mbéal máthar ar thréig a mac an tsagartóireacht agus an creideamh Caitliceach go hiomlán mar gheall ar an ngrá a bhí aige do bhean. Má tá comharthaí sóirt an chaointe aige, ní hionann iad agus caointe na Mumhan. Tá an t-amhrán Connachtach *Donnchadh Bán* (á chanadh ag Darach Ó Catháin Gael Linn, 2004) spéisiúil chomh maith mar gheall ar na tréithe caointeoireachta go léir atá le sonrú ann. Is i gceol na ndánta seo is mó a thugtar faoi deara a gcosúlacht leis an gcineál caointe atá á phlé againn. Díol suime é sin, agus is fiú aird níos grinne a dhíriú ar an gceol féin, chun roinnt eile den iliomad bearnaí inár gcuid eolais agus inár dtuiscint a líonadh. Seo a leanas mar sin, cíoradh agus caibidil ar ghné an cheoil den chaoiteoireacht, gné riachtanach ar deineadh faillí go minic cheana air. Caithfear anois féachaint ar na samplaí ceoil atá ar marthain don chaoineadh.

6.4 An caoineadh mar sheánra ceoil

Sa chuid seo, scrúdófar seacht mblúire de cheol an chaointe atá ar marthain in Éirinn. Taispeánfar go bhfuil tréithe comónta ceoil eatarthu. Fuarthas amach sa taighde seo go dtosaíonn na seacht bpíosa seo a leanas ar an tríú nóta den scála agus go gcríochnaítear ar throitheán buaine ar an tríú nóta. Bíonn sé sa scála aeólach don chuid is mó .i. ciallaíonn sé seo go ndéantar an nóta *Lah* a sheachaint. Tá réimse réasúnta gearr ag na blúirí seo .i. thart ar ochtach, mar braitheann sé ar fhéidireachtaí an ghutha. Mar sin, is féidir a áitiú ó na píosaí seo gurb é struchtúr bunúsach an chaointe ná:

6.4.1 “Mo chara croí” (de Noraidh, 1965: 28)

MO CHARA CROÍ*

Máire Bean Uí Chonaill, An Muileann, Baile Mhúirne, 11 Meitheamh, 1941

Gan tomhas. ♩ = 104. *♩ = 80*

Mo char-a croí is uan tú 'Sná creid-se'n du-din sin
Ná'n co-gar a fu-air-is, Gur a chodl-adh ehu-as-
sa tí hea' u-ain-igh, Ach ag cur do lein-iibh chun
su-ain-is Do bhí ró-thu-ar-tha.

**Sliocht as "Caoineadh Aíri Uí Laoghair".
Ná déantar briseadh sa cheol idir "tú" agus "'sná" ná idir "-sa" agus "ní".*

Seo blúire a bhailigh Liam de Noraidh ó bhéalaithris Máire Bean Uí Chonaill, ón Muileann, Baile Mhuirne, i 1941. Is é atá ann ná freagra Eibhlín ar dheirfiúr Airt .i. nuair a cháineann a deirfiúr céile í gur chuaigh Eibhlín a chodladh ar tórramh Airt. Is sliocht é seo as *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* i scála aeólach – áit a ndéantar an *Lah* nó sa chás seo an nóta *G* a sheachaint. Ní féidir cantaireacht a thabhairt ar a leithéid mar tá fonn ag gabháil leis. Tá an píosa gan amchomhartha agus gan tomhas. Mar sin, tá an rithim scaoilte go maith. Tá tríphléadach mar thréith choitianta ornáidíochta sa phíosa seo – tá cúig cinn ar fad sa phíosa. Críochnaíonn an píosa ar nóta troithleán buaine. Tá raon ochtach sa bhlúire seo. An tréith is tábhachtaí ar fad sa cheol seo ná go ndéantar an séú nóta (nó nóta *Lah*) a sheachaint. Osclaíonn agus críochnaíonn an píosa ar an tríú nóta. Tagann na tréithe ceoil go hiomlán le hócáid na caointeoireachta – tosnaíonn an píosa ard agus titeann sé ar nós osna. Tá nasc doshéanta idir focail agus ceol an phíosa seo agus *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* mar atá sé againn i bhfoirm lámhscríbhinne inniu:

Mo chara croí is uan tú
'S ná creidse 'n duain sin
Ná 'n cogar a fuairis
Gur a chodladh chuasa
Ní hea 'uainigh
Ach ag cur do leinibh chun suainis
Do bhí róbhuartha.

(de Noraidh, 1965: 28).

Féachfar anois ar phíosa eile a bhailigh de Noraidh, ó Labhrás Ó Cadhlaigh, an t-amhránaí cáiliúil ó Scairt na Draighní i bparóiste Chill Bhriain, i gcontae Phort Láirge. Sa Rinn a bhí sé nuair a fuair de Noraidh an píosa seo uaidh.

6.4.2 “A mhná na Súile Bog” (de Noraidh, 1965: 28)

A MHNÁ NA SÚILE BOG*

Labhrás Ó Cadhlaigh, An Rinn, 30 Lúnasa, 1940

*Stíocht as “Caoineadh Airt Uí Laoghaire”.
“An glao deireanach roimh cur an choirp.” (An t-amhránat).

28

Rugadh Labhrás Ó Cadhlaigh i Scairt na nDraighní, Béal Átha na Molt, Co. Phort Láirge. De réir dealraimh, d’fhoghlaim Labhrás na sleachta de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* óna mháthair agus óna aintín (Ó Braoin, 1980: 47). Thuig Labhrás tábhacht an cheoil sa chaoineadh agus bhraith sé an phian a bhain leis an gcaoineadh, faoi mar a deir Mícheál Mac Cárthaigh: “Ba mhinic a chonac an deor faoina shúil tar éis dó amhrán a chanadh” (in Ó Madagáin, 2000: 89).

Arís, tá na focail chéanna anseo de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* is atá in *Ferriter 1, UCD*. Is píosa ceoil fionnmhair é, tá rithim faoi leith ann, is é an t-amchomhartha ná ceithre chroisín sa bharr; mar sin tá bualadh faoi leith ag an bpíosa. Tá ornáidíocht fós le feiscint sa phíosa seo – dhá thríphléadach. Críochnaíonn an píosa ar nóta troithleán buaine. I dtéarmaíocht an cheoil chlasaiceigh, is féidir a áitiú go bhfuil focaldathú ar siúl .i. leanann treoir an cheoil (troithleán buaine) agus brí na bhfocal sna focail ‘ag iompar cré ’gus cloch’. Mar a dúirt Labhrás féin, ba é seo: “an glao deireanach roimh chur an choirp” (de Noraidh, 1965:28). Cuireann sé seo leis an argóint go raibh na foinn mar bhunús ag an gcleachtas ceapadóireachta. Tá raon ochtach ag an bpíosa seo chomh maith. Arís, osclaíonn an píosa ar an tríú nóta agus críochnaíonn sé ar an tríú nóta agus déantar an séú nóta a sheachaint. Mionscála módúil atá i bpíosa Labhráis, a dhéanann *Lah* nó sa chás seo an nóta *G* a sheachaint.

A mhná na súile bog
Stadaigí 'n bhúr ngol
Go bhfaigh' mo lao gheal deoch
Roimh é dhul isteach sa scoil
'Sní 'foghlaim léinn ná port
Ach ag iompar cré 'gus cloch

(de Noraidh, 1965: 28).

6.4.3 “Iníon Uí Mhuiríosa” RTÉ 234: traic 32

Thug Labhrás Ó Cadhla dhá chaoineadh eile uaidh .i. *Caoineadh Dhiarmaid Stokes* agus *Caoineadh Iníon Uí Mhuiríosa* agus bhí an fonn céanna ag an dá bhlúire seo. Tá an t-amhrán seo ar fáil ar an albam *Amhráin Ó Shliabh gCua* le Labhrás Ó Cadhla (2000). Mar a deir an Madagánach:

Caoineadh is ea ceann acu do Bhríd Ní Mhuiríosa ar an gCeapaigh ... Chífear láithreach gurb é an fonn céanna lenar chan Labhrás an blúire de *Chaoineadh Airt Uí Laoghaire*, ach, murab ionann is sa bhlúire sin, go bhfuil mórán ornáidíochta curtha anseo leis ... an fonn céanna arís eile atá sa dara caoineadh ar an téip úd a luaigh mé le Labhrás Ó Cadhlaigh, ‘Caoineadh don Ghabha cois Bríde’, a chan Máire Ní Dhonnagáin dá deartháir (Ó Madagáin, 1978: 36).

Mar sin, is léir ó na blúirí seo ó Labhrás Ó Cadhla go mbíodh an fonn céanna aige do *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, *Caoineadh Iníon Uí Mhuiríosa* agus *Caoineadh don Gabha cois Bríde*. Seo *Caoineadh Iníon Uí Mhuiríosa*:

$\text{♩} = 84$

Tá tú'dul a - má - ireach ag tó - gaint á - ras do lea pan, O³ san á - it nach

gá ² dhuit bheith á rómhar ná 'grafadh San áit ná ta - gann

trá - ³ lach i lámha na bhfearaibh San á - it ³ nach

gá dhuit bia ná éa - dach A-gus cuir-fí-mid-a chod-ladh le so-las an lae tú

Níl buille rialta ag an bpíosa seo. Athraíonn an t-amchomhartha ó 3/4 go 4/4 go 3/4 go 2/4 etc. Tá cúig thríphléadach ag an bpíosa – ornáid chomónta is ea é sa chaoineadh. Arís tá réimse ochtach ag an sliocht seo. Más réimse gearr atá ag na blúirí seo ar fad, is é is dóichí ná gur baineadh úsáid as an nguth seachas uirlís, mar shampla, sa chaoineadh, mar tá réimse níos teoranta ag an nguth ná mar atá ag uirlís. Tosaítear ar an tríú nóta agus críochnaítear ar throitheán buaine ar an tríú nóta. Déantar an séú nóta a sheachaint. Féachtar an osna arís sa cheol – toснаíonn an píosa ar D agus críochnaíonn sé ochtach níos ísle ar D.

6.4.4 “Caoineadh don Athair Seán Ó Maonaigh” (de Noraidh, 1965: 25)

Seo blúire a fuarthas ó bhean Mhic Dhomhnaill i nDún Garbhán i 1940. Déanaim an píosa ceoil seo a cheangal don chaoineadh a deineadh le *Caoineadh an Athar Seán Ó Maonaigh* (C19 mar a thugann Ó Buachalla air 1998: 99). Níl buille socair ag an bpíosa ceoil seo. Athraíonn an t-amchomhartha ó 4/4 go 5/4 go 2/4 etc. Tá an scála módúil seo in úsáid anseo arís. Níl sa chéad nóta C ach nóta troitheánach a shíneann chuig an D, an tríú nóta sa scála, ar a bhfuil an chéad bhuille ag titim. Mar sin, leanann an ceol seo patrún an chaointe. Tá réimse ochtach ag an bpíosa seo. Tá an séú nóta in easnamh ar fad sa phíosa seo; mar sin tá éiginnteacht sa cheol. Is ionann an éiginnteacht seo agus scaoilteacht sa cheol. Ní fios don éisteoir cén treo ina rachfaidh an ceol; an ndíreoidh sé ar

mhionghléas nó ar mhórghléas nó an bhfanfaidh sé idir eatarthu? Baineann teannas leis an idir eatarthu seo, agus is í sin an chúis go n-oireann an mód áirithe seo don chaoineadh. Tá éiginnteacht ann, ach tá sé fós suite sa mhionghléas. Deir de Noraidh:

Sagart paróiste Chill Rosanta ab ea an tAthair Seán Ó Maonaigh. Dúirt Labhrás Ó Cadhla liom gur bhean darbh ainm Neans Ní Chadhlaigh a cheap an caoineadh seo (1965: 25).

CAOINEADH DON ATHAIR Ó MAONAIGH

Bean Mhic Dhomhnaill, Dúngarbhán, (de mhuintir Fhathaigh), 18 Iúil, 1940

6.4.5 “Fill, Fill a Rúin ó” (Ó Tuama, 1958: 6-7)

Cumadh an caoineadh seo i nDún na Gall idir 1740-50 (féach Ó Madagáin, 1981: 317). Tugtar *Caoineadh Dhoiminic Uí Dhomhnaill* nó uaireanta *Pill, Pill a Rúin Ó* ar an gcaoineadh seo. Cuirtear an t-amhrán seo i mbéal mháthair Uí Dhomhnaill. De réir dealraimh, thiontaigh sé ina mhinistir Protastúnach agus iarrann a mháthair air “filleadh” ina shagart Caitliceach. Léirigh Ó Madagáin go bhfuil ana-chosúlacht idir an fonn seo *Fill, Fill a rúin ó* a cumadh idir 1740-50 (Ó Madagáin, 1981: 317) agus na caointe:

Mhair an chaointeoireacht go láidir sa Ghaeltacht i dTír Chonaill go háirid san Iarthuaisceart. Ar ndóighe is le Carraig Airt a bhaineas *Caoineadh Dhoiminic Uí Dhomhnaill* nó *Pill, Pill a Rún Ó*, mar is fearr aithne air. Amhrán é seo a chuirtear i mbéal mháthair Uí Dhomhnaill nuair a thiontaigh sé ina mhinistir mar gheall ar bhean a thit sé i ngrá léi (Ó Laoire, 1995: 745).

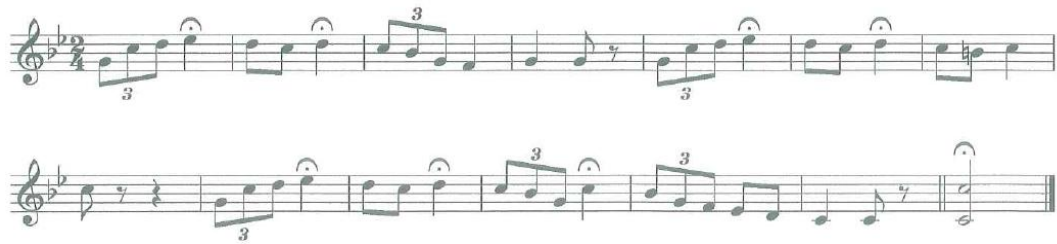
Tosnaíonn an píosa seo ar an tríú nóta den scála agus críochnaíonn sé ar an tríú nóta den scála. Críochnaíonn sé ar troithleán buaine arís cosúil leis na blúirí eile. Ó thaobh na hornáidíochta de, tá an tríphléadach ann faoi dhó sa phíosa seo. Níl oiread is G amháin sa phíosa. Arís, réimse ochtach atá ag an sliocht seo. An rud is tábhachtaí arís ná go ndéantar an séú nóta den scála a sheachaint – cad is brí leis an easnamh seo? Is léir go raibh fonn ceoil speisialta a chuirtear le saghas áirithe filíochta nuair a bhí caoineadh á rá mar a thug Charles Etienne Coquebert de Montbret faoi deara (in Ní Chinnéide, 1973: 92). Má bhí an fonn seo ar eolas ag an bpobal, thuig siad an tábhacht a bhain leis an gceol áirithe seo. Comhartha ab ea an scála módúil seo ar an gcaoineadh. Níorbh fhéidir é a úsáid ar ócáid ar bith, bhí feidhm faoi leith ag an gceol, agus thug sé nod don phobal go raibh tábhacht faoi leith ag baint leis. Seo mar atá sé scríofa ag an Seán Óg Ó Tuama thíos (1958:6-7).

fill, fill, a rúin ó

fill, fill, a rúin ó, - - - fill, a rúin ó, is ná
 himig uaim, fill orm, a éuis-le's a stóir, a-gus
 éiríó tú'n glóir' má fill-píó tú. Síúil mi-se tál is a ópus. -
 I Mó-ta Gráinn' Ói - ge 'o ru-gab mé, 'S ní. pá-ca mé ion-tas go
 fóill - - - Mar an Sa-gart Ó 'Omh-naill' na mín-is-tir.

6.4.6 “Keen” (Hall, 1841: 225)

Seo blúire ceoil a bhailigh Mrs. S. C. Hall a d’fhoilsigh sí ina leabhar *Ireland: its scenery, character etc.*, i lár an naoú haois déag; deir sí, “This keen is very ancient, and there is a tradition that its origin is supernatural” (Hall, 1841: 225). Cé nach bhfuil focail ag an gcaoineadh seo is féidir a aithint gur caoineadh atá ann ó thaobh an cheoil de. Déantar an séú nóta a sheachaint arís .i. an nóta A sa chás seo. Tá an scála módúil céanna in úsáid anseo. Tá réimse tréach comhshuite ag an gcuid seo – níos leithne ná cuid de na caointe eile. Mheabhrófaí ceol claisiceach leis an nóta *b* nádúrtha sa tseachtú bharr. Arís, tá an tríphléad – tréith comóna sna sleachta seo ar fad le feiscint faoi chúig sa phíosa gearr seo:

6.4.7 “Raghad-sa ó thuaidh leat, a bhó” (Ó Cróinín, 2000: 186-7)

Anois féachfar ar “The Queen of Irish Song” mar a thug Séamus Ennis uirthi .i. Elizabeth Cronin. Is léir nach caoineadh *per se* a bhí á chanadh ag Elizabeth in *Raghad ó thuaidh leat a bhó* “Mo chara mo bhó” ach tá an oscailt sa dara véarsa cosúil leis an ngnáthoscailt a fhaightear in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* “Mo ghrá go daingean tú” etc. Seo an téacs ar fad a thug Elizabeth uaithe:

Raghad-sa ó thuaidh leat, a bhó,
 Agus tiocfad aduaidh leat, a bhó,
 Cois Abha Móire, a bhó,
 Mar a bhfaghaidh tú seamróg,
 Neoinín barra-ghlas,
 A chuirfidh ag cneadaigh tu,
 Agus ó, mo chara thu!

Is ó, mo chara mo bhó,
 Is ó mo chara mo bhó!
 Is nár bhuailidh aon mhasla thu
 Poll ná madra,
 Céim cruaidh carraige,
 Bearna bhascaithe,
 Do bhainfeadh aon leagadh asut
 Agus ó, mo chara thu!

(Cróinín, 2000: 186-7).

Is spéisiúil an rud é go luann Dáibhí Ó Cróinín foinse eile leis an amhrán sin “Raghad ó thuaidh leat, a bhó”. Tógadh *Amhrán Chruidhte na Bó* ó Shíobhán

Ní Chróinín, Béal Átha An Ghaorthaigh, Co. Chorcaí, thart ar 1916; i gcló in *Timthridh an Chroidhe Naomhtha*. Tá nóta ag gabháil leis an amhrán:

A note following the text reads ‘Nóra Ní Laoire, cailín aimsire a bhí againn ar a’Ráth, a bhíodh ag gabháil don rócán so. Bhí sí thar barr chun poirtíní béil – puss music – choinneóch sí ringceoirí ar siúl go brách’ (Ó Cróinín, 2000: 186).

Is díol suime é an líne “poll ná madra” ag an mbeirt bhan faoi mar atá “bó nó capall” in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*. Chífead anseo arís go bhfuil an fhoirm chéanna – dhá aiceann in aghaidh na líne; tá uaim ann, agus amas san aiceann deiridh i ngach líne – ann chomh maith. Tabhair faoi deara an stoc foirmlí chomh maith “Codladh go headartha” in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* agus “Ar linn an eadarshuth” anseo ag Siobhán Ní Chróinín. Freagraíonn na focail mar sin do phatrún an chaointe agus is féidir patrún an cheoil a aithint dá réir sin chomh maith:

Mo chroidhe mo chaithiseach!
Mo chroidhe mo phaidir thú!
Aghaidh do lachta leat.
Cúl do sheasgais leat.
Go bhfaghair do thairbhe
A bhanaltra an bhainne seo.
Éireóchad ar maidin leat.
Siubhlóchad cois Fleasga leat;
Mara bhfaighead duit fairsinge,
Fear mín fada duit
Poll ná madra
Ná aon ní basguitheach
Do bhainfeadh iomard asat
Ar linn an eadarshuth!

(Ó Cróinín, 2000: 186).

Má fhéachtar ar an amhrán *Raghad-sa ó thuaidh leat, a bhó* ag Elizabeth Cronin tá cosúlachtaí idir é agus an caoineadh, go háirithe ó thaobh na meadarachta de. Tá coibhneas na bhfocal agus an cheoil le feiscint go cruinn ann. Ó thaobh na meadarachta de is caoineadh é .i. tá dhá aiceann in aghaidh na líne don chuid is

mó, tá amas sa chéim dheiridh agus tá uaim idir “céim” agus “cruaidh” agus “carraige”.

Arís, tosaíonn an píosa seo ar an tríú nóta den scála – *D*. Déantar an séú nóta sa scála .i. *G*, a sheachaint. Críochnaíonn an píosa ar an tríú nóta den scála chomh maith. Tá an cur síos san amhrán díreach mar a bheadh an caoineadh .i. gheobhaidh an bhó seo seamróg – luaitear na rudaí ar fad a chuirfear ar fáil don bhó. Tá macalla dá leithéid in *Caoineadh Airt Uí Laoghair*: “Go nglaofam ar chóisir fhairsing” (Ó Tuama, 1961: 36). Tá réimse naoch ag an mblúire seo. Tá mionghléas móduil in úsáid. Tá an scála móduil mar chuid lárnach den chaoineadh. Cuireann an scála speisialta seo brón, éiginnteacht agus leochaileacht sa cheol:

The suffering of the Irish people during centuries of persecution cannot have failed to leave its mark, even after a measure of national freedom had been gained. This fact and the modal nature of much of our music partly explains the note of tenderness and melancholy which is so evident (O.P., 1970: 94).

Ragh-ad - - sa ó thua-idh leat, a bhó, _____

Ag-us tioc-fad ad-uaidh leat, a bhó, _____

Cois Ab - ha Móir - e, a bhó, _____

Mar a bhfaghaidh tú _____ seam - (a) - róg, _____ (a) _____

Neoi - - nín _____ barr - a - ghlás, _____

A chuir - fidh _____ ag cnead - aigh _____ tu,

A - gus ó, _____ mo chara thu!

Léiríonn an píosa seo ana-chosúlacht ar láimh amháin le véarsaíocht an chaointe. Ar an láimh eile, tá buntréithe i gcoitinne ag an gceol le píosaí eile ceoil a théann le véarsaíocht chaointe. Dhiúltaigh Bréandán Ó Buachalla glacadh leis na píosaí sin ar an ábhar “go bhféadfaí ceol a chur le haon saghas véarsaíochta”, pointe nach féidir a shéanadh. Ach tá patrún le feiceáil ag eascairt as m’fhianaise, is é sin go raibh saghas ar leith ceoil ann a chuirte le saghas ar leith véarsaíochta.

Deineadh mionscrúdú ar sheacht sampla de cheol an chaointe ó 1841 ó Mrs. Hall ar aghaidh go dtí an 1947 le samplaí ceoil ó Elizabeth Cronin. Fuarthas amach sa taighde seo go dtosaíonn formhór na bpíosaí seo ar an tríú nóta den scála. Críochnaíonn na píosaí seo ar throitheán buaine⁶⁷ ar an tríú nóta. Tá réimse gearr ag na blúirí seo – thart ar ochtach go minic agus is annamh a théitear thar an méid sin. Seachnaítear an séú nóta den scála, rud a chiallaíonn go mbaintear úsáid as scála módúil, déantar an nóta *Lah* a sheachaint. Críochnaíonn na caointe ar an tríú nóta den scála. Dá bharr sin, cloiseann an t-éisteoir an tríú nóta,

⁶⁷ Sustained pedal note.

idirchéim a ghníomhann mar chomhartha do mhionghléas, is é sin gléas brónach ceoil. Mar sin, tagann coitiantacht na gné seo sna caointe leis an argóint go raibh seánra ceoil áirithe, seánra a leag béim ar mhionghléasanna nó a mhair i mionghléas.

Cé gur scrúdaíodh saghasanna áirithe ceoil, amhrán crúite agus caointe ina measc, is léir go raibh cineál ar leith véarsaíochta ann agus gur tháinig an ceol leis an véarsaíocht áirithe seo. Nuair a baineadh úsáid as an scála seo i mionghléas módúil, bhí an fonn ceoil so-aitheanta ar eolas ag an bpobal. Dhéantaí focail dhifriúla a chumadh (ag brath ar an ócáid) agus a shníomh isteach ar chreatlach an cheoil, agus i meadaracht an cheoil áirithe sin. Bhí feidhm speisialta ag an gceol draíochtúil seo le linn obair na mban.

6.5 Suantraithe, caointe agus amhráin chrúiteacha

The few Irish parallels to choric metre that can be identified include *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*, a woman's lament similarly constructed without division into verses, and the spinning-wheel songs quoted by Petrie, used at women's working parties very much like waulking ... The line is the unit in most choric songs, with the vocable refrain coming in usually after every line, and sometimes also at a caesura in the middle of each line (Bruford, 1990: 70).

Is é atá i gceist ag Bruford le “choric” ná go mbíonn curfá i gceist. Is léir sa chaoineadh mar a luaigh de La Tocraye, “The women cried in chorus one after the other – *hu lu lu*” (1917: 89). Is í an tábhacht a bhaineann leis an ráiteas seo ná go bhfuil cosúlachtaí láidre ó thaobh na meadarachta de idir na saghasanna filíochta seo a chumtar le linn obair na mban. Stiúraíonn bean amháin an t-amhrán agus tacaíonn mná eile léi sa churfá agus iad ag obair le chéile – agus is í an fhilíocht seo toradh a gcuid oibre. Ó thaobh na meadarachta de, is deacair an rud é an saghas filíochta seo a scarúint ina véarsaí.

Tá baint faoi leith ag suantraithe, ag caointe agus ag amhráin sheisreacha le chéile i dtraidisiún na hÉireann. Anuas ar Phetrie a thug cosúlachtaí eatarthu faoi deara, deir Joyce:

While ploughmen were at their work, they whistled a peculiarly wild, slow, and sad strain, which had as powerful an effect in soothing the horses at their hard work as the milking-songs had on the cows (in Ó Madagáin, 1985: 207).

Tá baint, dar liom, ag an tríú cuid den chaoineadh, an *ochón*, leis an *abha* nó *bó* seo. Feictear arís anseo go bhfuil focail an chaointe extempore – níl an ceol. Deir Sorcha Ní Ghuairim agus í ag trácht ar an suantraí *Hó-bha-ín*:

Bhíodh a leagan féin ag gach uile dhuine ar an suantraí seo fadó. Cosúil leis an gcaoineadh, chuireadh gach uile dhuine a chuid cainte féin leis, de réir mar a d'fheileadh sé dhóibh. Ach bhíodh “Hó-bha-ín mo leanbh is gabh amach a bhobogha” acu uilig ... Sórt curfá atá sa gcéad véarsa agus, mar a dúirt mé cheana, ní i gcónaí a bhíodh an chaint chéanna ann (Ní Ghuairim, 2002: 62).

Ní trí thimpiste a baineadh úsáid as na frásaí speisialta seo. Tá fianaise ann go raibh ana-mheas ar leithéidí “gabh amach a bogha” go háirithe i measc máithreacha i gConamara mar ceapadh gur mar sin a dhein an Mhaighdean agus í ag cur a mic ina luí (Ó Madagáin, 1985: 212).

Mar sin, baineadh úsáid as fonn so-aitheanta agus an bhean ag caoineadh. Tagann fianaise ó Amhlaoibh Ó Loingsigh leis seo – go gcuirfeadh a sheanmháthair guth ar an gcaoineadh:

Óna mháthair mhóir d’fhoghlaim Amhlaoibh Ó Loingsigh a bhfuil aige den chaoine [*Caoine Dhiarmad*’ *Ic Eóghain*]. Admhuigheann sé, ámhthach, go raibh tuille aici siúd thar mar atá aige féin. Chuireadh sise guth ar an gcaoine agus í á rádh (Ó Conaill agus Ó Cuileanáin, 1939: 22).

Fianaise eile is ea an méid seo ó Amhlaoibh Ó Súilleabháin agus é ag cur síos ar an “caoineas leis an seisreach”:

Agus is iomdha ‘hob!’ agus ‘hó!’ agus ‘hó-ar-ais!’ do bhíodh ag an gceathrar so ar an seisreach seo: ‘hob a chéirín ! hó a láir dhonn! Hó ar ais a láir cheannainn! Réidh breá a ghearráin riabhaigh! Etc. ... agus is iomdha amhrán bog binn caoin ceolmhar dubhach do bhíodh ag an gceathrar so ag caointeas leis an seisreach so (de Bhaldráithe, 1970: 34).

Tacaíonn Ó Madagáin (1985: 210) le Shields (1993: 75-6) go mbíodh fuaimanna faoi leith ag teastáil agus na capaill á gcur ar a gcompórd “special vocables used with horses (*‘hobo hobobobo’*)”.⁶⁸ Taispeánfar sa chuid seo den chaibidil go bhfuil na fuaimanna céanna le cloisteáil sa chaoineadh agus sa suantraithe chomh maith. Deir Carmichael agus é ag tagairt do chrú na mbó in Albain:

The person who goes to bring the cattle home probably meets them coming on their way. When they come in sight, the man or woman ... addresses them in a rich variety of endearing terms, and as he draws nearer he strikes up a song of welcome to the cattle, ‘failte a’ chruidh’, to which they respond (in Ó Madagáin, 1985: 210).

⁶⁸ Faoi mar a dhéantar sa lá atá inniu againn le *tiuc tiuc* le cearca agus *sug sug* le beithígh etc.

Chomh maith, áitíonn Joyce go raibh na hamhráin sheisreacha/chrúiteacha cosúil le “nurse-songs” nó suantraithe. Bhíodh na cailíní ag bréagadh na mbó chun bainne:

Milking-time the girls were in the habit of chanting a particular sort of air, in a low gentle voice. These milking-songs were slow and plaintive, something like the nurse-tunes, and had the effect of soothing the cows and of making them submit more gently to be milked (in Ó Madagáin 1985: 203).

Is díol spéise é chomh maith nach raibh Sidney Robertson Cowell ná Séamus Ennis in ann teacht ar réiteach téarmaíochta do na seánraí de na hamhráin a bhailigh sí don albam *Songs of Aran*. Ag trácht ar an méid a chuala sí ó Mhaggie Dirrane as Eoghanacht, Árainn, deir Cowell an méid seo mar gheall ar an amhrán *Óró mo mhíle grádh*:

A refrain and tune for which verses are customarily improvised; dozens of stanzas exist. Seamus Ennis says this is a herding song, but several people referred to it as “a song for farewells” also, and Mrs. Dirrane explained to me: “When the people used to be going to America, like, there used to be wailing at the ships ... and the people that’d be on the shore, they’d sing that ... [*Óró mo mhíle grádh*] Let you be thinking of them that’s far away, and your family all going from you, and you’d sing that. Alone, or in company, you’d sing that” (Cowell, 1957: 8).

Mar sin, is díol suime é gur cheap Maggie Dirrane gur chaoineadh na mbeo a bhí ann – caoineadh ab ea é seo a chumtaí do dhuine atá fós beo. Mar shampla, deineadh caointe nuair a bhí daoine ag imeacht go Meiriceá ar imirce, nó ag teacht abhaile tar éis a bheith as baile ar feadh i bhfad. Féach sampla a dhein Máire Ní Dhuibh ar a mac agus é ag filleadh ón bhFrainc (O’Connell, 1892, ii: 202).⁶⁹ Agus í ag tagairt d’amhrán eile *Do-een Do a-Diddle am* deir Cowell:

Used by Mrs. Dirrane as a “quiet song for sleep” and by other as a lullaby: Séamus Ennis says it is also a herding song (1957: 10).

⁶⁹ Deineadh caoineadh na mbeo sa Rúis chomh maith: “Since the eighteenth century, laments were also being sung at ceremonies preceding the departure of a son or husband for the army or war. These recruit laments, known all over northern Russia, were a sort of intermediate form between ritual wedding and funeral laments and everyday occasional laments” (Nenola, 1986: 206).

Chomh maith leis na tuairiscí seo ar fad tá tuairisc ag Hugh Shields ar na hamhráin seo ar fad. Is suntasach an rud é go ndéanann sé iad a rangú le chéile de bharr a gcuid meadarachtaí:

Occupational songs, the caoineadh or death lament, even lullabies are Gaelic genres that now belong to the past, and while they sometimes give evidence of rhapsodic or stichic form, their interest to narration is in any case limited to the imitation of some of their musical features in strophic songs with stories (Shields, 1993: 113).

Bhain Shields anseo úsáid as an bhfocal “stichic” agus é ag cur síos ar an meadaracht faoi mar a dheim Breatnach (1997: 51). Mar sin, tá an chuma air ón bhfianaise seo go léir nach raibh teorainn ghlan chinnte idir na suantraihte, na caointe agus na hamhráin sheisreacha. Tá an ceart ag Ó Madagáin nuair a deir sé:

the singing of a song never has a single function, but several simultaneously (usually including the aesthetic) (Ó Madagáin, 1985: 214).

Sa chuid seo taispeánadh go raibh fonn ceoil faoi leith á rá fad is a bhí suantraihte á rá agus leanbh á bhréagadh, nó capall agus céachta ag treabhadh sa ghort nó caointe á gcumadh ar thórramh. Ceol ilfheidhmeach atá sa cheol speisialta seo.

Is léir go raibh dhá shaghas caointe ann: caoineadh na marbh agus caoineadh na mbeo. Thagair Maggie Dirrane do chaoineadh na mbeo nuair a théadh muintir an oileáin go Meiriceá. Ní in Éirinn amháin a tharla na caointe seo. Sa tSín is léir go mbíodh caointe á rá ar phósadh nuair a bhí ar an mbrídeach a teach féin a fhágaint:

It is apparent that, from her birthplace to the groom’s village, the bride was in transit. But, on a more fundamental level, a virgin who was leaving her natal home for the groom’s house, was so to speak, in a state of suspense belonging to neither family (Ho, 2005: 63).

Ní heol dom aon chaoineadh á dhéanamh le linn an phósta in Éirinn ach tá amhrán amháin le Sorcha Ní Ghuairim, *Seachrán Sí*, ina gcaointear cás na mná óige a bhí á pósadh ach gur tugadh go lios sí í. Cé nach caoineadh *per se* atá ann is amhrán brónach é. Phós sí an fear is gránna dár shiúil Éirinn agus a fear féin sa

bhruíon ag féachaint uirthi. Tá an ceol féin thar a bheith uaigneach agus taibhsiúil. Is é atá san amhrán ná an chaint a dhein an bhean, an fear a bhí sí le pósadh agus na síoga. An rud is spéisiúla mar gheall ar seo ná ó thaobh an ceoil de go bhfuil sé ana-chosúil leis na caointe eile a pléadh sa chaibidil seo ó thaobh mód de. Baintear úsáid as an mionghléas módúil céanna, tosaíonn agus críochnaíonn an píosa ar an tríú nóta den scála agus déantar an séú nóta sa scála a sheachaint. Tá an fonn céanna ag Sorcha Ní Ghuairim do *Seachrán Sí* agus don amhrán *Cuaichín Ghleann Néifín*:

Seachrán sí a bhain dom i dtús na hoíche
Agus dúirt mo mhuintir uilig gur bréag é,
Ach, a dar a bhfuil de bhíoblaí as seo scríofa,
Ar fleidh is ar féasta is ea a chaith mé an oíche úd.
Bhí togha gach bia ann, bhí rogha gach dí ann,
Bhí bairillí fíona ann dá roinnt is dá réabadh,
Is nár mhór an t-iontas a dhéanfadh daoine saolta,
Den chulaith shíoda a bhí ar mo Bhéibí (Ní Ghuairim, 2002: 50).

Ní féidir a bheith cinnte cén fáth a bhfuil an saghas ceoil céanna seo againn ó Shorcha Ní Ghuairim ó lár an fichiú haois, is atá in *Fill, Fill, a Rúin ó*, a cumadh i lár an ochtú haois déag. Ó thaobh mód de, baintear úsáid as an scála céanna. Seachnaítear an séú nóta sa scála agus tósnaíonn agus críochnaíonn an dá phíosa ar an tríú nóta den scála. Is léir go rabhthas in ann focail dhifriúla a chur le saghas faoi leith ceoil faoi mar a dhéanann Sorcha Ní Ghuairim le *Seachrán Sí* nó *Cuaichín Ghleann Néifín*. Mar sin, dealraíonn sé gur baineadh úsáid as ceol speisialta nuair a bhí saghas véarsaíochta faoi leith á rá agus tá an chuma ar an scéal nach trí thimpiste a tharla sé.

6.6 An chléir agus meath an chaointe

Tá an ceart ag an mBuachallach nuair a deir sé gurb é: “Leabhar Uí Shuilleabháin (1961) an plé is scolártha agus is cuimsithí dá bhfuil againn go dtí seo ar an chaointeoireacht” (Ó Buachalla, 1998: 4). De réir tuairiscí iomadúla atá luaite ag Ó Suilleabháin (1961), bhí an chléir ag iarraidh deireadh a chur le cleachtas “págánta” na caointeoireachta in Éirinn le fada an lá. Rinne an eaglais iarracht deireadh a chur le:

Míchleachtaithe draosta náireacha ar thórraimh agus ar shochraidí a chur faoi chois, toisc go bhfuil siad ag dul i neart in aghaidh an lae chun míshocair an Chreidimh agus toisc gur cúis náire agus aithise do Chaitlicigh na hÉireann iad (Ó Súilleabháin, 1961: 129).

Mar sin, seo trí chuntas ar conas mar a cuireadh deireadh le hamhránaíocht ar thórraimh. An chéad cheann anseo ó dheoise Leithghlinne, in oirthear na tíre ón mbliain 1748. Tagraítear go speisialta d’amhráin sna tuairiscí seo a leanas:

Ordaímid nach mbeidh cead ag aon sagart Aifreann a léamh ar son anama aon mhairbh a gceadaítear amhráin mhímhodhúla ná cleasa págánta ná an iomarca daoine a bheith ar thórramh (Ó Súilleabháin, 1961: 127).

Chomh maith le hamhráin, deineadh scigaithe ar na sacraimintí sna cluichí tórraimh – rud nár thaitin leis an gcléir. Sa chuntas seo a leanas cuireann Seanad Chaisil agus Imligh bac ar amhránaíocht ar thórraimh i nDeisceart na tíre sa bhliain 1810:

Caithfear deireadh a chur le hamhráin (cantilena), le caint ghairsiúil, agus go háirithe leis an searmanas fíornáireach úd go dtugtar Fraunces air sa tír seo, ina mbíonn bréagaithe á dhéanamh ar Shacraimint an Phósta (Ó Súilleabháin, 1961: 130).

De réir dealraimh, ní raibh cead fiú ag cór imeacht ó bhaile agus amhráin a rá ar thórraimh. Seo cuntas eile ó Pharóiste Thí Damhnait, i gcontae Mhuineacháin, i dtuaisceart na tíre sa bhliain 1832:

Ní bheidh cead ag éinne, idir fhir agus mhná, a bhíonn ag canadh mar bhall de chóir an pharóiste, dul ar thórramh lasmuigh dá mbaile mór féin, ar scáth amhráin a ghabháil nó aon chúis eile; má dhéanann siad, díbreofar as an gcóir iad (Ó Súilleabháin, 1961: 131).

Mar sin, is léir ón bhfianaise seo a chuir an Súilleabhánach ar fáil go raibh amhránaíocht de shaghas éigin ar siúl ar thórraimh ó cheann ceann na tíre agus gur chuir an chléir deireadh léi.

Anois, feictear conas a mhol an chléir litearthacht ag an tórramh. Feictear an t-idirdhealú idir an bhéalaireacht agus an litearthacht go soiléir anseo:

Maidir leis na fir agus leis na mná gurb é a gceard bheith ag caoineadh agus ag ceapadh filíochta ar ócáidí mar sin, achtaimid nach mbeidh cumhacht ná cead peaca den saghas sin a mhaitheamh dóibh (Ó Súilleabháin, 1961: 121).

Bhí cead ag muintir an phobail paidreacha a rá agus leabhair spioradálta a léamh ach ní raibh cead acu filíocht a cheapadh nó cluichí a imirt ar thórraimh. Seo cuntas ó Sheanad Ard-deoise Bhaile Átha Cliath ó 1831:

Comhairlíodh na sagairt na daoine chun paidreacha agus léitheoireacht spioradálta a bheith acu ar thórraimh in ionad cluichí d'aon saghas (Ó Súilleabháin, 1961: 130).

Bhí an chléir i gcoinne na gcluichí agus na baothfhilíochta a chumtaí ar thórraimh. Seo fógra ó Dr. Ó Gallchobhair, easpag Chill Dara, i 1748:

Nuair a chailtear duine, ní hé amháin gurb ábhar mórtais leis na gaolta a ndéantar de ghol os cionn an mhairbh, ach cuireann siad fios ar fhir agus ar mhná caointe, ó chéin is ó chóngar, chun go dtiocfaidís le caoineadh os cionn an choirp agus le baothfhilíocht mholta a chumadh ar an marbh (Ó Súilleabháin, 1961: 121).

Is léir nach raibh meas madra ar an bhfilíocht mholta seo a bhí á cumadh ag an tórramh os cionn coirp. Seo tuairisc eile ar theacht na leabhar go dtí an tórramh ó Sheanad Mhá Nuat ón mbliain 1875:

I rith an ama a bhíonn an corp os cionn cláir, ba chóir go gcuirfí paidreacha le hanam an mhairbh agus go ndéarfaí an Choróin Mhuire, nó go léifí leabhair spioradálta (Ó Súilleabháin, 1961: 132).

Feictear an teannas céanna idir paidreacha agus an caoineadh arís sa scéal a insíonn MJOC faoi Mháire Ní Dhuibh agus í ag sochraid a mic ba shine agus Mrs. Philips ina leabhar *LCIB* mar shampla (O’Connell, 1892, i: 24).

Anuas air sin, tá fianaise ón bhFrancach Coquebert de Montbret: “No prayers are allowed to be said by the priest in the cemetery itself” (Ní Chinnéide, 1973: 92). Taispeánann an méid seo go raibh rialacha faoi leith ann ó thaobh cleachtais de le linn na sochraide agus ag an tórramh. Bhí cead ag muintir an phobail an Choróin Mhuire agus na sailm a rá – ach b’fhéidir nach raibh sé ceart ó thaobh an *habitus* – ní raibh Máire Ní Dhuibh sásta le hiompar na mná ag tórramh a mic.

Mar sin is léir ó fhianaise Uí Shuilleabháin ar na seanaid ar fud na tíre go raibh an chléir go láidir i gcoinne na caointeoireachta. Bhí cead ag an bpobal paidreacha a rá ach ní raibh cead acu caointe a rá – mar sin chlaochlaigh an caoineadh i dtreo na salm. De réir tuairisce ó dheoise Chill Dara i 1748, ní raibh na nósanna a bhíodh á gcleachtadh ar thórramh “ar siúl in aon tír chríostaí eile” (Ó Súilleabháin, 1961: 120), agus dá leanfaí leis an nós: “ní bheidh cead acu an tAifreann d’éisteacht ná na Sacraimintí a ghlacadh. Agus má leanann siad den mhíchleachtadh, déanfar coinnealbhá orthú dá dhroim” (1961: 121).

6.7 Focal scoir

Cé gur cheap an Buachallach nach raibh dóthain ardáin tugtha d'aiste Beauford (Ó Buachalla, 1998: 4), ní féidir glacadh le gach a ndeir Beauford i dtaobh an cheoil mar baineann sé úsáid as leabhar Walker gan tagairt a dhéanamh dá chuid oibre. Ní luann Beauford a chuid foinsí in aon chor, rud a fhágann nach féidir muintín a bheith ag scoláirí as.

Ó thaobh an cheoil de tá tréithe áirithe ag na blúirí a scrúdaíodh. Go minic, tósnaíonn an caoineadh ar an tríú nóta den scála agus críochnaíonn sé ar an tríú nóta den scála. Déantar an séú nóta sa scála *Lah* a sheachaint agus dá bharr sin bíonn an scála módúil in úsáid go minic. Críochnaíonn an píosa le troithleán buaine ag deireadh an chaointe. Bíonn réimse gearr go leor – ochtach nó thart air sin – ag ceol an chaointe de ghnáth. Ní féidir an fhianaise ceoil a shéanadh – má tá blúirí ceoil de *Caoineadh Airt Uí Laoghair* ón bhfichiú haois agus na tréithe céanna ceoil ag saghasanna eile caointe ag aithriseoirí éagsúla, is é is dóichí ná a mhalairt go raibh ceol ag an gcaoineadh ó thús. Fonn so-aitheanta ceoil a bhí ann a chuir le focail dhifriúla. Dheintí caointe ar ócáidí éagsúla – bhí caointe na marbh, caointe na mbeo agus caointe na n-imircí á gcumadh ar fud na cruinne. Mar a dúradh cheana, ní féidir féachaint ar an gcaointeoireacht ó pheirspictíocht liteartha amháin. Bhí feidhm dhraíochtúil ag an gceol seo pé acu caointe, amhráin sheisreacha, nó suantraithe a bhí i gceist.

Cumtar saghas áirithe filíochta le linn obair na mban .i. nuair a bhíonn an t-éadach á ramharú sna hamhráin luaidh, an olann á sníomh sna hamhráin thuirne, agus tá an fhéidearthacht ann agus is é is dóichí gur cumadh caointe ar thórraimh – ní i gcomhthéacs liteartha. Tá an ceart ag Wong nuair a deir sí:

Ó Buachalla rightly points out ‘tá coibhneas nó ceangal idir an seánra agus an ócáid chinnte ach ní fhágann sin gur le linn na n-ócáidí sin a bhfuiltear ag cur síos orthu a cumadh aon dán acu’ ... He is reminding readers that there is no law of literature requiring that a poem mourning a dead man be composed literally over his dead body. Conversely, of course, there is no law of literature that forbids it (2002: 661).

Taispeánadh chomh maith an claochlú a tháinig ar an gcaoineadh in Éirinn i dtreo na salm agus an tionchar a bhí ag an gcléir air sin. Is léir ón gcaibidil seo

nach bhfuil teorainn shoiléir idir suantraithe, caointe agus amhráin seisreacha i dtraidisiún na hÉireann – b'fhéidir go mbaineann na hamhráin seo ar fad le seánra amháin – amhráin a chumtar le linn obair na mban. Leag na mná seo béim ar rithim na hoibre, rud a chabhraigh an obair a chur i gcrích go rialta tapa. Ós rud é go mbíonn meadaracht rialta ag ceol baineann sé an bhéim den obair. Ba sheánra ceoil é an caoineadh; seánra sainiúil nár leor a scríobh ar pár.

Ó tharla an méid sin fianaise againn gur chuir na sagairt a gcosa i dtalamh i gcoinne an cheoil mar aon leis an amhránaíocht ar thórraimh, is comhartha é sin go raibh eilimintí taibhléirithe ag baint leis an gcaoineadh ó thús.

Cuirim romham sa chéad chaibidil eile comparáid a dhéanamh idir an Ghréig agus Éire. Cuirfear caointeoireacht na Gréige san áireamh, ní chun comhionannú a dhéanamh idir traidisiúin atá éagsúil ach chun na cosúlachtaí a aithint. Feicfear gur nós seanda í an chaointeoireacht a scaoileann an racht bróin. Sa dá thraidisiún seo tagann ceist na hinscne chun solais go láidir.

7 Peirspictíochtaí traschultúrtha – traidisiún na Gréige

Is í m'argóint sa chaibidil seo ná gur nós seanda é an chainteoireacht. Bhí an caoineadh á thobchumadh ag mná os cionn corp, in omós don duine marbh, ar thórraimh riamh, agus ní suíomh liteartha a bhí mar bhunús léi, ach racht a scaoileadh. Bhí an caoineadh á chleachtadh sa Ghréig leathchéad bliain roimh Chríost, mar a dúirt an Cathánach (1978: 12), agus níorbh aon eisceacht í Éire.

Bhí George Thomson ar dhuine de na chéad daoine a cheangail caint na ndaoine in Éirinn, agus tréithe na béalairachta sa Ghréig le chéile. Cé gur sliocht fada é an ceann seo a leanas, is pointe tosaigh oiriúnach é don chaibidil seo. Seo an méid a deir Thomson:

I read the *Odyssey* first, and like every schoolboy I was thrilled when I came to the untranslatable lines: *su d'en strophalingi koniês, keigo megas megalôsti, lelasmenos hipposunaôn*. In due course I came across the same line in the *Iliad*. This was most perplexing. If it was inspired, how did it bear repetition? It was no comfort to be told that one passage was an imitation of the other, because then the poems were indeed a patchwork⁷⁰ in which it was impossible to distinguish the counterfeit from the real thing ... Then I went to Ireland. The conversation of those ragged peasants, as soon as I learnt to follow it, electrified me. It was as though Homer had come alive. Its vitality was inexhaustible, yet it was rhythmical, alliterative, formal, artificial, always on the point of bursting into poetry ... One day it was announced that a woman in the village had given birth to a child ... *Tá sé tarraingthe aniar aice* 'She has brought her load from the west'. I recognised the allusion, because often, when turf was scarce, I had seen the women come down from the hills bent double under packs of heather. What a fine image, I thought, what eloquence! Before the day was out, I had heard the same expression from three or four different people. It was common property. After many similar experience I realised that these gems falling from the lips of the people, so far from being novelties, were centuries old – they were what the language was made of; and as I became fluent in it they began to trip off my own tongue. Returning to Homer, I read him in a new light (in Alexiou, 2000: 64-5).

⁷⁰ Baintear úsáid as an modh “patchwork” seo i dtraidisiún eile in Ingria (ceantar Rúiseach idir St. Petersburg agus an Eastóin ar chósta mhurascaill na Fionlainne). Deir Nenola: “Epic poems of Ingrian women appear repetitive, incoherent, fragmented, and labile, their performance based on a “patchwork” method (Kuusi 1997, 71)” (Nenola, 2002: 68).

Déanann Thompson cur síos grinn ar an mbéalaireacht, mar a dúirt sé, bhí an frása céanna: “Tá sé tarraingthe aniar aice”, ag triúr nó ceathrar. Tagraíonn Ó Laoire don saghas ceapadóireachta seo:

Ach bheir téarmaí mar ‘paisteáil’ agus ‘ceapadh’ bealach dúinn ar féidir linn bheith ag smaoinreamh ar chúrsaí sealbhaithe béil agus ar an dóigh a n-oibríonn siad agus tá fianaise ann ón eolaíocht a thacaíos leis an tsamhail sin (2002: 89).

Seo an méid a deir Lord faoi na foirmlí béil seo: “They are repetitions, not from one poem to another, for they belong in all of them; rather they are descriptions used and adapted to a number of situations” (Lord, 1987: 61).

D’ardaigh Fiachra Éilgeach ceist thábhachtach san alt leis ar Shéamus Mac Coitir. An le banaltra Shéamuis Mhic Choitir nó Eibhlín Dubh na línte comónta seo a leanas?

Mo chéad chara tu,
Is breá thíodh hata dhuit,
Claíomh cinn airgid,
Bhíodh sráid dá glanadh duit,
Bóithre dhá ngealadh dhuit,
Cóiste ocht gcapall duit,
Is Sacsanaigh ag umhlú go talamh duit,
Is ní le taitneamh dhuit,
Ach le haonchorp eagla

(Fiachra Éilgeach, *The Irish Press*, 27 Aibreán, 1936: 4).

Ní le duine faoi leith na línte seo; baineann siad le hoidhreacht chomónta an traidisiúin bhéil faoi mar a léiríonn Thomson san abairt “It was common property”. Sa litearthacht déantar na patrúin chomónta seo a sheachaint – mar a deir Ong “Writing imposes some kind of strain on the psyche in preventing expression from falling into its more natural patterns” (Ong, 1988: 40).

Sa chaibidil seo, déanfar scrúdú ar thraidisiún caointeoireachta na Gréige agus na hÉireann agus anuas air sin, is mian liom a thaispeáint gur nós idirnáisiúnta atá sa chaointeoireacht agus go raibh feidhm faoi leith ag an nós seo – is é sin racht nó tocht a scaoileadh tar éis an bháis.

7.1 Cén fáth an Ghréig?

Is í an mhodheolaíocht a bhí agam sa chaibidil seo ná an anailís chomparáideach. Mar a deir Hantrais (1996) agus é ag caint ar an dearadh comparáideach seo:

When individuals or teams set out to examine particular issues or phenomena in two or more countries with the express intention of comparing their manifestations in different socio-cultural settings (institutions, customs, traditions, value systems, life styles, language, thought patterns) using the same research instruments ... The aim may be to seek explanations for similarities or to gain a greater awareness and a deeper understanding of social reality in different national contexts (in Bryman, 2008: 58).

Féachfar ar an nGréig anseo ós rud é go raibh traidisiún na caointeoireachta ansin chomh déanach leis na 1980óidí. Deir Margaret Alexiou: “I have drawn on my own field work, which was conducted in Thesaly in 1963 and in western Macedonia in 1966” (1974: 3). Bhailigh an Gréagach, C. Nadia Seremetakis, caointe i Mani (leithinis i ndeisceart na Gréige): “All laments and narratives are presented in my text as they were performed in the field during 1981 and 1988” (1991: ix). Tá tábhacht leis na caointe seo mar deineadh i gcomhthéacs beo iad .i. deineadh na caointe seo os cionn coirp.⁷¹ Tá na tuairiscí seo ag teacht ó dhaoine a dhein a gcuid breathnóireachta féin ar an ábhar agus is tábhachtach an rud é sin. Mar a deir Frazer:

What we want, therefore in this brand of science [antraipeolaíocht] is, first and foremost, full, true, and precise accounts ... based on personal observation. Such accounts are best given by men who have lived for many years among the peoples, have won their confidence, and can converse with them familiarly in their native language (1931: 244).

⁷¹ Ach is féidir gur taibhléiriú atá ann le linn bailiúcháin chomh maith; féach Kallio agus í ag caint faoi fhilíocht bhéil in Ingria: “However, as Senni Timonen has suggested (2004: 288; Bauman 2004: 10; Tarkka 2005: 101), a song performed for the collector also qualifies as a performance – a performance of a special kind, produced in a particular situation that is not culturally typical” (Kallio, 2011: 397).

Bhí Gréigis ag an mbeirt scoláirí a roghnaigh mé. Píocadh an Ghréig mar, ar an gcéad dul síos, ní heol dom aon chomparáid mar seo a bheith déanta cheana.⁷² Ní raibh sé i gceist agam riamh ginearálú a dhéanamh ar an dá thír sa chomparáid seo. Is dóigh liom, áfach, go n-árdaítear ceisteanna tábhachtacha ón gcomparáid seo, mar a deir Segal:

My defense of the comparative method ... is that the method is openended. It can be used to decipher the differences among phenomena as well as to decipher the similarities. It can be used locally, regionally, or universally ... By itself, the method simply categorizes phenomena, but the categorization prompts the quest for an explanation of the similarities or the differences found among cases of the category (2001: 372-2).

Tá carn mór litríochta scríofa ar chaointeoireacht na Gréige – ina measc tuairiscí comhaimseartha ar chaointeoireacht ag go leor scoláirí: ina measc Danforth agus Tsiaras 1982, Dubisch 1989, Fermor 1958 agus Holst-Warhaft 1992. Go minic, cuirtear aistriúcháin Bhéarla ar fáil do na caointe Gréagacha chomh maith – rud a chabhraíonn le scoláirí cosúil liomsa nach bhfuil Gréigis ar a dtoil acu. Anuas ar an taighde bunúil seo, mhair an chaointeoireacht in oirthear na hEorpa níos faide siar ós rud é nach raibh an eaglais Cheartchreidmheach chomh géar sin ar nós na caointeoireachta agus a bhí an eaglais Chaitliceach, mar a thug Honko faoi deara (in Tolbert, 1990: 80). Tacaíonn fianaise ón nGréig ag Alexiou leis seo:

The frequency and vehemence of these condemnations in the early Byzantine period are proof of the persistence of ritual lamentation ... The Church fathers tried only to moderate the manner of lamentation, not to stamp it out completely. Restrained grief was a necessary release to the feelings, a pleasure sanctified by the Scriptures ... True, as time went on the Church fathers objected less frequently and less vehemently to the evils of lamentation, but this was hardly because they had been eradicated, rather that the ritual had been accepted and gradually absorbed into Christianity (1974: 28-9).

Anuas ar fhianaise ó Honko agus Alexiou, tagann Nenola leis an tuairisc go raibh an chléir Cheartchreidmheach níos trócairí maidir leis na sean-nósanna ach luann

⁷² Déanann Bourke tagairt don chomhfhreagracht sa dá thír: “For references to paid mourners and many other points of correspondence between the Greek and Irish traditions, see Alexiou, *The Ritual lament*” (1993: 178).

sí cúis eile leis .i. níor deineadh nua-aoisiú ar na tíortha ar bhí ar fhorimeall na hEorpa go dtí níos déanaí:

It is still not precisely clear why Eastern Europe appears to have been the place where laments were preserved until the 20th century. One explanation has been the presence of the Orthodox Church in this area, and particularly the tolerant stance adopted by the rural clergy toward the folk customs of its parishioners ... On the other hand, another explanation must surely be the slower and different paths of modernization in the rural areas of Eastern Europe which led to the preservation of certain features of a kin-based society, even though funerary laments were preserved in such diverse areas as Russia, Hungary, Greece, Serbia, Bulgaria and Romania (Nenola, 2002: 74).

Anuas ar an bhfianaise seo, tá an méid a deir Konkka, scoláire Fionlannach eile, faoi na séipéil Cheartchreidmheacha – is léir nach raibh eaglais i ngach baile:

The influence of the Orthodox Church in Viena [Oirthear Karelia] was very limited up until the 19th century, because there were only a few churches. In the 18th century Viena only had two parishes – Paanajärvi and Suikujärvi. In the beginning of the 19th century the parish of Vuokkiniemi was established, and later the Uhtua, Jyskyjärvi, Vojjärvi, Tunkua and Tuoppajärvi parishes. The last three, however, did not have a church, but only a tsasjovna [teach pobail] (Konkka, 1985: 163).⁷³

Mar sin bhí tionchar lárnach ag an gcléir agus ag uirbiú ar mheath na caointeoireachta. Go stairiúil, bhí an dá thír faoi chois ag impireachtaí ceannasacha móra .i. Sasana agus an Tuirc. Is fiú a thabhairt faoi deara chomh maith gur éirigh i bhfad níos fearr leis an nGréig i gcomparáid le hÉirinn an teanga dhúchais a chaomhnú – agus dá bharr sin, gur mhair na nósanna dúchasacha níos déanaí sa Ghréig. Is tíortha beaga muirí an dá thír, a fhaigheann cosaint agus dídean ón bhfarráige agus a bhraitheann ana-chuid ar thrádáil le tíortha eile. Dá bhrí sin, bhí an dá thír droimnocht agus bhí iarmhairtí tubaisteacha ag imirice agus gorta orthu araon. In ainneoin gach ar fhulaing siad seo tá traidisiúin shaibhre ó thaobh an cheoil, na healaíona agus na litríochta de ag an dá thír.

⁷³ Táim buíoch den Dr. Alexandra Bergholm a dhein aistriúchán ón bhFionnlainnis dom ar an 9/1/12.

D'fhonn comhthéacs a sholáthar don ábhar lámhscríbhinne, tabharfar faoi na tuairiscí comhaimseartha ó na scoláirí Gréagacha seo. Beidh le tuiscint ón gcomparáid seo go bhfuil ana-chosúlacht idir an dá chinéal. D'ainneoin na n-athruithe agus an éisréimnithe a tháinig de bharr na gcéadta bliain fós, tá snátha láidir comóna le haithint eatarthu. Cabhraíonn an scrúdú linn léargas méadaithe a fháil ar chaointeoireacht na hÉireann, tríd an bhfianaise atá againn a léamh agus na tuiscintí Gréagacha inár n-aighe.

Taispeánfar sa chaibidil seo cé gur i bhfoirm lámhscríbhinní atá na caointe againn inniu in Éirinn, gur tháinig siad ar an saol sa tslí chéanna is a tháinig na caointe sa Ghréig .i. ó bhéalaithris. Chomh maith leis sin, más eol dúinn an comhthéacs caointeoireachta a bhí sa Ghréig an féidir linn glacadh leis go raibh cosúlachtaí idir na nósanna imeachta in Éirinn agus sa Ghréig? Feicfear go bhfuil traidisiúin na caointeoireachta sa dá thír níos cosúla lena chéile ná mar atá siad difriúil óna chéile. Déanfar an chomparáid seo chun a léiriú go bhfuil cosúlachtaí láidre idir fianaise na Gréige atá beo agus comhaimseartha agus fianaise na hÉireann nach bhfuil againn de ach tuairiscí na staire don chuid is mó. Ní hé sin le rá go mbeidh an focal deireanach ráite i ndiaidh na comparáide seo, faoi mar a deir Segal: "Comparisons are always considered provisional, not conclusive. Comparisons are subject to correction or abandonment, as new facts arise" (2001: 351).

7.2 Cúis na caointeoireachta?

Is beag cearn den domhan agus is beag cultúr agus teanga nach raibh nós seo an chaointe, bíodh gur caoineadh na marbh nó caoineadh na mbeo atá i gceist, le fáil ann, agus is cinnte gur traidisún é nós seo an chaointe atá chomh sean leis na cnoic (Ó Catháin, 1978: 10).

Is fíor don Chathánach gur nós seanda idirnáisiúnta é an chaointeoireacht agus tá scoláirí tar éis cur síos cuimsitheach a dhéanamh ar nós na caointeoireachta sa Ghréig, sa Ghuine Nua, san Índ, san Afraic Thuaidh, san Fhionlainn, san Afraic, sa tSeirb, san Albáin, i Montenegro agus i Maracó.⁷⁴ Deir Curt Sachs gur ón Meánoirthear a tháinig an nós:

We should include the professional wailers – mostly women – whom we find from the Middle East along the Mediterranean via Corsica and up to Ireland (1962: 206).

Tá cur i láthair agus canadh an chaointe ar cheann de na ceisteanna is achrannaí agus is conspóidí a bhaineann leis an ábhar ar fad. An cheist is deacra a dhéanamh amach, b'fhéidir, ná cén coibhneas is féidir a chinntiú idir an véarsaíocht a tháinig as béal na mban caointe ar láthair an deasghnátha agus iad faoi lán tseoil, agus a maireann den fhilíocht sna lámhscríbhinní. Maíonn an Buachallach gur forbairt iomlán difriúil é fianaise liteartha na lámhscríbhinní ar an seánra béil agus nach féidir glacadh leis go raibh ar chumas na mban filíocht chomh greanta, snoite, dea-dhéanta ó thaobh na meadarachta sin a thabhairt uathu (Ó Buachalla, 1998: 43). Mar a deir Wong:

Relying on distinctions of social class to prove distinctions of literary genres, Ó Buachalla admits that highbrow written laments display traits of lowbrow oral lamenting, but denies that their resemblance is a result of the one being a record of the other ... The underlying assumption is unfortunate and familiar: the Lament and its kindred are too eloquent to have been composed aloud and impromptu (2006: 661).

Bainfear leas as cur chuige comparáideach sa chaibidil seo, ag tarraingt as fianaise ó chultúr eile de chuid na hEorpa, ina bhfuil an caoineadh á chleachtadh

⁷⁴ Féach (Bourke, 1993: 176 nóta 2) agus (Ó Súilleabháin, 1961: 114 nóta 7).

go bisiúil agus ar éirigh le scoláirí cuntais ón taobh istigh agus tuairimí ó na caointeoirí féin a chur san áireamh. Má tá teorainneacha leis na tuiscintí is féidir a fháil ar an tslí seo, tá buanna ag an gcur chuige comparáideach leis. Chuige sin, ní miste an fhianaise a athchíoradh arís agus roinnt eolais nua atá tagaithe ar an bhfód a chur san áireamh chomh maith ó cuireadh leabhar canónda Uí Bhuachalla i gcló i 1998. Míníonn Ó Madagáin gur deineadh caointeoireacht le linn deasghnátha:

Filíocht bhunaidh atá sa chaoineadh deasghnách, filíocht bhunúsach sheanda de chuid an phobail. Glaoch gonta spontáineach a éiríonn aníos ina racht as buaireamh agus corraíl intinne an duine chráite (1978: 9).

Ach cad ba chúis le caointeoireacht sa chéad áit? Bhain sí le slánú na mná caointe agus slánú an phobail. Léiríonn Ó Crualaoich in *The Merry Wake* gur fheidhmigh an bhean chaointe mar “the agent of the transition to the next life of the individual whose corpse lies at the heart of the wake assembly” (in Donnelly agus Miller, 1998: 192). Gléas bisigh don phobal ab ea an bhean chaointe, a chabhraigh leo a racht a chur díobh. Idir an cumha a bhraití ag an tórramh agus an greann sna cluichí in éineacht d’éirigh leis an bpobal filleadh ar an ngnáthshaol tar éis dóibh duine dá muintir a chailliúint. Mar a deir Amelang:

The patterned, collective work of mourning offered a cure for the forms of madness posed by this crisis, ranging from explosive aggression against the self to surrender to a state of stupor or bodily immobility. With ritualization serving as a sort of physical and psychological protection, the technique of lament put an end to crisis through the cultural reintegration of the mourner. At the same time it gave the deceased a ‘second cultural death’ that re-established the bonds of alliance between the living and the dead (2005: 9).

De réir Alexiou, bhí baint ag an gcaoineadh le hoidhreachtúlacht. Uaireanta, fuair an té ab fhearr chun caointe gach a d’fhág an duine marbh ina dhiaidh:

There is evidence that throughout Greek antiquity the right to inherit was directly linked with the right to mourn. Even after the breakdown of the clan system, the link between inheritance and mourning survived (Alexiou, 1974: 20).

Téann an téis seo i bhfad siar go dtí aimsir Isaios sa cheathrú haois roimh Chríost faoi mar a mhíníonn Alexiou sa sliocht seo a leanas. Is léir gur cuireadh bac ar mhná gaolta cúram a thabhairt do na marbh ionas nach mbeadh siad bainteach le cinntí faoi shealúchas na bhfear marbh in aon chor:

In Athens of the fifth and fourth centuries ... Isaios asks in one of his speeches, 'Is it not a most unholy thing if a man, without having done any of the customary rites due to the dead, yet expects to take the inheritance of the dead man's property?' ... If the right to mourn was so closely linked with the right to inherit until the end of the fourth century, it is not hard to understand why the funeral legislation so persistently restricts the care of the dead to the immediate kin ... From the earliest times the main responsibility for funeral ritual and lamentation had rested with them [mná] ... and it may be suspected that they gained access in this way to decisions about property. If the family, based on father-right, was to be established as the basic unit of society, then the power of women in religious and family affairs must be stopped, and they must be made to play a more secondary role at funerals. Restrictions on women are another sign of incipient democracy (1974: 21).

B'fhéidir gurbh í an oidhreachúlacht is cúis leis an aighneas ar fad idir mná céile agus deirfiúracha an duine mhairbh go minic in Éirinn. Tagann an méid a deir Ó Murchú mar gheall ar an mbanfhile Fionnghuala Ní Bhriain tar éis di a fear céile, Uaithne Mac Lochlainn a chailliúnt i 1617 leis seo:

Is dealraitheach, de réir ghnáis na haimsire sin, ná raibh le fáil ag Fionnghuala tar éis bháis a fir ach pé spré a thug sí dó an chéad uair ar phósadh dóibh (Ó Murchú, 1993: 72).

Is é an cás is cailiúla de mhná a bheith ag argóint ar thórramh ná Eibhlín Dubh Ní Chonaill agus deirfiur Airt Uí Laoghaire. Sna línte seo a leanas séanann Eibhlín go nimhneach gur chuaigh sí a chodladh oíche a thórraimh:

Ferriter

Mo chara agus m'uan tu,

Is ná creidse siúd uathu,

Ná an cogar a fuairis,

Ná an scéal fir fuatha
Gur a chodladh do chuas-sa,
Níor throm suan dom,
Ach do bhí do linbh ró-bhuartha,
Agus do theastaigh sé uathu,
Iad do chur chun suaimhnis.
Agus nár léige Dia suas í,
An bhean a thug fúm tuairim,
Agus í a thabhairt ar tuathal.

Chomh maith leis an aighneas idir Eibhlín agus deirfiúr Airt, tuigtear nach raibh gaolta Eibhlín féin chomh mór sin léi tar éis a pósta le hArt. Deir sí lena máthair féin sa chaoineadh (*Ferriter*: 304) nár thug sí cuairt uirthi ar feadh dhá bhliain déag tar éis di Art a phósadh: “A Mháire Mhaith Ní Duibh ... Ní rabhas le dhá bhliain déag i do thigh.” Tagann an caoineadh leis an méid a deir Mrs. M. J. O’Connell, “Eileen had married in spite of the warnings of her family ... and it was years before a real reconciliation was effected. Old Maur-ni-Dhuiv forgave her, however, according to Miss Julianna, on the plea that no woman could have been expected to resist the pleadings of so handsome and attractive a suitor” (O’Connell, 1892, i: 171).

Má ghlactar le tuairim Alexiou gurb í an oidhreachtúlacht ceann de na feidhmeanna a bhí ag an gcaoineadh tuigtear an t-aighneas ar fad idir cliamhaineacha agus gaolta ar thórraimh. Bheadh sé bunoscionn ar fad leis an gcóras polaitíochta dá mbeadh mná ag éirí níos cumhachtaí agus b’fhéidir gur dáinséarach an rud é i súile na bhfear go mbeadh na mná i mbarr a réime.

7.3 Na mná caointe

Bhí dhá shaghas ban caointe ann: an bhean ghaolta, mar shampla, Eibhlín Dubh, agus an bhean chaointe phroifisiúnta, mar shampla, Nóra Ní Shíndile. Deir MJOC faoi Nóra Ní Shíndile:

This keen was copied by Mr. O'Sullivan, Maylor Street, Cork, from a manuscript of Edward de Wall, a hedge schoolmaster, living in the beginning of this century, who took it down circa 1800 from the recitation of Norry Singleton, a famous keener (1892, i: 239).

Bhí máistreacht ag an mbean chaointe phroifisiúnta ar a ceird. Bhí sí tar éis ana-chuid bróin a fheiscint ina saol agus théadh sí ó shochraid go sochraid. Ní hé sin le rá nach raibh aon mhothúcháin sa chaoineadh seo – b'fhéidir a mhalairt. Deir Alexiou:

Even though they are professional mourners they do not suffer less; on the contrary, because they are required to fulfill an obligation to the dead, their grief may be more acute. Nor are they insincere because they may, with the permission of the kinswomen, lament their own troubles and their own dead, sending a message through the dead man to their own kinsmen in the Underworld (Alexiou, 2002: 41).

Tá ana-chosúlacht idir an méid seo agus an cás thuasluaite ar Oileán Árann nuair a bhí drogall ar mhná an caoineadh a thaifeadadh don Mheiriceánach Sidney Robertson Cowell:

Another woman [Maggie Dirrane] also did the “wailing” or “crying” so I could hear it, but first she went round the house to peer up and down the road, and then she barred the door against unexpected callers, before sitting down by the hearth: “This will be just for a whisper between you and me ... It was very difficult for these two women to do these caoine for me” (Robertson Cowell, 1957: 5-6).

B'fhéidir go bhfuil bás duine neamhaitheanta níos measa fós don bhean chaointe phroifisiúnta, mar go bhfuil uirthi cuimhneamh ar na daoine ar fad a chaill sí ina saol agus í ag obair, ag iarraidh slí bheatha a dhéanamh di féin i dteannta ban eile

a bhí ag freastal ar an tórramh céanna léi. Bhí rialacha agus béasaíocht ag baint leis an deasghnáth seo ar fad – dá mba rud é go raibh fonn ar an mbean chaointe cuireadh a fháil chun freastail ar an gcéad tsochraid eile, bhí uirthi cloí leis na rialacha seo. Don chuid is mó, bíonn tuairiscí na dtaistealaithe a tháinig go hÉirinn san ochtú haois déag ana-cháinteach ar na mná gairmiúla: “They live upon the dead ... To mimic sorrow when the heart’s not sad” (Hall, 1841: 225).

Is minic a thugtar pá i bhfoirm bia nó dí don bhean chaointe phroifisiúnta. Mar shampla, sa Phortaingéil:

A similar offering of bread, wine and fish used to be the traditional reward of the *carpideiras* (professional mourning women) who, in spite of ecclesiastical censure, survived fifty years ago in the wild Soajo country, and may still be heard to-day round Braganza (Gallop, 1936: 99).

Bhí spreagadh iomlán difriúil ag an mbean chaointe a chaill a fear céile, a deartháir, a hathair etc. Ní raibh an bhean seo ag brath ar an mbás chun a cuid a thuilleamh. Ach da mba rud é gur cailleadh fear céile an chaointeora, b’ise ba shinsearaí ó thaobh stádais de. Ba chuid den phróiseas cosanta an racht a chur di – agus bhí feidhm ag an gcaoineadh an duine marbh a sheoladh ar aghaidh go dtí an saol eile mar a deir Ó Crualaoich:

The role of the bean chaointe as the female agent of the mournful transition of the deceased individual to the afterlife of an ambiguously Christian/fairy otherworld should be viewed in relation to other female roles which in Irish cultural tradition also associate the female with the sovereignty of the supernatural in human affairs (1999: 192).

Chuimhnigh an caointeoir ar na daoine eile a bhí cailte aici chun cumha a mhúscailt agus chun an duine marbh a chaoineadh níos fearr. Seo Eibhlín Dubh ag machnamh ar na daoine eile atá cailte aici roimh Art Ó Laoghaire:

’S ní hé a bhfuair bás dem chine,
Na bás mo thriúr clainne;
Ná Domhnall Mór Ó Conaill,
Ná Conall a bháigh an tuile,
Ná bean na sé mblian ’s fiche
Do chuaigh anonn thar uisce

'Déanamh cairdeasaí le rithe-
Ní hiad go léir atá agam dá ngairm
Ach Art a bhaint aréir da bhonnaibh

7.4 Tionchar na heaglaise ar an gcaointeoireacht

Bhí an chaointeoireacht ag dul i léig in Éirinn i lár an naoú haois déag de réir an Donnabhánaigh: “All decent half-civilized people now laugh at these elegies” (1858: 27). Ach d’fhan sí in áiteanna níos iargúlta ar nós Inis Mór – áit nach raibh an chléir Chaitliceach chomh feiceálach sin agus a bhí ar an mórthír.⁷⁵ Ní raibh sagart féin dá gcuid féin ag muintir Inis Meáin, agus níl fós sa lá atá inniu againn. B’fhéidir gurb í an chúis gur chonaic Synge caoineadh á dhéanamh ar Árainn ag deireadh an naoú haois déag mar a deir Ní Chonghaile:

Sidney [Robertson Cowell] ... eventually recorded a professional keener of local renown, Bríd Iarnáin (c1866-1965) ... Bríd’s services were, by then, rarely required because Fr Thomas Killeen or Tomás Ó Cillín – parish priest from 1935 to 1948 ... had effectively put an end to it by censoring the practice during his tenure ... It is worth noting the absence of a resident priest in Inis Meáin, an absence that continues to this day. It may be the reason why keening survived longer there as a fundamental part of the local ritual practices surrounding death, mourning and funerals (Ní Chonghaile, 2010: 246-8).

Cén tionchar a bhí ag cléir na Gréige ar an gcaoineadh ansin? Is fiú féachaint ar fhianaise ó Seremetakis. Thug sí seacht mbliana i Mani sna hochtóidí, agus bhí sé d’aidhm aici comhthéacs a sholáthar do chaointe a bhí bailithe cheana féin⁷⁶:

This book however is not an attempt to compile a collection of Maniat laments but rather to systematize the performative contexts of lamenting and thus provide an interpretation for decontextualized fragments previously collected in Mani, as well as for new compositions (Seremetakis, 1991: ix).

Is léir go raibh taithí phearsanta ag Seremetakis ar an gcaointeoireacht; is Gréagach í, a scaoileadh isteach sa chomhthéacs sin mar chaointeoir. Mar sin, sa chás seo, is tuairisc inmheánach atá ann – tuairisc ón dtaobh istigh.

⁷⁵ Chomh maith le hÁrainn tá cur síos ar chaointeoireacht i gConamara i dtráchtas máistreachta neamhfhoilsithe: *Caoineadh na marbh i gConamara* ag Ruaidhrí Ó Tuairisg in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh (1978).

⁷⁶ Tá a thuilleadh eolais faoin mbean seo ar fáil ag: <http://www.seremetakis.com/> feicthe ar an 13/4/11.

Mar a chonacthas i gcaibidil a cúig, tugadh faoi deara go raibh an chaointeoireacht ag druidim i dtreo na salm i gcúige Uladh, dar le La Tocnaye, cé nach bhféadfaí a bheith iomlán cinnte cad a bhí i gceist aige leis an ráiteas sin. I gcás na Gréige, mhair an deighilt idir na caointe agus na sailm i gceantair áirithe. Deir Seremetakis nár tháinig amhráin a chanadh sagairt ar aifreann agus an chaointeoireacht le chéile riamh sa Ghréig. Is í an chúis leis seo, dar léi, ná gur bhain an chantaireacht leis na sagairt agus le spás na bhfear agus gur bhain an caoineadh riamh leis na mná. Tabhair faoi deara an t-idirdhealú idir litearthacht na bhfear agus béalaitheacht na mban:

The Byzantine chant sung by the priest and his choir is aesthetically, stylistically and ideologically antithetical to the *moiolóí* (lament). Byzantine chant is a refined, textual product of centuries-old literacy. It is defined by stylized conventions and a fixed musical and linguistic text. Its ornamentation does not at all resemble the acoustic ornamentation of pain that characterizes improvised *moiolóí*. Here ornamentation does not override text. The displacement of the mourning singing by the Byzantine chant encodes a confrontation of the two musical cultures, which in turn expresses the historical divergences between two institutions – one local, oral and improvised, the other metropolitan and textual. This contrast of musical forms registers the bifurcation of the mortuary rite into the spaces of *kláma* and *kidhía* (Seremetakis, 1991: 165).

Mar sin is léir ón méid seo go raibh an chléir ag iarraidh deireadh a chur leis an gcaointeoireacht agus leis an bhfilíocht a bhíodh á cumadh ar thórraimh. Mhair an chaointeoireacht in áiteanna níos iargúlta; áiteanna nach raibh an chléir feiceálach. Anois, déanfar comparáid idir na cosúlachtaí i dtraidisiún na caointeoireachta (idir sheachadadh agus nósanna) sa dá thír sa chaibidil seo faoi ocht bhfotheideal.

7.4.1 Ó bhéal máthar go béal iníne

Cé go bhfuil tagairtí déanta sa tráchtas seo cheana do litearthacht na mban in Éirinn san ochtú haois déag (Ó Cíosáin agus Bourke), b'fhéidir nár mhiste súil a chaitheamh ar an Eoraip i gcoitinne. San ochtú haois déag san Eoraip rinneadh díspeagadh ar oideachas na mban. Ba é an náisiúnachas rómánsiúil a thiomáin bailiú an bhéaloidis. Bhí cúiseanna eile leis an rómánsachas seo, b'fhéidir síocháin a choimeád idir na haicmí éagsúla:

Yet when the revolution occurred in France, Germany's elite had to balance the desire to maintain class distinctions with the need to become more unified against the threat of Napoleonic conquest ... Since Romanticism was a movement of the educated upper classes who had an economic stake in maintaining the existing social order, the conservatism of Herder's framework held a special appeal ... Herder's view of education is in the main geared toward upholding the social order. In practical terms, upholding the social order in 18th century Germany included keeping women uneducated (Fox, 1987: 566).

Ós rud é gur neamhghnách an rud é oideachas foirmiúil a bheith ar mhná san ochtú haois déag bhí orthu brath ar an oideachas béil don chuid is mó.⁷⁷ Tá baint ag cúrsaí aicme leis seo chomh maith. Tá áitithe ag Ó Baoill agus Bateman go raibh mná uaisle ag foghlaim cheird na filíochta siollaí san ochtú haois déag, i dtraidisiún na hAlban. Caithfear cuimhneamh gur tháinig deireadh le traidisiún na n-uaisle Gaelacha in Éirinn nach mór 150 bliain roimh Albain:

With the defeat of Kinsale and later developments the chiefs ceased to have any power and could not maintain the poets, so that the whole four-hundred-year-old tradition of professional syllabic poetry comes to an end. It is reckoned that the last school in Ireland which trained these poets must have closed its door around 1640. It is, however, important to remember, for it is often forgotten (especially in Ireland), that Scotland had no Kinsale, and the old Gaelic way of life survived here for another century and a half (1994: 7).

Mar sin, seans go raibh tionchar ag titim na nUaisle in Éirinn ar chás na hAlban agus go raibh aird tugtha ar thábhacht na filíochta fiú más mná a bhí á foghlaim:

A general awareness of the declining classical Gaelic tradition may have been responsible for even the female children of remaining clan chiefs being tutored by trained bards, such as the daughter of Domhnall Gorm Óg Mac Donald of Sleat, taught by the same Cathal Mac Mhuirich whose elegy mourned the four dead chieftains of Clanranald (Stuibhart 1999, 241 f.) (Mathis, 2008: 38).

⁷⁷ Ach tá eisceachtaí ann féach in Bromwich, (1947: 240 nóta 1): "Yet on her visit to the Martins of Ballinahinch, Co. Galway, in 1834, Maria Edgeworth comments on the exceptional education attained by Miss Martin."

Seans gur tharla an rud céanna in Éirinn. Tóg mar shampla, Fionnghuala Ní Bhriain, a chum caoineadh ar a fear céile sa seachú haois déag: *Caoineadh ar Uaithne Mór Ó Lochlainn, 1617*. De réir dealraimh, bhí Uaithne gan oidhre nuair a d'éag sé sa bhliain 1617 dar le Ó Murchú (1993: 72).

Ós rud é nach raibh oideachas foirmiúil ar fáil do mhná thug máithreacha na caointe dá n-iníonacha, ó bhéal go béal. Féach ar Ho agus í ag caint ar chaointe a dhéantar ar phósadh na brídí sa tSín:

For the majority of village women who were denied access to formal education, oral transmissions of songs and stories, together with rituals and theaters, were the means through which learning could take place (Johnson, 1998: 139-40). Chinese daughters in learning and practicing, shared the things described in the laments (2005: 82).

Déantar an caoineadh a sheachadadh ó mháthair go hiníonacha sa Ghréig chomh maith. Deir Alexiou go bhfuil ról lárnach ag mná sa chaointeoireacht:

In some areas lamentation was considered such a professional art that it was consciously cultivated among certain families, and the skill was handed down from mother to daughter (1974: 41).

Ón méid seo is féidir a aithint go soiléir go raibh ról lárnach ag mná chun an caoineadh a sheachadadh ar aghaidh go dtí an chéad ghlúin eile. Chonacthas tábhacht na hinscne i seachadadh an chaointe i gcaibidil a sé. Mar shampla, d'fhoghlaim Elizabeth Cronin a cuid amhrán óna máthair, agus d'fhoghlaim Labhrás Ó Cadhla a chaointe óna mháthair agus óna aintín.

7.4.2 Corp in easnamh – mí-ádh

Bhain an caoineadh go dlúth le searmanas an tórraimh, agus is ar ócáidí den saghas sin amháin a bhí sé ceadaithe, nó ócáidí eile ina mbíodh an scaradh i gceist – imirce, timpistí, gortaithe nó a leithéidí. Dá réir sin, bhí sé mí-ádhmharach amach is amach an caoineadh a rá nuair nach raibh aon chorp i láthair. Bhí an creideamh seo ina chúis drogaill acu siúd a raibh an caoineadh ar a

dtoil acu. Rud a d'fhág gur imigh an nós gan mórán taifeadtaí fuaimne cearta a bheith déanta de ag bailitheoirí Choimisiúin Béaloideasa Éireann. Chomh maith leis sin, ba fhir Chaitliceacha iad na bailitheoirí seo agus b'fhéidir nach raibh deis ná fonn orthu seanchas a bhailiú ó mhná agus leas a bhaint as “The mildly sexual nature of the encounter between informant and collector”. Mar a deir Éilís Ní Dhuibhne:

Bengt Holbek, in his study of fairytales collected by Evald Tang Kristensen in nineteenth-century Jutland, found that the proportion of female narrators increased as the tradition declined: women continued to tell stories to children when they had ceased to be an important adult form of entertainment; they also told them to collectors (in Bourke et al., 2002: 1217).

Mar sin b'fhéidir gurb é a mhalairt a tharla i gcás na caointeoireachta .i. nuair a chuaigh an nós i léig agus nuair bhí mná drogallach caointe a rá sa chomhthéacs mícheart thosaigh na fir (cosúil le Labhrás Ó Cadhla, Seán Ó Conaola), ag rá caointe do na bailitheoirí mar nach raibh an stiogma céanna ag baint leis an gcaoineadh do na fir. Cé go bhfuil sampla nó dhó de chaointeoirí fir i bhfad siar, is dealraitheach gurbh eisceachtaí iad fiú ag an am sin. B'fhéidir go raibh sé níos fusa do na fir ná na mná an caoineadh a rá mar a dúirt Sidney Robertson Cowell (1957: 5-6) “It was very hard for these two women to do the *caoine* for me.” Tugtar seo faoi deara sa sliocht seo a leanas ag Lysaght conas mar a bhí drogall ana-mhór ar mhná an caoineadh a rá sa chomhthéacs mícheart agus dá bharr, is ó fhir a tháinig an chuid is mó de na taifeadtaí den chaoinneadh atá ar marthain inniu. Seo scéal faoi Shéamus Ennis agus é ina luí ar an urlár ag iarraidh caointe a bhaint ó Sheán Ó Conaola, Cois Fhairrge, i 1946:

Most of the documented sound recordings of keening were performed and collected by men, who may have been less reluctant than women to simulate a keening situation. One tradition-bearer, Seán Ó Conaola from Cois Fhairrge, County Galway, recently deceased – from whom a lament was recorded on gramophone record in 1946 ... recalls that he sung the lament over the “corpse” of the folksong collector, Séamus Ennis, who lay on the floor with his hat on his chest in an attitude of death (Lysaght, 1997: 70, 76).⁷⁸

⁷⁸ “Information from Ríonach úí Ogáin, Department of Irish Folklore. Recording made by Caoimhin Ó Danachair 1946. The late Séamus Ennis worked as folk-song collector for the Irish Folklore Commission 1942-7. A somewhat similar incident is recalled in relation to the late Seán

Tagann sé seo leis an méid a deir Croker. Nuair a d'iarr sé ar chaointeoir darbh ainm Mrs. Leary caoineadh a rá, d'fhreagair sí é mar seo a leanas: “Sure ’tis no use keening unless the corpse is stretched out before one” (Croker, 1844: 101).

Tacaíonn Alexiou leis an tuairim seo nach raibh sé easca caointe a bhaint de dhaoine – go háirithe mná. B’fhéidir gurb é seo ceann de na cúiseanna leis an easpa taifeadtaí chomh maith:

Nor is it easy to persuade people to sing laments at other times, because of the emotional strain it causes and because of their fear of evil consequences ... The lament was by no means just a spontaneous outbreak of grief. It was carefully controlled in accordance with the ritual at every stage. To weep for someone who was still alive, however great the probability of his death, was a bad omen (1974: 3-4).

Mar sin, is léir ón méid seo go raibh brú faoi leith ag baint leis an gcaoineadh. Gur staid eile intinne ar fad a dhealaíonn é ó staid intinne an ghnáthshaoil.

7.4.3 An bhean chaointe phroifisiúnta agus an bhean ghaolta

In Éirinn, déantar idirdhealú idir an bhean chaointe a thuilleann airgead de bharr a cuid caointe agus an bhean ghaolta – gur gaol léi an duine marbh. Sa Ghréig chomh maith déanann Alexiou cur síos ar dhá shaghas bean caointe: an bhean a shaothraíonn a beatha le caointe agus an bhean ghaolta a chaoineann fear céile nó gaolta léi.⁷⁹ Tá sé suimiúil chomh maith go mbíodh áit fhisiciúil faoi leith ag na mná seo os cionn an choirp. Bhí an phríomhbhean chaointe ag ceann an choirp mhairbh agus na mná caointe eile ag a chosa, mar a léiríonn W. K. Sullivan (1873: cccxxiv-cccxxv). Is suimiúil an rud é gurbh iad na mná amháin a bhíodh timpeall ar an gcorp⁸⁰, rud a thacaíonn leis *Les Rites des Passage* (Van Gennep: 1960) .i. is í an bhean a thugann an duine ar an saol agus is í a sheolann amach arís é go dtí an saol eile. Seo mar tá an cur síos ar an nGréig:

Ó Suilleabháin, former archivist of the Irish Folklore Commission, of whom it is said, that he lay on a table in an attitude of death in an unsuccessful attempt to entice the performance of the lament from a tradition-bearer for recording purposes” (Lysaght, 1997: 70, 76).

⁷⁹ Ach deir Seremetakis nach n-íoctar mná caointe riamh i Mani na Gréige (1991: 216).

⁸⁰ Eisceacht ba ea *Nioclás an Chaointeacháin* (Ó hÓgáin, 1980: 20).

Meanwhile the kinswomen stand round the bier, the chief mourner, either mother or wife, at the head, and the others behind. Other women, possibly professional mourners, are sometimes grouped on the other side, but it is rare to find men, unless they are close relatives, as father, brother or son (Alexiou, 1974: 6).

The mourner holds the forehead of the dead while talking with an outpouring of emotion (Seremetakis, 1991: 96).

Dhein John Stirling Coyne cur síos ar an mbantracht ag ceann na leapan (2003: 362-5).

Don bhean chaointe phroifisiúnta, bhí spreagadh ag teastáilt uaihi chun caointe a rá, go háirithe sa chomhthéacs bréagach. Déanann Croker trácht ar mhná proifisiúnta eile Mrs. Leary agus Mrs. Harrington ina leabhar. Deir Croker féin:

When upon paying her travelling expenses from Bantry to Cork, and promising her a new shawl, she was induced to attend him [Croker] and to recite keens and ‘old talk’ for him (in Ó Coileáin, 1977: 18).

Tráchtann Croker ar Mrs. Leary agus í tagaithe ó shochraid i Múscraí. Tugann Croker faoi deara go raibh Muscraí ina lárionad do na caointe. Tá a leithéid sa Ghréig chomh maith .i. go bhfuil cáil ar áit faoi leith dá gcaointeoirí:

This was the case until recently in Mani and in the island of Imbros, where the fame of Samothracian mourners was such that it gave rise to a proverb, ‘You need Samothracian women to lament you’ (Alexiou, 1974: 41).

Sa scéal thíos cloiseann an bhean chaointe, Mrs. Leary, go bhfuil Croker ag filleadh ar Shasana agus téann sí chuig a theach. Iarrann sé uirthi caoineadh a dhéanamh dó:

Croker: “Well, Mrs. Leary, have you picked up any new keens for me in Muskerry?

Mrs. Leary: May be ’tis a funning of me you want to make this evening of the ladies and gentleman there. Sure ’tis no use keening unless the corpse was stretched out before one; and, praise be to God for it! ’tis only the best of wine that is laid out there.

Croker: But, Mrs. Leary...now suppose I am dead, and that you were sent for to keem me.

Mrs. Leary: Glory be to the Almighty for it, 'tis alive and hearty you are this blessed day, and not in want of keening.

Croker: But suppose I was dead, Mrs. Leary; or suppose I should be drowned going to England, you surely then would keem me?

Mrs. Leary: The Lord forbid

Croker: But if it did so happen

Mrs. Leary: Oh, then, indeed, no one would keem you as I would ; and good right I have, and 'tis much pleasure I'd have in so doing, I'd keem you for three days and three nights without stopping.

Croker: Come, then, suppose you begin at once."

This proposition, which accompanied by a couple of shillings, produced, almost without a moment's consideration, the following verse in Irish, which the Editor took down as recited and has since translated with the greatest fidelity (Croker, 1844: 102-7).

Tá ana-thábhacht leis an méid seo mar go dtaispeántar gur filíocht *extempore* a bhí sa chaoineadh – gur cumadh ar an toirt é. D'admhaigh Mrs. Leary nach raibh aon mhaitheas a bheith ag déanamh caointe muna raibh corp os comhair an chaointeora. Ach de réir mar a mheallann Croker Mrs. Leary le gealltanais airgid imíonn a drogall an caoineadh a rá. Treisíonn ábhar Croker an tuairim gur cumadóireacht ar an láthair ab ea an caoineadh:

Keen on the Editor's Departure from Ireland. Translated from the Irish by the editor – May 1829. I trust that I shall not be accused of egotism for giving a keen, or rather some impromptu verses on my leaving Ireland as *they afford a specimen of the improvisatory power of the professional keener* (Croker, 1844: 100). [uaimse an bhéim]

Chomh maith le hEibhlin Dubh, a dhein caoineadh ar a fear céile is léir ón gcaoineadh seo a leanas gur Cáit de Búrca, deirfiúr leis an Athair Nioclás Mac Síthigh a crochadh i gCluain Meala i 1766, a dhein an caoineadh. Bhí spreagadh eile ar fad ag an mbean ghaolta – ní ar mhaithe le hairgead ach leis an racht bróin a chur di:

A Athair Nioclás éirigh suas id' sheasamh,⁸¹

⁸¹ Féach C 16 MM: 8 (2) 6.

Tar liom abhaile go dtí an gCarraig,
Cuir umat amárach do léine glégeal agus t'éide bheannaithe,
Agus léigh dod' thréada an tAifreann,
Agus abair leo go dtáinís in ainneoin,
Bagwell agus Maud abhaile chughainn.

Sa Ghréig, baintear úsáid as dhá théarma dhifriúla do chaointe: *thrênos* a dhein na mná caointe proifisiúnta agus *góos* an caoineadh a dhein mná gaoilta leis an duine marbh:

Thrênos and *góos* mean a shrill cry and probably consisted of inarticulate wailing over the dead man. The term *thrênos* was used for the set dirge composed and performed by the professional mourners, and *góos* for the spontaneous weeping of the kinswomen. *Thrênos* was more ordered and polished, and was often associated with divine performers and a dominant musical element. The *thrênos* also had a calm restraint, gnomic and consolatory in tone while the *góos* was passionate and ecstatic. The *góos* was less restrained, highly individualised, and since it was spoken rather than sung, it tended to have a narrative rather than a musical form (Alexiou, 1974: 102-3).

7.4.4 Féinlot na mban caointe

Má fhéachtar ar an gcur síos atá ag Céitinn ar an gcluiche caointe ina shaothar *Trí Bior-Ghaoithe an Bháis* deir sé:

Is eadh is cluiche caointe ann, gol-gháirthe guirte gáibhtheacha agus eólchaire éagcuibhdheasach ainmheasardha do dhéanamh dhóibh, maille ré stothadh a bhfolt agus a bhfionnfaidh, ré sgríobadh agus ré sgríos a ndealbh agus ré traost-bhualadh trom-ainmheach a gcorp fá lár agus fá lán-talamh (1931: 175).

Mar sin, is léir go ndéantaí gol agus an ghruaig a stracadh amach le linn an chluiche chaointe.

Ba í Muire a chuir tús le nós na caointeoireachta in Éirinn de réir an bhéaloidis (in Partridge, 1983: 99). Is íomhá chomónta í Muire ag scaoileadh a cuid gruaige:

Ligeann na mná a gcuid gruaige síos le fána an lá sin [Aoine an Chéasta], agus ní chíforann nó ní chuireann suas é go mbí sé i nidiadh an trí a' chlog tráthnóna. Deirtear gur mar sin a bhí a cuid gruaige ag an Maighdean Ghlórmhar an lá sin (CBÉ 2130: 680).

Bíonn gluaiseacht fhisiciúil éigin ar siúl agus an bhean chaointe i mbun a gnó. Buaileann an bhean chaointe Éireannach a bos agus bíonn a cíocha oscailte aici agus í ag tarrac amach a folt gruaige.

Nuair a bhíodh na mrá ag caoineadh duine ós cionn cláir fadó bhíodh amhrán faoi leith acu agus bhíodh siad ag cromadh síos agus ag árdú aníos na gcloigní agus iad ag bualadh bos le teann bróin. Bhíodh siad ag corrú mar bheadh fuireann bháid agus tugadh 'Amhrán Iomartha' ar an gceol nó an caoineadh a bhíodh acu. Iarsma eile ó Ros Muc-Rachadh siad in líne ós cionn an chuirp agus bheadh siad a bogadh anonn agus anáil [sic] (Ó hAilín, 1971: 8).

Sa Ghréig agus in Éirinn bhí an foréigean céanna ann le linn an chaointe. Insíonn Alexiou dúinn go mbíodh mná ag tarraingt amach a gcuid gruaige, agus ag scaoileadh a folt go hoscailte:

The ritual character of the scene at the wake is further emphasised by the rhythmical movements of the women, who beat their breasts, tear their cheeks and pull at their loosened hair or at a black scarf, in time to the singing. Until recently in Crete, women would cut their hair to cover the face of the dead (1974: 41).

Bíonn fonn ar mhná caointe na Gréige an phian a d'fhulaing siad le linn an chaointe a thaispeáint trína gcoirp féin. Deir Seremetakis:

A woman who rids herself of the scarf, pulling her hair out, scratching her face and beating her chest, exhibits the deepest signs of *pónos* (pain). These are gestures that accompany "screaming." They are sudden, physical movemnets and self-inflicted violence on the bodies of the living (1991: 73).

Ní trí thimpiste a dhéantar na bosa a bhualadh ná an ghruaig a stracadh amach ach oiread. Téann bualadh na mbos le linn na caointeoireachta siar chomh fada le aimsir Aphrodite agus Achilles. Deir Alexiou:

The earliest reference to lament for Adonis in Greek literature comes from a fragment ... probably part of a lament performed antiphonally as a dialogue between Aphrodite and the Nymphs: “Tender Adonis is dying, Kytthereia. What are we to do? Beat your breasts, maidens, and rend your tunics” (1974: 55).

Achilles was mourned with beating of the breast and lamentation by the women of Kroton, Elis and Thessaly (1974: 61).

De réir Alexiou, níor deineadh an foréigean seo gan chúis – bhí baint aige le deasghnáth na caointeoireachta:

And the violent tearing of the hair, face and clothes were not just acts of uncontrolled grief, but part of the ritual indispensable to lamentation throughout antiquity (1974: 6).

7.4.5 Saoirse ag an gcaointeoir le linn an chaointe

Le linn an chaointe, is féidir leis an gcaointeoir aon rud a rá, ach, tá sé riachtanach go mbeadh maslaí don té atá marbh i bhfolach ionas nach léireofaí dímheas go hoscailte. Mar a deir Tolbert: “Often the living try to ascertain if they themselves are to blame, and because the dead are to be feared, as well as be mourned, they take particular care not to insult him” (Tolbert, 1990: 83). Seo tuairim ag Gay ar obair Freud, *Mourning and Melancholia*:

The woman who loudly pities her husband for being tied to such an incapable wife as herself is really accusing her *husband* of being incapable, in whatever sense she may mean this. There is no need to be greatly surprised that a few genuine self-reproaches are scattered among those that have been transposed back. These are allowed to obtrude themselves, since they help to mask the others and make recognition of the true state of affairs impossible. Moreover, they derive from the the *pros* and *cons* of the conflict of love that has led to the loss of love (1995: 586).

Tagann sé seo leis an méid a deir Bourke .i. go raibh cód cainte faoi leith idir mná le linn na gcaointe, agus cé nár thuig gach duine an teachtaireacht a bhí taobh thiar de línte áirithe ar nós: “Má bhíteá ceachartha, Ní bhíteá ach tamall beag, Agus ba mise fá ndeara san.” (*Ferriter* 1: 298) Bhí an cleas ar eolas ag na mná caointe eile agus thuig siad an bhrí a bhí leis. Deir Bourke:

The lament poetry considered in this essay contains messages that would have been intelligible to an inner circle of women but not necessarily to the rest of their audience. These messages – particularly the ones protesting men’s violence and stinginess – were variously disguised. The most devastating criticism could be made to seem quite innocuous by clever turns of the traditional formulas (1993: 161).

Úsáidtear an modh rúnda céanna chun fir a cháineadh i gcaointe na mbrídeach, i dtraidisiún na Síne. Nuair a d’fhág an bhean teach a hathar le haghaidh an phósta bhí sí ag trasnú ó dhomhan amháin go domhan eile (Ho, 2005: 63). Bhí an bás mar an gcéanna .i. staid thairseachúil ab ea í – ní raibh an duine beo ach ní raibh an duine marbh i gceart go dtí go gcuirfí an corp. Mar sin, bhí deis ag an mbrídeach a stádas mar bhean a cháineadh – rud ná déarfadh sí go deo lasmuigh den dheasghnáth seo.

Bride-daughters in lamentation spoke of their fate, giving voice to their sadness and discontent in ways that sometimes seemed to criticize or even denounce marriage (Ho, 2005: 55).

Deir Freud go dtagann laghmhisneach ar an duine atá tugtha faoi mhéala mar gheall ar bhás an duine. Dá réir sin, cailleann an duine atá fágtha sa saol seo a chuid féinmhuiníne:

The melancholic displays something else besides which is lacking in mourning – an extraordinary diminution in his self-regard, an impoverishment of his ego on a grand scale. The patient represents his ego to us as worthless, incapable of any achievement and morally despicable; he reproaches himself, vilifies himself and expects to be cast out and punished (Gay, 1995: 584).

Tacaíonn fianaise ó Ho ar chaointe na mbrídeach sa tSín. Nuair a d’fhág na brídeacha an áit dhúchais, bhí deireadh tagaithe lena ré mar iníonacha agus ba é a bpríomhchúram ansin ná a bheith mar mhná céile umhala.

It was not the Chinese custom, nor was it considered right to express individual sentiments. Where an individual’s feelings were expressed, they have to be done so through a reference to other matters. The cry is not just a tactic but expressed true feelings because, as previously mentioned, this was part of the manifestation of

profound obedience; she regretted her failure to continue providing filial services to her father. The bride denigrated herself as “coming to nothing” and as being “useless” (2005: 72).

Deir Ho chomh maith go raibh sairse ag an mbrídeach tagairt do chúrsaí collaíochta le linn deasghnátha an phósta:

After the grand banquet, the newly married were brought to the bridal chamber where teasing games started. In the few hours before the couple’s bedtime, wedding guests were permitted to act in ways that were otherwise forbidden. Sexuality was granted open expression. The groom’s relatives and friends came to tease the bride with idle remarks. Despite her embarrassment, the bride was not to complain. The ritual teasing was to test her character and endurance. In the Chinese view, the calmer the bride appeared in the ritual teasing, the more she would be praised for her promise in securing domestic harmony (2005: 64).

Ag teacht leis seo tá an tuiscint go raibh cead ag an mbean tagairt a dhéanamh don chollaíocht. Tá línte in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* ina ndéantar tagairt d’Art “Gur bhreá an leath leapa tú.” Deir Bourke:

The assumed madness of mourning could be used to cloak statements about sexual and personal identity. By baring their breasts and loosening their hair, by referring to sexual pleasure, or the absence of it, in their relations with their husbands, and by frequently referring to pregnancy and childbrith, lament poets asserted their identity as women in a way that contrasts sharply with accepted norms of modesty and reticence in Irish society (1993: 166).

7.4.6 Néal ar an mbean chaointe

I ndiaidh na gluaiseachta fisiciúla, is é sin nuair atá an caoineadh ráite, go minic, tagann staid néalta ar an mbean chaointe. Déanann sí dearmad ar an méid atá ráite aici sa chaoineadh. Deir Leigh Fermor mar gheall ar an nGréig go mbíodh caointe á gcumadh i gcúplaí foirfe, ach nach mbeadh na caointeoirí in ann cuimhneamh ar an méid a dúirt siad ina dhiaidh:

Sometimes, in the inspired half-trance of the *miroloy*, the singer goes off the rails, drifting into personal reminiscence and old grievances, even into questions of politics ...

problems of taxation and economy ... the price of salt, the Bulgarian frontier ... all in faultless sixteen-syllable couplets – weave themselves into the song, until the next mourner tactfully steers the *klama* back to its proper theme. The singers are unable, except for a few disjointed fragments, to remember what they have sung (1958: 74).

Thit an rud céanna amach in Albain. Seo tuairisc ag an Athair Allan McDonald ó Eriskay agus é ag caint ar dhá ócáid a bhain leis an mbás. Feictear go dtagann an dearmad céanna ar an mbean tar éis di an caoineadh a rá:

“I went once to tell a fisherman’s wife that her husband was drowned. She was in bed ... ‘Och, you needn’t tell me your errand!’ she said; ‘I know that Angus is drowned.’ I took her hands in mine – there was nothing I could say. She raised herself up, and burst out into a chant – three verses of poetry. Then she shook her head a little from side to side, and fell back in a swoon. I saw this again at a funeral. It was at Christmas, and the dead was a young girl. The coffin was on the stakes and they were lifting it; the mother bent over it and burst into chanting and singing – several lines of beautiful verse. They said to her afterwards, ‘what did you say?’ ... and she had no memory of it” (in Ó Madagáin, 1985: 146).

Deir Tolbert i dtraidisiún na Fionlainne go raibh an bhean chaointe ann chun anam an duine a sheoladh ar aghaidh go dtí an saol eile:

In the funeral ceremonies, the expertise of the lamenter was needed to guide the soul of the dead to *Tuonela*, the Finnish-Karelian land of the dead, and to restore social and individual equilibrium by relaying messages between this world and the other one (Tolbert, 1990: 80).

Bhí ar an mbean trasnú leathslí idir domhan na mbeo agus domhan na marbh chun a bheith mar dhroichead idir dhá shaol mar a thug Caraveli-Chaves air: “laments bridge and mediate between vital realms of existence: life and death, the physical and the metaphysical, present and past, temporal and mythic time” (1980: 144). Chun teangmháil a dhéanamh leis na mairbh bhí coinníollacha agus aistriú staide faoi leith ag baint leis:

The lament is a central processual cultural metaphor in the Karelian world view, and its sounds and structures are part of a symbolic system that embodies the essence of the cosmology of the Karelian folk religion. This is demonstrated not only in the specific cultural context of the lament and in the surrounding concepts of the Karelian folk

religion, but in the musical sound itself, which in its structures is expressive of and instrumental to engendering the trance-like state necessary to make a successful journey to *Tuonela* (Tolbert, 1990: 81).

Is léir go bhfuil an néal seo ag teastáil chun staid an duine a athrú le linn deasghnátha. Dhein an t-antraipeolaí Meiriceánach Charles L. Briggs cur síos ar mhná a bhaineann le treibh dhúchasach na Veiniséala:

Warao women's comments suggest that they achieve a trancelike state in which wake-a-day consciousness is suspended, even though they do not, in *stricto sensu*, go into trance (1993: 946).

Arís, ní féidir an trasnú seo go dtí an saol eile a dhéanamh gan an ceol. Sin an fáth go bhfuil an oiread sin tábhachta ag an gceol. Feictear feidhm dhraíochtúil an cheoil arís agus arís eile sa dheasghnáth. Tá ról lárnach ag an gceol agus ag an mbogadh anonn is anall leis an néal seo:

Rouget (1985[1980]) argues that music is a powerful tool for transforming the structure of consciousness “by effectuating a particular and exceptional type of relation of the self to the world” (in Briggs, 1993: 946).

7.4.7 An caoineadh mar chomórtas

Mar a d'áitigh Ong bíonn cultúr na béalairachta comórtasach nó “agonistic” (1982: 44). In Éirinn agus sa Ghréig cothaítear atmaisféar comórtais idir na caointeoirí agus de dheasca sin tagann cáil ar na caointeoirí in áit faoi leith. Mar shampla, bhí cáil ar chaointeoirí in iardheisceart na hÉireann, go háirithe Múscaí. Mar a léirigh Alexiou, ba é Samothrace, oileán beag iargúlta i lár na Mara Aeigéiche, lárionad na gcaointe Gréagacha (1974: 41). Feictear anseo conas go bhfuil cáil ar bhean amháin, Mrs. Leary, mar sméar mhullaigh na mban caointe.

In November 1818 the editor [Croker] left Ireland, and with the exception of a short excursion in the summer of 1821, did not revisit that country until the spring of 1825, when he made enquiries after Mrs. Harrington. He was told that she had been dead four or five years; but, added the woman who gave him this information, “there was a gathering of all the keeners of Munster at her funeral, and they all to be sure keened their

best, for the loss of their queen as one might call Mrs. Harrington over them – and one strove again’ the other, and above all there was one widow woman – one Mrs. Leary – that none of them could come near” (Croker, 1844: xxv).

Sa Ghréig, go háirithe i Mani bíonn cáil ar chaoiteoir amháin den scoth i measc na mban.⁸² Bíonn na mná i gcomórtas lena chéile chun gradam na caointeoireachta a bhaint amach:

Several women which assume the role of the *koriféa* during the wake. The term *koriféa* comes from the noun *korifí*, which means peak, top, summit and implies leader, most accomplished. Though each mourner who engages in solo improvisation functions temporarily as *koriféa*, there is at least one woman who is felt to be the *koriféa* of all the mourners because she attains the deepest intensities of pain and her performance is the symbolic centre around which other performances are organized (Seremetakis, 1991: 99).

I dtraidisiún na caointeoireachta in Éirinn agus sa Ghréig, ní hamháin go mbíonn mná ag caoineadh le chéile, go minic bíonn siad ag argóint lena chéile chun an caoineadh a thógaint óna chéile ós rud é go mbaineann stádas leis an gcaoineadh: “In Mani the dirge takes the form of a contest whereby the best mourner is congratulated” (Seremetakis, 1991: 40).

The initial contention between them (women) revolves around the protocols of mourning: who sits closer to the corpse, who mourns first or the longest, who has the “right” to “take” the lament from another. These performances are means of claiming status. But such conflict and dialogical contention can also engage wider social issues like marriage, inheritance, and killings (Seremetakis, 1991: 129).

Is spéisiúil an rud é, áfach, gur mná ar fad atá timpeall ar an gcorp sa Ghréig. Cuirtear an caoineadh i gcomparáid le bheith ag caint le duine atá ina chodladh – ní nach ionadh go bhfuil baint ag na suantraithe leis na caointe mar a taispéanadh i gcaibidil a cúig.

⁸² In Albain, tá a mhacasamhail ann, tugtar “an bhean dhuain” ar an mbean a thugann amach an rann sna hamhráin luaidh.

Mothers, sisters, wives, and the close relatives of the dead surround the coffin. The *moiroloyístra* (mourner) creates the centre with her physical presence by molding her body through gestures, caresses, and improvised discourses around the space of the corpse. Mourning necessitates touching and caressing the dead, leaning over the dead with tender gestures as if talking to a sleeping person (Seremetakis, 1991: 96).

7.4.8 An tuath agus an baile mór

Feictear chomh maith idirdhealú eile .i. idir an tuath agus an baile mór, sna caointe. Bhí lagú tagaithe ar an gcaoineadh i gcathair Chorcaí i 1892 (de réir scéal Mrs. Philips) cé go raibh sé fós beo faoin tuath i nDoire Fhionáin agus i Múscaí (O’Connell, 1892, i: 25-33). Ar thaobh amháin bhí an tuairim ann gur nós neamhsibhialta a bhí sa chaoineadh. Mar a dúirt an Donnabhánach, “the better class of farmers have entirely given them up [caointe]” (1858: 27).

Tá an t-idirdhealú céanna le haithint i Mani na Gréige ag Seremetakis .i. go mbíonn náire ar dhaoine sibhialta na gcathracha caointe a rá nó ní féidir leo iad a rá mar go bhfuil an nós imithe ar lár sa chathair. Insíonn Seremetakis scéal mar gheall ar bheirt deirfiúracha agus conas, nuair a cailleadh a máthair nach raibh siad in ann caoineadh a dhéanamh mar bhí an cheird imithe uathu agus iad ina gcónaí sa chathair. Ach, fós féin bhíodar in ann an ghluaiseacht fhisiciúil oiriúnach seo a dhéanamh le linn an deasghnátha:

They had been living in urban centers for many years and “did not know how to mourn.” The youngest daughter repeatedly called herself and her sister “log” for being unable to improvise laments. In Greek, a log is a metaphor for ignorance ... The two sisters intimately called on the other women “to scream for the dead and mourn.” Despite their inability to mourn, their lack of acculturation in the techniques of *moirólói* improvisation, they were well aware that their mother could only be properly mourned with “a lot of songs and screaming.” At the same time their personal body postures and their monologues with the dead were customary and appropriate (Seremetakis, 1991: 108).

Mhair an caoineadh faoin tuath níos faide ná mar a mhair sé sna bailte móra. Mar a deir Dubisch a dhein obair pháirce ar chaointeoireacht in oileán Tinos sa Ghréig idir 1969-70:

It be be noted that there also appears to be a decreasing emphasis on behavioral aspects of ritual such as mourning laments and the long period of wearing black (for women). Such practices are often considered embarrassing by those who are becoming more “urbanized” and “modernized.” In cities and towns, specialists take charge of the arrangements for the funeral, public expression of grief is less elaborated, and families more often buy a family plot and build a permanent family tomb (Dubisch, 1989: 191).

Gan amhras bhí na hathruithe sin ag tarlú in Éirinn níos luaithe ná mar a bhí sa Ghréig, mar go raibh na húdaráis níos gníomhaí agus iad ag cur an chultúir dhúchais faoi chois. Tugann Leigh Fermor le fios na cúiseanna gur mhair an chaointeoireacht in áiteanna iargúlta na Gréige:

Mourning and funeral rites have an importance in Greece that exceeds anything prevailing in western Europe, and the poorer and wilder the region – the fewer the tangible possessions there are to lose, and the less the possibilities of material consolations and anodynes – the more irreparable and sad seems loss by death. The expression of this distress is correspondingly more articulate. In these regions the thread of life is brittle. Survival seems something of a day-to-day miracle and life itself, in spite of the impetuosity with which it can be cut off, is doubly precious (1958: 67).

Ós rud é go dtagann oideachas agus litearthacht chun na cathracha ar dtús, ní hionann comhthéacs sóisialta na tuaithe agus a mhacasamhail sna ceantair uirbeacha, mar a mhíníonn Lord:

The songs have died out in the cities not because life in a large community is an unfitting environment for them but because schools were first founded there and writing has been firmly rooted in the way of life of the city dwellers (2000: 20).

7.5 Focal Scoir

Taispeánadh sa chaibidil seo go bhfuil ról lárnach ag mná sa chaointeoireacht. Má tá an chreidiúint ag an bpobal gur fiú an caoineadh a fhoghlaim, déantar é a sheachadadh ar aghaidh go dtí an chéad ghlúin eile. Go hiondúil, tugann máthair an caoineadh ar aghaidh go dtí a hiníon. Bhí an caoineadh mar ghléas bisigh a chabhraigh leis an bpobal a racht a chur agus ina dhiaidh sin bhíothas in ann déileáil le bás an duine. Is trí na caointe a scaip mná eolas agus códanna eatarthu nuair nach raibh oideachas foirmiúil orthu. Bhí meas ar chaointeoirí maithe i measc na mban agus cothaíodh atmaisféar comórtais i gceantar faoi leith.

Cé go bhfuil fianaise iomlán eitneagrafaíoch ar shearmanas an chaointe tearc go leor in Éirinn, tá an chosúlacht le tabhairt faoi deara idir an fhianaise chomhaimseartha sa Ghréig agus fianaise na haimsire caite in Éirinn ana-láidir. Tagann na téamaí céanna chun cinn maidir le hiompar agus le tuiscintí cultúrtha lucht a chleachta. Aithnítear an t-iompar céanna sa dá chultúr d'ainneoin na héagsúlachta – nuair a labhraíonn Seremetakis ar an mbeirt iníonacha nach raibh in ann an caoineadh a rá i gceart, ach fós bhíodar in ann na gluaiseachtaí fisiciúla oiriúnacha a dhéanamh le linn an chaointe (Seremetakis, 1991: 108). Is í m'argóint anseo nach féidir gur timpiste iad na cosúlachtaí seo idir traidisiúin seo na caointeoireachta. Ó tharla fianaise againn gur chum mná Gréagacha caointe os cionn na marbh, is dóigh gur féidir glacadh leis go raibh an cumas céanna i mná na hÉireann, tráth a raibh rath agus bláth ar shochaí a thacaigh leo agus a raibh meas agus luach acu ar a ndéantús. Cé go ndeir Ó Buachalla nach gá a bheith i láthair ar thórramh chun caoineadh a chumadh (1998: 51), níl aon riail ann sa Ghaeilge a deir nach féidir a bheith ar thórramh chun caoineadh a chumadh ach oiread.

Áitím, mar sin, gur féidir an ceangal a dhéanamh idir na dánta a mhaireann i bhfoirm scríofa agus reacaireacht bhéil na mban i suíomh deasghnách. Má chuir daoine eile le chéile an t-ábhar tar éis na hócáide, nó má scríobh fir a raibh léann orthu síos na focail ó mhná nach raibh, dealraíonn sé go láidir gur as aon fhoinse amháin a bhí a leithéid ag teacht, is é sin, cumadóireacht na mban os cionn an choirp, agus nach miste é sin a aithint gan cheist. Mhair an teanga dhúchais sa Ghréig níos faide ná mar a mhair sí in Éirinn, mar sin lean an

chainteoireacht ar aghaidh go dtí na 1980óidí sa Ghréig – sin ceann de na buntáistí is mó leis an gcomparáid seo. Ní féidir a rá go raibh an comhthéacs céanna ag an dá thraidisiún; níor tugadh faoin chaibidil seo chun ionannú a dhéanamh idir an dá thír. Ach, mar a deir an Cathánach, ní féidir a shéanadh ach gur: “filíocht bhunaidh atá sa chaoineadh deasghnách, filíocht bhunúsach sheanda de chuid an phobail” (1978: 9).

8 Ceangal

Dhírigh an tionscnamh seo ar chaoiteoireacht na Gaeilge, ar an mbéalaireacht agus ar an litearthacht. Scrúdaigh sé imirt na litearthachta agus na béalaireachta ar a chéile ón 18ú haois anuas. Ba riachtanach an dioscúrsa ar fad a athscrúdú ó bhonn. D'fhonn léargais nua a aimsiú, pléadh tuairimí scoláirí dúchasacha i leith an tseánra seo, Bourke, Ó Coileáin, Ó Madagáin, agus go háirithe Ó Buachalla. Tá an ceart ag an mBuachallach nuair a deir sé:

Ní dual don scoláireacht, dá fheabhas nó dá údarásaí í, an chinnteacht bhunmharthanach, an chonclúid dheifnídeach, an focal deiridh (1998: 3).

I measc na n-argóintí nua a chuireann an tráchtas seo chun cinn, chuireas romham tabhairt faoi na ceistanna a d'ardaigh Ó Buachalla (1998). Spreag an leabhar sin mé chun tabhairt faoin tráchtas seo ar an gcéad lá. Tar éis dom an tráchtas seo a scríobh, is dealraitheach go bhfuil deighilt láidir fós idir scoláirí Gaeilge maidir leis an mbéalaireacht agus an litearthacht sa chaoineadh.

Ní féidir agus ní cóir caointeoireacht na Gaeilge a mheas gan na foinsí cuí a scrúdú ar dtús. Bíonn gá le heagráin de théacsanna a chur ar fáil do scoláirí óga – mar is deacair teacht ar ábhar lámhscríbhinní uaireanta. Ach, níor cheart dearmad glan a dhéanamh riamh ar na príomhfhoinsí. Ní foláir dul thar n-ais go dtí na lámhscríbhinní, chun an stair a bhaineann leis an téacs sin a thuiscint i gceart agus ba cheart gach foinse a scrúdú go neamhspléach. Ní féidir linn glacadh le ráitis chanónda údarásacha ó scoláirí gan cheist. Glactar leis go minic go raibh baint ag athair Airt le *Caoineadh Airt Uí Laoghair* cé go raibh sé cailte curtha dhá bhliain roimh bhás a mhic de réir scoláirí áirithe (Collins, 1956: 1). Cé gur chum an bard Eochaidh Ó hEoghusa filíocht, agus pearsa mná mar inseoir aige (féach Carney, 1973: 245-6), ní móide gur mar sin a deineadh ó shin. Tagaim le Weinbaum, agus í ag caint ar an stádas íseal a bhíonn ag an traidisiún béil agus ag mná: “I call into question the privileged status of the text as a locus of male-dominated traditional values. After all, the bulk of previous criticism has evolved from the assumption that women were neither creators nor active audiences of these works” (2001: 22).

Cé nach bhfuil nós na caointeoireachta i mbarr a réime anois, ní thugann sé sin le fios nach raibh sé ann riamh. Tar éis dom an fhianaise a scrúdú, is í mo thuairim mheáite, gur dóichí ná a mhalairt gurb iad na mná proifisúnta agus gaolta, a chum caointe ar na mairbh ar thórraimh agus ar shochraidí. Tá ana-nasc go deo idir na blúirí Gaeilge den chaoineadh a bhreac finnétithe san ochtú agus sa naoú haois déag, agus caointe atá ar fáil anois i lámhscríbhinní ó thaobh na stíle agus ó thaobh na meadarachta de. Tá éagóir déanta ar na mná seo má cheaptar nach raibh sé ar a gcumas caointe a chumadh laistigh den traidisiún béil. Áitíonn Wong gur fusa tuairimí a cheistiú ná malairt scéil a sholáthar:

While *An Caoine* demonstrates Ó Buachalla's grasp of Lament criticism, it inadvertently confirms that it is far easier to challenge opinions than it is to posit convincing alternatives (2002: 661).

Is é *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* an caoineadh is cailiúla atá againn, níl aon dabht faoi sin, ach, ní le hEibhlín Dubh amháin é. Is fiú cuid den aitheantas a thabhairt do Nóra Ní Shíndile – murach í, an mbeadh *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* againn in aon chor? Is dealraitheach go raibh mná caointe dá leithéid a chum filíocht ar thórraimh. Ní féidir neamhshuim a dhéanamh den eolas sa lámhscríbhinn *Ferriter* faoi Nóra Ní Shíndile. Ní féidir na firicí a shéanadh. Má tá teastas báis ar fáil do bhean den ainm “Honora Singleton” sa dúthaigh chéanna, an Bhuaile Mhór, Sráid an Mhuilinn, i 1873, is maith an seans gurb í an bhean chéanna í a thug an caoineadh dúinn. Ní féidir a rá gur tróp liteartha atá inti. Mar a dúirt Fiachra Éilgeach, b’fhéidir nár mhiste an moladh a roinnt leis na mná eile a dhein caointe. Tháinig frásaí ar nós “Claíomh cinn airgid” agus “Codladh go headartha” anuas chuig na mná seo le sinsearach. Ba leis an bpobal ar fad na foirmlí béil sin, bhíodar ina seilbh chomónta, faoi mar a dúirt Thomson agus é ag tagairt don fhrása: “Tá sé tarraingthe aniar aice”. Tá a ngutha ar fad le clos in *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* chomh maith leis na caointe eile. Ní hé nach raibh aitheantas aonánach ag aon duine de na mná a bhí páirteach i gcumadh agus i seachadadh an chaointe ach gur as tobar comónta a bhíodar ag tarrac.

Tugadh na téacsanna de dhosaen caoineadh eile sa tráchtas seo, chun a thaispeáint gur cumadh caointe ar an Athair Seán Ó Maonaigh, ar Thraolach

Láidir, ar Shéamus Mac Coitir agus ní hamháin ar Art Ó Laoghaire. Cé go bhfuil cuid de na caointe i bhfoirm lámhscríbhinne sa lá atá againn inniu, is léir ón bhfianaise gur as aon traidisiún amháin a d'fhás na caointe sin – an traidisiún béil. Caithfear cuimhneamh chomh maith, i ndeireadh an lae, nach bhfuil sna caointe a phléim sa thráchtas seo ach blaiseadh ana-bheag de thraidisiún mór. Anuas air sin, níl sna lámhscríbhinní atá ar marthain ach oiread na fríde den traidisiún béil. Ach tá sé le tuiscint go soiléir ó na téacsanna den chaoineadh cén láthair is cén comhthéacs a bhí i gceist – an tórramh agus an tsochraid.

Caithfear a bheith cúramach nuair a fhéachtar ar fhianaise na bhfinnéithe a tháinig go hÉirinn san ochtú haois déag agus a dhein trácht ar an gcaoineadh. Ní féidir glacadh le gach rud a dúirt na taistealaithe seachtracha seo, ach ní féidir linn neamhshuim a dhéanamh ar fad de na tuairiscí seo ach oiread. Tugtar faoi deara arís agus arís eile óna dtuairiscí, gur seánra ceoil atá sa chaoineadh, agus go ndéantar véarsaíocht a chanadh le linn an chaointe.

Deineadh scrúdú ar cheol an chaointe mar dá laghad ceoil dá bhfuil againn, fós is fianaise thábhachtach í. San obair seo, tugadh le fios go bhfuil tréithe áirithe ceoil ag an gcaoineadh agus is féidir é a aithint mar sheánra ann féin. Ní timpiste é gur sa scála módúil atá na sleachta ceoil a scrúdaíodh sa tráchtas seo, ná go dtosnaíonn agus go gcríochnaíonn siad ar an tríú nóta den scála. Tosnaíonn an frása ard agus titeann sé faoi mar a bheadh osna. Tá fuilleach fós le déanamh i ngort an cheoil agus na Gaeilge in éineacht, go háirithe ar an ngaol idir suantraithe, caointe agus amhráin sheisreacha.

Cuireadh gné thraschultúrtha san áireamh chun tuiscint níos fearr a fháil ar an gcaointeoireacht mar dheasghnáth idirnáisiúnta. Ní féidir agus níor cheart ginearálú a dhéanamh ar an dá thír, ach ní féidir a shéanadh ach oiread ach go bhfuil cosúlachtaí láidre idir traidisiún caointeoireachta na hÉireann agus traidisiún caointeoireachta na Gréige. Chum mná caointe ar ócáidí áirithe, ar nós an bháis, an phósta agus na himirice. Scaoil mná ar fud an domhain a racht agus ní féidir an nós seanda seo a shéanadh; mná a ghníomhaigh mar idirghabhálaithe idir na beo agus na mairbh. Ba chosúil le síceolaí an phobail an bhean chaointe. Is féidir a rá, áfach, nach deasghnáth imeallach tánaisteach é an chaoiteoireacht a bhí ar siúl in aon tír amháin – nós idirnáisiúnta is ea é.

Chuir mé romham sa tráchtas seo staidéar ildánach a dhéanamh ar chaointe na Gaeilge; staidéar a tharraing léann na Gaeilge agus léann an cheoil

faoin scáth céanna, chun go bhféachfaí ar dheasghnáth na caointeoireachta ó pheirspictíocht an taibhléirithe. Is é an ghné is mó a thagann chun solais san fhianaise seo, ná gur seánra is ea an chaointeoireacht a bhaineann go dlúth leis na mná. Tá an ceol agus an véarsaíocht Ghaeilge sa chaointeoireacht pósta go dlúth le chéile. Nílím ag maíomh gurbh é seo an focal deiridh ar an gcaointeoireacht, ach ba dheas liom dá ndúiseodh an tráchtas seo roinnt ceisteanna faoi chaointeoireacht na Gaeilge, nó, dá spreagfadh sé staideár ar cheol na Gaeilge, nó comparáid eitneagrafaíochta eile.

Má cheaptar go bhfuil deireadh leis an gcaointeoireacht sa domhan, is fiú féachaint ar *youtube*, áit ar bhailigh scata ban le déanaí in ollmhargadh, sa Chóiré Thuaidh. Is é an duine á bhí á chaoineadh acu ná Kim Jong Il, a cailleadh ar an 17 Nollaig 2011. Bhíodar ag aithris, ag bualadh a mbos agus ag bogadh anonn is anall ag staighre beo, áit ar tógadh an grianghraf deireanach de.⁸³ De réir dealraimh, tá cumhacht an tslánaithe fós ag an gcaoineadh, mar a dúirt an Donnabhánach:

the sister, in a paroxysm of real grief, raves, rambles in her discourse ... recovers from her delirium, accuses death of injustice, and, after giving vent to her rage against the black tyrant, she recovers from her divine intoxication and returns to humanity (1858: 26-7).

⁸³ Feicthe ar an 29/12/11. Tá caointe ag an staighre beo ar fáil ag: <http://www.youtube.com/watch?v=IrfZPMH-CEg>

9 Innéacsanna

9.1 Innéacs I

Luacháil Uí Ghríofa:

Seo tuairisc ar Nóra Ní Shíndile, bean a chónaigh ar an mBuaile Mhór, ceithre mhíle soire ó Shráid an Mhuilinn, Co. Chorcaí. Más ionann í agus “Honorina Singleton” atá in Luacháil Uí Ghríofa, is léir nárbh fhiú ach cúig scilling in aghaidh na bliana a tigh agus a gairdín beag. Bhí fear darb ainm Maurice Murphy mar thiarna talún aici. Is í an t-ochtú duine ó bharr an liosta í. Tagann an fhianaise seo leis an tuairim a luadh in *An Gaodhal*, áit a dúradh nach raibh aici ach tigh beag bídeach: “Norry Singleton’s cottage was always a home for the poor scholar, rhymer and musician” (1899: 53).

PRIMARY VALUATION OF TENEMENTS.

PARISH OF DROMTARRIFF (Part of).

No. and Letters of Reference to Map.	Names.		Description of Tenement.	Ann.	Net Annual Value.		
	Tenants and Occupiers.	Immediate Lessors.			Land.	Buildings.	Total.
BOOLYMORE.							
<i>(Ord. Ss. 30, 31, 33, & 40.)</i>							
				£ s. d.	£ s. d.	£ s. d.	£ s. d.
1	a	Cornelius Murphy,	Sir Geo. Colthurst, Bt., House, offices, and land,	151 3 34	93 0 0	9 0 0	102 0 0
	b	Cornelius Cronin,	Cornelius Murphy, House,	—	—	0 8 0	0 8 0
	c	William Coleman,	Same, House and garden,	0 0 24	0 2 0	0 8 0	0 10 0
	d	John Mahony,	Same, House and garden,	0 0 21	0 2 0	0 8 0	0 10 0
2	a	Maurice Murphy,	Reps. Edward Barrett, House, offices, and land,	276 0 9	67 10 0	2 10 0	70 0 0
	b	Cornelius Fitzpatrick,	Maurice Murphy, House and garden,	0 1 17	0 5 0	0 10 0	0 15 0
	c	Æneas Leane,	Same, House and garden (see also 24),	0 2 26	0 5 0	0 5 0	0 10 0
	d	Honorata Singleton,	Same, House and sm. garden,	—	—	0 5 0	0 5 0
	e	Unoccupied,	Same, House and office,	—	—	0 14 0	0 14 0
	f	Julia Cronin,	Cornelius Mahony, House and sm. garden,	—	—	0 5 0	0 5 0
	g	Patrick Hallahan,	Maurice Murphy, House and garden,	0 2 4	0 5 0	0 5 0	0 10 0
	A	John Meskell,	Same, House and garden,	0 1 35	0 5 0	0 5 0	0 10 0
3	a	John Morgan,	Sir Geo. Colthurst, Bt., House, offices, and land,	163 1 38	87 0 0	3 15 0	90 15 0
	b	John Leader,	John Morgan, House,	—	—	0 6 0	0 6 0
	c	John Corcoran,	Same, House and garden,	0 2 10	0 6 0	0 4 0	0 10 0
	d	Cornelius Linahan,	Same, House and garden,	0 1 32	0 5 0	0 10 0	0 15 0
	e	David Wallace,	Maurice Murphy, House and land,	1 2 19	0 10 0	0 6 0	0 16 0
	a	John Murphy,	Same, House and garden,	0 0 13	0 1 0	0 4 0	0 5 0
	b	Cornelius Murphy,	Same, House and garden,	0 0 24	0 2 0	0 6 0	0 8 0
	c	Morty Sullivan,	Same, House and land,	9 3 13	3 5 0	0 10 0	3 15 0
5	a	Bartholomew Coleman,	Morty Sullivan, House,	—	—	0 5 0	0 5 0
	b	Denis Murphy,	Maurice Murphy, House, offices, and land,	19 3 9	7 15 0	0 10 0	8 5 0
7	a	Cornelius Riordan,	Same, House and land,	1 2 36	0 10 0	0 6 0	0 16 0
8	a	Edward Sheehan,	John Morgan, House and land,	2 0 27	0 15 0	0 10 0	1 5 0
9	a	Daniel Lucy,	Sir Geo. Colthurst, Bt., House, offices, and land,	163 0 23	71 10 0	3 10 0	75 0 0
	b	John Tuomy,	Daniel Lucy, House and garden,	0 1 25	0 6 0	0 6 0	0 12 0
	c	Daniel Linahan,	Maurice Murphy, House and garden,	0 0 18	0 2 0	0 12 0	0 14 0
	d	Unoccupied,	Daniel Lucy, House,	—	—	0 6 0	0 6 0
	e	Unoccupied,	Same, House,	—	—	0 14 0	0 14 0
10	a	Daniel Sweeney,	Maurice Murphy, House, offices, & land,	19 0 37	5 15 0	0 15 0	8 5 0
	b	Unoccupied,	Daniel Sweeney, House,	13 0 35	1 15 0	—	—
11	a	Patrick Scully,	Maurice Murphy, House, office, and land,	9 0 16	2 10 0	0 10 0	3 0 0
	b	Margaret Walsh,	Same, House and garden,	0 0 13	0 1 0	0 5 0	0 6 0
	c	Mary Sheehan,	Patrick Scully, House and garden,	0 0 20	0 1 0	0 4 0	0 5 0
12	a	Daniel Linahan,	Maurice Murphy, Land,	11 0 18	2 15 0	—	2 15 0
13	a	John M'Auliffe,	Same, House, office, and land,	2 1 9	0 10 0	0 6 0	0 16 0
	b	William Flynn,	Same, House and garden,	0 1 0	0 2 0	0 4 0	0 6 0
14	a	John Creedon,	Same, House and land,	6 1 32	1 5 0	0 10 0	1 15 0
15	a	John Murphy,	Same, House, offices, and land,	16 2 38	4 10 0	0 15 0	5 5 0
	b	Denis Coleman,	Same, House, office, & land,	16 3 39	2 10 0	0 10 0	3 0 0
	c	Bartholomew Coleman,	Same, House, offices & land,	—	2 10 0	0 5 0	2 15 0
17	a	Peter Good,	Sir Geo. Colthurst, Bt., Land,	22 1 28	3 5 0	—	—
	b	Sir Geo. Colthurst, Bt.,	In fee, Land (plantation),	1 1 15	0 5 0	—	4 10 0
	c	Peter Good,	Sir Geo. Colthurst, Bt., House and garden,	2 3 10	1 0 0	—	—
18	a	John Deenan,	Maurice Murphy, House, office, and land,	33 2 21	4 10 0	—	4 10 0
	b	Daniel Sweeney,	Same, House and land,	0 1 27	0 5 0	0 5 0	0 10 0
	c	John Deenan,	Same, House and land,	11 1 30	2 5 0	0 5 0	2 10 0
20	a	Denis Keeffe,	Same, House, office, and land,	20 3 13	1 15 0	0 10 0	2 5 0
	b	Edmond Barrett,	Same, House, office, and land,	3 0 1	0 10 0	0 5 0	0 15 0
21	a	Denis Fitzpatrick,	Same, House, offices, and land,	13 1 37	4 5 0	0 15 0	5 0 0
22	a	Denis Keeffe,	Daniel Sweeney, House and garden,	15 0 9	4 5 0	0 10 0	4 15 0
23	a	Æneas Lane,	Same, House and garden,	0 0 24	0 2 0	0 4 0	0 6 0
24	a	John Harrington,	Maurice Murphy, Land,	4 0 34	0 15 0	—	0 15 0
	b	Unoccupied,	Same, House,	—	—	0 4 0	0 4 0
	c	Unoccupied,	Waste of River Blackwater,	19 3 36	—	—	—
Total,				1031 1 1	383 2 0	35 14 0	418 16 0
CARRAGRAIGUE.							
<i>(Ord. S. 40.)</i>							
1	a	Jeremiah Keeffe,	James Nagle, House, offices, & land,	104 0 10	4 5 0	0 15 0	5 0 0
	b	Michael Keeffe,	Same, House, office, & land,		4 5 0	0 10 0	4 15 0
	c	Catherine Keeffe, jun.	Same, House, offices, & land,		8 10 0	0 15 0	9 5 0
	d	Catherine Keeffe, sen.	Same, House, offices, & land,		8 10 0	1 0 0	9 10 0
	e	Catherine M'Auliffe,	J. O'Keeffe & others, House,	—	—	0 4 0	0 4 0

Tenant

Family Name 1 SINGLETON

Forename 1 HONORIA

Landlord

Family Name 2 MURPHY

Forename 2 MAURICE

Location

County CORK

Barony DUHALLOW (PART III)

Union MILLSTREET

Parish DROMTARRIFF (PART OF)

Townland BOOLYMORE

Place Type TOWNLAND

Publication Details

Position on Page 8

Printing Date 1852

Act 9&10

Sheet Number 30,31,39,40

Map Reference 2

9.2 Innéacs II

Teastas Báis Nóra Ní Shíndile:

Ní raibh scoláirí ag teacht le chéile mar gheall ar Nóra Ní Shíndile agus cathain a cailleadh í. De réir tuairisce in *An Gaodhal* (Bealtaine-Lúnasa 1899: 53) deirtear: “a short time before her death, which happened, when she was close on one hundred years old, about 1873”. Deirtear in *Ferriter*: “gur éag sí timpeall 1870 lán aosta”.

De réir theastas báis a fuair mé ó Oifig an Ard-Chláraitheora do bhean darbh ainm: “Honora Hourihan, formerly Singleton, Bolimore, Dromtariffe”, cailleadh í ar an aonú lá déag de Mhárta 1873, agus í in aois a seachtó a dó (más ionann an bhean seo agus Nóra Ní Shíndile, an bhean chaointe a thug uaithi *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*); dhealródh sé ón méid sin gur tháinig sí ar an saol thart ar 1801 agus cailleadh í i 1873 agus í dhá bhliain déag agus trí scór d’aois.

Uimh No. **CRD** 0987
9807

Deimhniú bás ar na h-éistínt de bhun an Acht um Chláru Sibhialta, 2004.
DEATH CERTIFICATE issued in pursuance of Civil Registration Act, 2004.

Básanna a Clárúadh i gCeantar Deaths Registered in the District of		i gCeantar an Chláraitheora Mairseachta do in the Superintendent Registrar's District of		i gContae in the County of						
Uimh. No.	Dáta agus áitead Báis Date and Place of Death	Ainm agus Sliocht Name and Surname	Créas Sex	Stad Condition	Aos an La Breithe Age last Birthday	Céim, Gairm no Sli Bheatha Rank, Profession or Occupation	Cúis Báis Dheimhneithe agus Fad Tinnis Certified Cause of Death and Duration of Illness	Siúil, Cálíocht agus áitead Cónaithe na Páistí Signature, Qualification and Residence of Informant	An Dáta a Clárúadh When Registered	Siúil na Clárúitóra Signature of Registrar
(1)	1873	Ellen March 1873 Bolimore Deontairífe	Henke	Widow	72 years	Widow of a Labourer	Heart Disease 3 months Uncertified No med Ast	Ellen X Denahy Mark Present at death Bolimore	Third April 1873	John Keeler Md Registrar

Deimhneacht gur thiomnaíodh na sonraí seo ó clárúitithe coimisiúnaí faoi aith 13 den Acht um Chláru Sibhialta, 2004.
 Certified to be compiled from a register maintained under section 13 of the Civil Registration Act, 2004.

an
this

Scrúdaithe
Examined

la seo de
day of

20 09

TO ALTER THIS DOCUMENT OR TO UTTER IT SO ALTERED IS A SERIOUS OFFENCE

9.3 Innéacs III

The keen for Sir Richard Cox:

Seo an caoineadh *The keen for Sir Richard Cox* a d'fhoilsigh Croker in *RSI* (1824: 174-175). Scór bliain ina dhiaidh sin d'fhoilsigh Croker an caoineadh céanna in *KSI* (1844: 75-77) ach d'athraigh sé é ionas go mbeadh rím ag deireadh gach líne. Tá tréithe na béalairachta le tabhairt faoi deara níos láidre sa cheann a foilsíodh i 1824. Má fhéachtar ar an gcéad chaoineadh a foilsíodh i 1824, is féidir na buafhocail a aithint go soiléir sa chéad téacs: “O’Donovan of Bawnlehan” agus “The noble horseman”. Sa chaoineadh a foilsíodh scór bliain ina dhiaidh sin, gearrtar é sin siar go: “our horseman” agus “O’Donovan”. Chomh maith leis sin, is fusa Gaeilge a chur ar an leagan a foilsíodh i 1824 ná leagan 1844. Tagann sé seo le téis Ong .i. bíonn an bhéalairacht “aggregative rather than analytic”(1988: 38).

Researches in the South of Ireland (Croker, 1824: 174)

NUMBER I.

A keen composed on Sir Richard Cox the historian, who died in 1733; the first verse presents a curious picture of Irish hospitality.

“ My love and darling, though I never was in your kitchen, yet I have heard an exact account of it. The brown roast meat continually coming from the fire; the black boilers continually boiling; the cock of the beer-barrel for ever running; and if even a score of men came in, no person would inquire their business; but they would give them a place at your table, and let them eat what they pleased, nor would they bring a bill in the morning to them.”

“ My love and friend, I dreamed through my morning slumbers, that your castle fell into decay, and that no person remained in it. The birds sung sweetly no longer, nor were there leaves upon the bushes; all was silence and decay!—the dream told me that our beloved man was lost to us—that the noble horseman was gone! the renowned Squire Cox!

“ My love and darling, you were nearly related to the Lord of Clare, and to O'Donovan of Bawnlehan; to Cox with the blue eyes and to Townsend of White Court. This is the appointed day for your funeral, and yet I see none of them coming to place even a green sod over you.”

My love and my darling!—tho' I never was there,
An account most exact have I heard of your kitchen;
Brown roast meat the cook would continually bear;
The black boilers were never without a good fitch
in,
The cock of the beer barrel never ceased flowing,
And should there of strangers walk in a whole score
No person would ask them, whence coming, where going?
But place them at table without a word more;
And there they might eat of whatever they pleased,
Nor would they in the morning be with a bill teased.—

My love and my friend!—through my light morning
slumbers,
I dream'd that your castle fell into decay;

That no one remain'd in it, out of the numbers
That once were its pride—all had vanished away!
The birds they sung sweetly no longer; and leafless
The shrubs were.—No porter replied to my knocks!
Our loss the dream told me, that we were left chiefless,
That our horseman* had perished—the noble squire
Cox.

My love and my darling!—was nearly connected
With O'Donovan, Lord Clare, and Cox of the blue
eyes,
And with Townsend of White Court,—this day's the
selected,
Yet none I see coming, of those I expected,
To mark with a green sod the grave where he lies.

9.4 Innéacs IV

Gluais ceoil:

Tá an ghluais seo ag dul le caibidil a sé ar cheol an chaointe.

Tríphléadach = triplet

Nóta troithleán buaine = sustained pedal note

Tríú = third

Séú = sixth

Naóú = ninth

Mionghléas módúil = minor modal scale

Amchomhartha = time signature

Tréach comhshuite = compound third

Cúigeach comhshuite = compound fifth

Nóta troitheánach = passing note

10 Tagairtí

Lámhscríbhinní (16)

HM 4543: 187-8

KIL: 30 (e)

MM: 8(2) 6

MN M9: 345

MN M 14: 381

NLI G 95: 85

NLI MS 10879 (3)

NLI G 403: 1-6

P: Leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* i lámh an Ath. Peadar Ó Laoghaire
anois i seilbh an Ollaimh Cathal Ó Háinle

Pead: NLI MS 10879 (3) leagan de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire*

RBÉ 183: 4-7

RBÉ 52: 93-7

RBÉ 48: 78-80

RBÉ 289: 29-34

UCC T66: 40a

UCD Ferriter 1: 298-305

Leabhair agus ailt

Alexiou, M., 1974. *The ritual lament in Greek tradition*. Cambridge: University Press.

———, 2000. George Thomson: ‘The Greek Dimension’. *Ceiliúradh an Bhlascaoid*, 4, 52-74.

Allen, R.C. agus Ó Gráda, C., 1988. ‘On the Road Again with Arthur Young: English, Irish, and French Agriculture during the Industrial Revolution’. *The Journal of Economic History*, 48 (1), 93-116.

- Almqvist, B., 1977. *An béaloideas agus an litríocht*. Baile Átha Cliath: Artprint Teo.
- Almqvist, B., Ó Catháin, S., agus Ó Héalaí, P., 1987. *The Heroic process: form, function and fantasy in folk epic*. Dublin: Glendale Press.
- Amelang, J.S., 2005. 'Mourning becomes eclectic: ritual lament and the problem of continuity'. *Past and Present*, 187, May, 3-31.
An Clóchomhar Tta.
- Anon., 1813. 'Biographical Sketch of General Vallencey'. *The Belfast Monthly Magazine*, 11 (63), 297-300.
- Anon., 1899. 'Caoineadh Airt Uí Laoghaire'. *An Claidheamh Soluis*, 24, Meitheamh, 227-228; Iúil 1, 243-245.
- Anon., 1899. 'Máire Ní Dhonogáin'. *Irisleabhar na Gaedhilge*, 3, 104-5; 4, 29.
- Anon., 1922. 'James Mooney'. *American Anthropologist*, 24 (2), 209-214.
- Anon., 1934. 'Smaointe'. *The Garda Review*, 9 (5), Aibreán, 561-2.
- Anon., 1956. 'An tAthair Nioclás Mac Síthigh'. *Feasta*, Feabhra, 2.
- Beauford, W., 1790. 'Caoinan: or Some Account of the Antient Irish Lamentations'. *The Transactions of the Royal Irish Academy*, 4, 41-54.
- Becker, J., 1994. 'Music and Trance'. *Leonardo Music Journal*, 4, 41-51.
- Beiner, G., 2007. *Remembering the year of the French: Irish folk history and social memory, History of Ireland and the Irish diaspora*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Bergholm, A., 2011. 'The Drinking of Blood in the Ritual Context of Mourning'. *Language and Power in the Celtic World*, 10, 1-12.
- Bergin, O., Greene, D., agus Kelly, F., 2003. *Irish bardic poetry*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.
- Binchy, D.A., 1961. 'The Background of Early Irish Literature'. *Studia Hibernica*, 1, 7-18.
- Blankenhorn, V.S., 2003. *Irish song-craft and metrical practice since 1600, Irish studies*. Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen.
- Bourke, A., 1988 a. 'The Irish traditional lament and the grieving process'. *Women's Studies International Forum*, 11 (4), 287-291.
- , 1988 b. 'Working and weeping: women's oral poetry in Irish and Scottish Gaelic'. *UCD Women's Studies Forum Working papers*, 7, 1-17.
- , 1991-92. 'Performing – Not Writing'. *Graph*, 11, Winter, 28-31.

- , 1992. ‘Caoineadh na Marbh: Síceoilfhillíocht’. *Oghma*, 4, 3-12.
- , 1993. ‘More in Anger than in Sorrow: Irish Women’s Lament Poetry’. I: Radner J. N. (eag.) *Feminist messages: coding in women’s folk culture*. Urbana: University of Illinois Press, 160-182.
- , 1993. ‘Review’. [The last word]. *Harvard Review*, (3), 230-231.
- , 1997. ‘Performing, Not Writing: The Reception of an Irish Woman’s Lament’. I: Prins Y. agus Shreiber M. (eag.) *Dwelling in possibility: women poets and critics on poetry*. New York: Cornell University Press, 132-146.
- , 1998. ‘Na Mná trí Shúile Thomáis’. *Ceiliúradh an Bhlascaoid*, 2, 101-122.
- , 2000. ‘Keening as Theatre: J.M. Synge and the Irish Lament Tradition’. I: Grene N. (eag.) *Interpreting Synge: essays from the Synge Summer School, 1991-2000*. Dublin: Lilliput Press, 67-79.
- Bourke, A. et al., 2002. ‘Eibhlín Dubh Ní Chonaill: Tórramh-Chaoineadh Airt Uí Laoghaire’. I: Kilfeather S., Luddy M., Mac Curtain M., Meaney G., Ní Dhonnchadha M., O’Dowd M., agus Wills C. (eag.). *Field day anthology of Irish literature: Irish womens writing and traditions*. (Imleabhar 4). Cork: Cork University Press, 1372-84.
- Bourke, J., 1987. ‘Women and Poultry in Ireland, 1891-1914’. *Irish Historical Studies*, 25 (99), 293-310.
- Bowra, C.M., 1952. *Heroic poetry*. London: Macmillan.
- Breathnach, B., 1969. ‘Liam de Noraidh’. *Béaloideas*, 37/38, 352-353.
- , 1983. ‘Séamus Ennis 1919-82’. *Folk Music Journal*, 4 (4), 435-436.
- , 1989. *Ceol agus rince na hÉireann*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- , 1996. *Folk music and dances of Ireland*. Cork: Ossian.
- Breathnach, D. agus Ní Mhurchú, M., 1986. *Beathaisnéis a hAon*. Baile Átha Cliath: Clóchomhar Tta.
- Breatnach, L., 1989. ‘The First Third of Bretha Nemed Toísech’. *Ériu*, 40, 1-40.
- Breatnach, P., 2010 a. ‘Caoineadh Shéamais Óig Mhic Coitir (1720)’. *Éigse*, 37, 142-150.
- , 2010 b. ‘Togha na hÉigse’. *Celtica*, 26, 1-22.
- Breatnach, P.A., 1983. ‘The Chief’s Poet’. *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 83C, 37-79.

- , 1987. ‘Oral and Written Transmission of Poetry in the Eighteenth Century’. *Eighteenth-Century Ireland*, 2, 57-65.
- , 1997 a. ‘The poet’s graveside vigil: a theme of Irish bardic elegy in the fifteenth century’. *Zeitschrift für celtische Philologie*, 49 (50), 50-63.
- , 1997 b. *Téamaí taighde nua-Ghaeilge*. Maigh Nuad: An Sagart.
- , 2003. ‘Cluiche caointeach ón seachtú céad déag’. *Celtica*, 24, 55-57.
- Breatnach, R.A., 1939 a. ‘Beó-chaoine Thomáis Paor’. *Éigse*, 1 (1), 14-21.
- , 1939 b. ‘Blúire do Chaoine do chúm an t-Athair Peadar’. *Éigse*, 1 (2), 116-118.
- , 1940. ‘Roinnt Amhrán ón Rinn’. *Éigse*, 2 (4), 236-247.
- , 1965. ‘Two Eighteenth-Century Irish Scholars: J. C. Walker and Charlotte Brooke’. *Studia Hibernica*, 5, 88-97.
- Breatnach, R.A., De Brún, P., Ó Coileáin, S., agus Ó Riain, P., 1983. *Folia Gadelica*. Cork: Cork University Press.
- Briggs, C.L., 1993. ‘Personal Sentiments and Polyphonic Voices in Warao Women’s Ritual Wailing: Music and Poetics in a Critical and Collective Discourse’. *American Anthropologist*, 95 (4), 929-957.
- Bromwich, R., 1947. ‘The keen for Art O’Leary, its background and its place in the tradition of Gaelic Keening’. *Éigse*, 5 (4), 236-252.
- Bruford, A., 1963. ‘Eachtra Chonaill Gulban: An Irish Hero-Tale in Manuscript and Oral Tradition’. *Béaloides*, 31, 1-50.
- , 1986. ‘Oral and Literary Fenian Tales’. *Béaloides*, 54/55, 25-56.
- , 1990. ‘Song and recitation in early Ireland’. *Celtica*, 21, 61-74.
- Bryman, A., 2008. *Social research methods*. (An tríú heagrán). Oxford: Oxford University Press.
- Burke, W.P., 1907. *History of Clonmel*. Waterford: N. Harvey & Co.
- Bush, J., 1769. *Hibernia curiosa*. London: W. Flexney.
- Butterfield, P. agus McElroy, M., 2009. ‘Charles Bianconi’. I: McGuire J. I. agus Quinn J. (eag.) *Dictionary of Irish biography : from the earliest times to the year 2002*. Cambridge: Cambridge University Press, 1, 518-520.
- Buttimer, N., 2006. ‘Literature in Irish, 1690-1800: from the Williamite wars to the Act of Union’. I: Kelleher M. agus O’Leary P. (eag.) *The Cambridge history of Irish literature*. New York: Cambridge University Press, 1, 320-371.

- Campbell, J.L., 1956. 'Some notes on Scottish Waulking Songs'. *Éigse*, 8 (2), 87-95.
- Campbell, J.L., Collinson, F.M., MacCormick, D., agus McDonald, A., 1969. *Hebridean folksongs*. Oxford: Clarendon Press.
- Campbell, T., 1777. *A philosophical survey of the south of Ireland: in a series of letters to John Watkinson*. Ar fáil ag: <http://www.archive.org/details/philosophicalsur00camp> (Léite 5 Deireadh Fómhair 2010).
- Caraveli-Chaves, A., 1980. 'Bridge between Worlds: The Greek Women's Lament as Communicative Event'. *The Journal of American Folklore*, 93 (368), 129-157.
- Carleton, W., O'Donoghue, D.J., agus Hoey, F.C., 1896. *The life of William Carleton*. London: Downey & Co.
- Carmichael, E.C., 1904. 'A Jacobite Waulking Song'. *The Celtic Review*, 1 (2), 147-149.
- Carney, J., 1964. *The poems of Blathmac, son of Cú Brettan*, Irish Texts Society. Dublin: Educational Co.
- , 1967. *The Irish bardic poet*. Dublin: Dolmen Press.
- , 1973. 'Society and the Bardic Poet'. *Studies*, 62 (247/248), 233-250.
- Carr, J.S., 1806. *The Stranger in Ireland*. London: Richard Phillips.
- Carroll, C., 1993. 'Representations of Women in Some Early Modern English Tracts on the Colonization of Ireland'. *Albion*, 25 (3), 379-393.
- Clarke, F., 2009. 'John Stirling Coyne'. I: McGuire J. I. agus Quinn J. (eag.) *Dictionary of Irish biography : from the earliest times to the year 2002*. Cambridge: Cambridge University Press, 2, 944-945.
- Clarke, F. agus Sturgeon, S., 2009. 'Anna Maria Hall'. I: McGuire J. I. agus Quinn J. (eag.) *Dictionary of Irish biography : from the earliest times to the year 2002*. Cambridge: Cambridge University Press, 4, 363-365.
- Collins, J.T., 1956. 'Arthur O'Leary, the Outlaw'. *Journal of the Cork Historical and Archaeological Society*, 61 (193), June, 1-6.
- Connolly, C., 2002. *Theorizing Ireland*. Basingstoke: Palgrave.
- Connolly, S.J., 1982. *Priests and people in pre-famine Ireland, 1780-1845*. Dublin: Gill & Macmillan.
- Coolahan, M.-L., 2004. 'Caitlín Dubh's Keens: Literary Negotiations in Early

- Modern Ireland'. I: Burke V. agus Gibson J. (eag.) *Early modern women's manuscript writing*. Aldershot: Ashgate, 91-110.
- , 2010. *Women, writing, and language in early modern Ireland*. Oxford: Oxford University Press.
- Corkery, D., 1967. *The hidden Ireland: a study of Gaelic Munster in the eighteenth century*. (An dara heagrán). Dublin: Gill & Macmillan Ltd.
- Coughlan, P., 1999. 'An léiriú ar Shaol na mBan i dtéacsanna dírbheatháisnéise Pheig Sayers'. *Ceiliúradh an Bhlascaoid*, 3, 20-57.
- Cowell, S.R., 1957. *Songs of Aran: Gaelic singing from the West of Ireland: Ethnic Folkways Library, Album No. FE 4002* (Cloiste 13 Márta 2009).
- Coyne, J.S. agus Bartlett, W.H., 2003. *The scenery and antiquities of Ireland*. London: Mercury.
- Craig, K.C., 1949. *Òrain luaidh màiri nighean alasdair: air an cruinneachadh*. Glasgow: A. Matheson.
- Croker, T.C., 1824. *Researches in the south of Ireland: illustrative of the scenery, architectural remains, and the manners and superstitions of the peasantry*. London: J. Murray.
- , 1844. *The keen of the south of Ireland: as illustrative of Irish political and domestic history, manners, music, and superstitions*. London: T. Richards.
- Croker, T.C., Adams, J., agus Danaher, K., 1981. *Researches in the South of Ireland*. (Athchló 1824). Dublin: Irish Academic Press.
- Cronin, N., Crosson, S., agus Eastlake, J., (eag.) 2009. *Anáil an bhéil bheo: orality and modern Irish culture*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Cullen, L., 1986. 'Catholics under the Penal Laws'. *Eighteenth-Century Ireland*, 1, 23-36.
- , 1993. 'The Contemporary and Later Politics of "Caoineadh Airt Uí Laoire"'. *Eighteenth-Century Ireland*, 8, 7-38.
- , 1994. 'Corrections: Caoineadh Airt Uí Laoghaire: The Contemporary Political Context'. *History Ireland*, 2 (2), 8.
- Cullen, L.M., Ní Chonaill, E.D., agus Ní Dhonnchadha, M., 1993. 'Caoineadh Airt Uí Laoghaire: The Contemporary Political Context'. *History Ireland*, 1 (4), 23-27.

- Cuming, G.F., 1919. 'Count O'Connell: Last Colonel of the Irish Brigade'. *The Irish Monthly*, 47 (550), 186-198.
- Danaher, K., Gailey, A., agus Ó hÓgáin, D., 1982. *Gold under the furze: studies in folk tradition presented to Caoimhín Ó Danachair*. Dublin: Glendale Press.
- Danforth, L.M. agus Tsiaras, A., 1982. *The death rituals of rural Greece*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Davies, S., 1998. 'Written text as performance: the implications for Middle Welsh prose narratives'. I: Pryce H. (eag.) *Literacy in medieval Celtic societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 133-148.
- de Bhaldraithe, T., 1970. *Cín Lae Amhlaoibh*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- de Bhial, T., 1954. *Oidheadh an Athar Uí Shíthigh*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- de Blácam, A., 1929. *Gaelic literature surveyed*. Dublin: Phoenix Publishing Co.
- de Brún, P., 1970 a. 'A Lament in Irish for John Stafford Coadjutor Bishop of Ferns'. *The Past: The Organ of the Uí Cinsealaigh Historical Society*, (8), 43-51.
- , 1970 b. 'Caoine ar Mhac Fínín Duibh'. *Éigse*, 13 (3), 221-224.
- de la Tocnaye, B. agus Stevenson, J., 1917. *A Frenchman's walk through Ireland 1796-7 = Promenade d'un Francais dans l'Irlande*. Dublin: Hodges, Figgis & Co.
- de Noraidh, L., 1965. *Ceol ón Mumhain*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- de Vet, T., 1996. 'The Joint Role of Orality and Literacy in the Composition, Transmission, and Performance of the Homeric Texts: A Comparative View'. *Transactions of the American Philological Association*, 126, 43-76.
- Delargy, J.H., 1945. *The Gaelic story-teller: with some notes on Gaelic folk-tales*. London: Cumberlege.
- Denvir, G., 2010. *Sé an saol an máistir: filíocht Learaí Phádraic Learaí Uí Fhínneadha*. Indreabhán, Co. na Gaillimhe: Cló Iar-Chonnacht.
- Dillon, E., 1968. 'The Lament for Arthur O'Leary'. *University Review*, 5 (2), 216-222.
- , 1971. 'The Lament for Arthur O'Leary'. *Irish University Review*, 1 (2),

198-210.

- Dillon, M., 1939. 'An Irish manuscript in the Henry E. Huntington Library'.
Éigse, 1 (4), 285-304.
- Dimock, J.F., (eag.) 1867. *Giraldi Cambrensis Opera, V: Topographia Hibernica*. London: Longman & Co.
- Donnelly, J.S. agus Miller, K.A., 1998. *Irish popular culture, 1650-1850*.
Dublin: Irish Academic Press.
- Dubisch, J., 1989. 'Death and Social Change in Greece'. *Anthropological Quarterly*, 62 (4), 189-200.
- Dunlevy, M., 1999. *Dress in Ireland: a history*. Cork: Collins.
- Education, Department of., 1985. *Foclóir ceoil*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Fahy, J., 1980. *Looking West: Funerals and Keening in the West of Ireland*: RTÉ Raidió 1 29/2/1980 (Cloiste 22 Feabhra 2009).
- Falkiner, C.L., Iremonger, V., Moryson, F., Bodley, J., Gernon, L., Brereton, W., agus Jouvin, A., 1904. *Illustrations of Irish history and topography, mainly of the seventeenth century*. London: Longmans.
- Ferritéar, P., 1899. 'The Wake Keen for Arthur O'Leary'. *An Gaodhal*, Bealtaine, 53-56; Iúil, 90-91; Lúnasa, 120-122.
- , 1939. 'Bean chainte á cosaint féin'. *Éigse*, 1 (3), 222-224.
- Finnegan, R.H., 1977. *Oral poetry: its nature, significance, and social context*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1988. *Literacy and orality: studies in the technology of communication*.
Oxford: Blackwell.
- Finnish Literature Society (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura)., 2000. *Itkuja Karjalasta, Inkeristä, Suomesta – Laments From Karelia, Ingria, Finland* (Cloiste 16 Bealtaine 2009).
- Fishman, A., 2008. 'Thrênoi to Moiológia: Female Voices of Solitude, Resistance, and Solidarity'. *Oral Tradition*, 23 (2), 267-295.
- Fletcher, A.J., 2000. *Drama, performance and polity in pre-Cromwellian Ireland, Studies in early English drama*. Cork: Cork University Press.
- Flood, W.H.G., 1916. *History of the diocese of Ferns*. Waterford: Downey.
- Foley, J.M., 2002. *How to read an oral poem*. Urbana: University of Illinois Press.
- , 2007. "'Reading" Homer through Oral Tradition'. *College Literature*,

34 (2), 1-28.

- Foucault, M. agus Rabinow, P., 1984. *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books.
- Fox, J., 1987. The Creator Gods: Romantic Nationalism and the En-Genderment of Women in Folklore. *The Journal of American Folklore*, 100 (398), 563-572.
- Frazer, J.G., 1894. *The golden bough: a study in comparative religion*. London: Macmillan.
- , 1931. ‘The Scope and Method of Mental Anthropology’. I: *Garnered Sheaves* London: Macmillan.
- , 1941. *Adonis, Attis, Osiris: studies in the history of Oriental religion*. (An tríú heagrán). London: Macmillan.
- Freeman, A.M., Broadwood, L.E., Flower, R., Kidson, F., agus Gilchrist, A.G., 1920. ‘Irish Folk Songs’. *Journal of the Folk-Song Society*, 6 (23), 95-203.
- Gallop, R., 1936. *Portugal: a book of folk-ways*. London: Cambridge University Press.
- Gay, P., (eag.) 1995. *The Freud reader* (An dara heagrán). New York: W.W. Norton & Co.
- Gillespie, L.O., 1991. ‘Literacy, Orality, and the Parry-Lord “Formula”’: Improvisation and the Afro-American Jazz Tradition’. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 22 (2), 147-164.
- Giraldus, Brewer, J.S., agus Dimock, J.F., 1861. *Giraldi Cambrensis opera*. London: Longman, Roberts & Green.
- Goodman, J. agus Shields, H., 1998. *Tunes of the Munster pipers: Irish traditional music from the James Goodman manuscripts*, *Studies in Irish Traditional Music*. Dublin: Irish Traditional Music Archive.
- Greene, D., 1971. ‘The Irish War-Cry’. *Ériu*, 22, 167-173.
- Gunn, M., 1990. *Céad fáilte go Cléire*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Gwynn, E.J., 1914. ‘An Irish Penitential’. *Ériu*, 7, 121-195.
- Halevi, L., 2004. ‘Wailing for the Dead: The Role of Women in Early Islamic Funerals’. *Past & Present*, 183, 3-39.
- Hall, S.C., 1841. *Ireland: its scenery, character, & c.* London: How and Parsons.
- Harris, J., 1993. ‘Orality and Literacy in Tomás Ó Criomhthain’s Narrative

- Style'. *The Canadian Journal of Irish Studies*, 19 (2), 20-30.
- Harris, M.N., 1995. 'Beleaguered but Determined: Irish Women Writers in Irish'. *Feminist Review*, 51, 26-40.
- Harrison, M., 2007. 'The Gaelic Waulking Songs of Màiri nighean Alasdair: Translations, Classifications, and a Discussion of Voice and Gender'. Department of Celtic Languages and Literatures, Harvard College.
- Hazlitt, W.C., (ed.) 1905. *Brand's popular antiquities of Great Britain*. London: Reeves & Turner.
- Henchy, J., 1943. 'Fosterage in Early and Medieval Ireland'. Department of History, University College Dublin, Dublin.
- Hirsch, E., 1991. 'The Imaginary Irish Peasant'. *PMLA*, 106 (5), 1116-1133.
- Ho, Y., 2005. 'Bridal Laments in Rural Hong Kong'. *Asian Folklore Studies*, 64 (1), 53-87.
- Hollo, K., 2005. 'Laments and lamenting in early medieval Ireland'. I: Fulton H. (ed.) *Medieval Celtic literature and society*. Dublin: Four Courts, 83-94.
- Holst-Warhaft, G., 1992. *Dangerous voices: women's laments and Greek literature*. London: Routledge.
- Hooper, G., 2005. *Travel writing and Ireland, 1760-1860: culture, history, politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jackson, K., 1936. 'The International Folktale in Ireland'. *Folklore*, 47 (3), 263-293.
- Johnson, J.W., 2006. 'Orality, Literacy, and Somali Oral Poetry'. *Journal of African Cultural Studies*, 18 (1), 119-136.
- Joyce, P.W., 1873. *Ancient Irish music*. Dublin: McGlashan & Gill.
- Kallio, K., 2011. 'Interperformative Relationships in Ingrian Oral Poetry'. *Oral Tradition*, 25 (2), 391-427.
- Kapchan, D.A., 1994. 'Moroccan Female Performers Defining the Social Body'. *The Journal of American Folklore*, 107 (423), 82-105.
- Keating, G., 1931. *Trí bior-ghaoithe an bháis*. (An dara heagrán). Dublin: Hodges.
- Kiberd, D., 2000. *Irish classics*. London: Granta.
- Kinmonth, C., 2006. *Irish rural interiors in art*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

- Knott, E., 1934. *An introduction to Irish syllabic poetry of the period 1200-1600, with selections, notes and glossary*. (An dara heagrán). Cork: Cork University Press.
- Konkka, U.S., 1985. *Ikuinen ikävä: Karjalaiset riitti-itkut*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kroeg, S.M., 2004. 'Philip Luckombe's "A Tour through Ireland" (1780) and the Problem of Plagiarism'. *Eighteenth-Century Ireland*, 19, 126-137.
- Lambkin, B., 1985-1986. 'The structure of the Blathmac poems'. *Studia Celtica*, 20 (1), 67-77.
- Larson, H.J., 1998. 'Keening, Crooning, and Casting Spells'. *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 18 (19), 134-149.
- Leerssen, J., 1996. *Mere Irish and Fíor-Ghael: studies in the idea of Irish nationality, its development and literary expression prior to the nineteenth century*. (An dara heagrán). Cork: Cork University Press.
- Leigh Fermor, P., 1958. *Mani: travels in the Southern Peloponnese*. London: J. Murray & The Book Society.
- Levi, P., 1984. *The lamentation of the dead, (Poetica)*. London: Anvil Press Poetry.
- Lhuys, E., 1707. *Archaeologia britannica: giving some account additional to what has been hitherto publish'd, of the languages, histories and customs of the original inhabitants of Great Britain*. Oxford: The Theater.
- Lloyd, D., 2003. 'The Memory of Hunger'. I: Eng D. L. agus Kazanjian, D. (eag.) *Loss: The politics of Mourning*. Berkeley: University of California Press, 205-228.
- Lloyd-Morgan, C., 1998. 'More written about than writing: Welsh women and the written word'. I: Pryce H. (eag.) *Literacy in medieval Celtic societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 149-165.
- Lord, A.B., 1987. 'Characteristics of Orality'. *Oral Tradition*, 2 (1), 54-72.
- , 1948. 'Homer and Huso III: Enjambement in Greek and Southslavic Heroic Song'. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 79, 113-124.
- , 1986. 'Perspectives on Recent Work on the Oral Traditional Formula'. *Oral Tradition*, 1 (3), 467-503.
- Lord, A.B., Mitchell, S.A., agus Nagy, G., (eag.) 2000. *The singer of tales*. (An

- dara heagrán). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lynch, M. agus Nugent, P., 2008. *Clare: history and society: interdisciplinary essays on the history of an Irish County*. Dublin: Geography Publications.
- Lyne, G.J., 1976. 'The Mac Fíinín Duibh O'Sullivans of Tuosist and Bearehaven'. *Kerry Archaeological and Historical Society*, 9, 32–67.
- Lysaght, P., 1997. "'Caoineadh os Cionn Coirp": The Lament for the Dead in Ireland'. *Folklore*, 108, 65-82.
- , 2003. 'Hospitality at Wakes and Funerals in Ireland from the Seventeenth to the Nineteenth Century: Some Evidence from the Written Record'. *Folklore*, 114 (3), 403-426.
- Mac a' Bhaird, B., 2004. 'Stair Pobail: Bean Tuaithe ag Caoineadh a Mic'. *Comhar*, 64 (5), 35.
- Mac Coluim, F. agus Ó Ceallaigh, P., 1937. 'Amhráin ó Mhúscraighe'. *Béaloideas*, 7 (1), 19-44.
- Mac Congáil, N., 2002. *Leabhar gramadaí Gaeilge*. Conamara: Cló Iar-Chonnachta.
- Mac Craith, M., 1996. 'Litriocht an 17ú haois: tonnchrúthú an nuaghnáthaimh'. *Léachtaí Cholm Cille*, 26, 50-82.
- Mac Giollarnáth, S., 1947. 'Seanchas Fola'. *Béaloideas*, 17, 113-130.
- Mac Lochlainn, A., 1972. 'Caoineadh Airt Uí Laoghaire: Leagan as Lámhscríbhinn'. *Studia Hibernica*, 12, 109-119.
- MacCurtain, M., 2008. *Ariadne's thread : writing women into Irish history*. Galway: Arlen House.
- MacDonagh, O., 1988. *The hereditary bondsman: Daniel O'Connell, 1775-1829*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- MacLeod, M., 1975. *Gaelic Psalms from Lewis*: School of Scottish Studies: University of Edinburgh: Greentrax Recordings: CTRAX 9006 (Cloiste 27 Lúnasa 2009).
- MacLeod, M. agus Watson, J.C., 1965. *Gaelic songs of Mary Macleod, Scottish Gaelic texts*. Edinburgh: Oliver & Boyd.
- Madden, R.R., 1857. *The United Irishmen their lives and times*. (An dara heagrán). Dublin: James Duffy.
- Magowan, F., 2007. *Melodies of mourning: music & emotion in Northern*

- Australia, World anthropology*. Oxford: James Currey.
- Maher, J., (eag.) 1954. *Romantic Slievenamon in history, folklore and song: a Tipperary anthology*. Mullinahone: Kerryman Ltd.
- Mangan, J.C. agus O'Daly, J., 1849. *The poets and poetry of Munster: a selection of Irish songs by the poets of the last century*. (An dara heagrán). Dublin: John O'Daly.
- Marren, J.K., 1993. 'From Bean Chaointe to Fear Léinn: "The Lament for Art O'Leary" '. *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 13, 49-53.
- Mason, W.S., 1814. *A Statistical Account or parochial survey of Ireland*. Dublin: Graisberry & Campbell.
- Mathis, K.L., 2008. 'An Ulster Tale in Breadalbane? Personae and Literary Allusion in the Poetry of Mór Chaimbeul'. *Aiste*, 2, 29-51.
- McCann, M., 1995. 'Music and Politics in Ireland: The Specificity of the Folk Revival in Belfast'. *British Journal of Ethnomusicology*, 4, 51-75.
- Meek, C. agus Simms, K., 1996. *The fragility of her sex?: medieval Irishwomen in their European context*. Dublin: Four Courts Press.
- Merchant, P., 1971. *The epic, The Critical idiom*. London: Methuen.
- Moloney, C. agus Carolan, N., 2000. *The Irish music manuscripts of Edward Bunting (1773-1843): introduction and catalogue*. Dublin: Irish Traditional Music Archive.
- Mooney, J., 1888. 'The Funeral Customs of Ireland'. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 25 (128), 243-296.
- Moran, G.P., 1998. *Radical Irish priests, 1660-1970*. Dublin: Four Courts Press.
- Morris, H., 1938. 'Irish Wake Games'. *Béaloideas*, 8 (2), 123-141.
- Morris, H., O'Dowd, J.D., Casaide, S.Ó., Lyons, P., O'Toole, E., Dubhda agus Ó Duilearga, S., 1940. 'Miscellanea'. *Béaloideas*, 10 (1/2), 285-303.
- Morris, H.B., 2004. 'Joseph Cooper Walker, Esq. (C. 1761-1810), a forgotten Irish Bard: a dissection of his *Advertisement* as a map to his melodies'. *Inquiry*, 5, Fall, 13-25.
- Müller-Lisowski, K., 1948. 'Contributions to a study in Irish Folklore: Traditions about Donn'. *Béaloideas*, 18 (1/2), 142-199.
- Munnely, T., 2000. 'Review: The Songs of Elizabeth Cronin'. *Béaloideas*, 68, 211-215.
- Murphy, G., 1939. 'Notes on Aisling Poetry'. *Éigse*, 1 (1), 40-50.

- Murphy, G., 1961. *Early Irish metrics*. Dublin: Royal Irish Academy.
- Murphy, P.T., 1986. 'Fool's Gold: The Highland Treasures of MacPherson's Ossian'. *ELH*, 53 (3), 567-591.
- Murray, S., 2011. *Making an exit: from the magnificent to the macabre, how we dignify the dead*. London: Coptic Press.
- Nenola, A. agus Sinisalo, S., 1986. 'The Units of Comparison in the Study of Baltic-Finnish Laments'. *Journal of Folklore Research*, 23 (2/3), 205-220.
- Nenola, A., 2002. *Inkerin itkuvirret Ingrian Laments*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nevin, M., 1996. 'Joseph Cooper Walker, 1761 – 1810'. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 126, 152-166.
- Ní Bhrolcháin, M., 1986. 'Maol Íosa Ó Brolcháin: An Assessment'. *Seanchas Ardmhacha*, 12 (1), 43-67.
- Ní Chinnéide, S., 1952. 'Coquebert de Montbret's: Impressions of Galway City and County in the Year 1791'. *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society*, 25 (1/2), 1-14.
- , 1973. 'A new view of Eighteenth-century life in Kerry'. *Journal of the Kerry Archaeological and Historical Society*, 6, 83-100.
- Ní Chonghaile, D., 2010. '“ag teacht le cuan”: Irish traditional music and the Aran Islands'. School of Music, University College Cork, Cork.
- Ní Dhomhnaill, N., 1986. 'Caoineadh Airt Uí Laoghaire'. *Comhar*, 45 (1), 24-25.
- Ní Dhonnchadha, M., 2002. 'Caoineadh ón Ochtú hAois Déag: Téacs agus Comthéacs'. I: Ó Briain M. agus Ó Héalaí P. (eag.) *Téada Dúchais: Aistí in ómós don Ollamh Breandán Ó Madagáin*. Conamara: Cló Iar-Chonnachta Teo, 181-214.
- Ní Ghuairim, S., 2002. *Sorcha – Amhráin Shorcha Ní Ghuairim – traditional songs from Conamara*: Gael Linn, Comhairle Bhéaloideas Éireann (Cloiste 14 Aibreán 2009).
- Ní Shíocháin, T., 2009. 'Filí agus Amhránaithe, Foinn agus Focail: *Maidean Álainn Ghréine* agus Ionad an Cheoil i dTraidisiún na nAmhrán'. *Béascna*, 5, 37-57.
- Ní Uallacháin, P., 2003. *A hidden Ulster: people, songs & traditions of Oriel*. Dublin: Four Courts.

- Ní Úrdail, M., 2000. *The scribe in eighteenth- and nineteenth-century Ireland: motivations and milieu*. Münster: Nodus Publikationen.
- , ‘The Representation of the Feminine: Some Evidence from Irish-Language Sources’. *Eighteenth-Century Ireland*, 22, 133-150.
- Nic an Airchinnigh, M., 2006. ‘Caoineadh Airt Uí Laoghaire agus an tAthair Peadar Ó Laoghaire’. Roinn na Nua-Ghaeilge, Coláiste na hOllscoile, Corcaigh, Corcaigh.
- , ‘Caoineadh Airt Uí Laoghaire: scrúdú ar dhá bhéalaithe ó Nóra Ní Shíndile’. *Béascna*, 6, 69-91.
- , 2011. ‘Caoineadh Airt Uí Laoghaire: Blood-drinking, Art’s Sister and Censorship in Father Peter O’Leary’s Manuscripts *P* and *Pead*’. *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 30, 175-206.
- Nic Eoin, M., 1998. *B’ait Leo Bean: gnéithe den idé-eolaíocht inscne i dtraidisiún liteartha na Gaeilge*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Nic Niallais, C., 1986. ‘An Fhilíocht Bhéil’. *Comhar*, 45 (7), 22-25.
- Nic Suibhne, D., 1995. ‘The Donegal Fiddle Tradition: An Ethnographic Perspective’. I: Nolan W. P. D., Ronayne L. agus M. Dunlevy. (eag.) *Donegal: history & society: interdisciplinary essays on the history of an Irish county*. Dublin: Geography Publications, 713-743.
- Nilsen, K.E., 1985. ‘Three Irish Manuscripts in Massachusetts’. *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 5, 1-21.
- Ó Baoill, C., 1994. *Gàir nan clàrsach = The harps' cry*. Edinburgh: Birlinn.
- Ó Baoill, M., 1986. *Ceolta Gael 2*. Cork: Mercier.
- Ó Baoill, M. agus Ó Baoill, S., 1975. *Ceolta Gael*. Corcaigh: Mercier.
- Ó Braoin, P., 1980. *Liam de Noraidh, Cill Úird*. Mainistir Fhearmaí: Éigse na Mainistreach.
- Ó Briain, M. agus Ó Cuív, B., 1947. *Cnosach focal ó Bhaile Bhúirne: i gCunndae Chorcaí*. Baile Átha Cliath: Institiúid Ard-leighinn Bhaile Átha Cliath.
- Ó Bróithe, É., 2005. ‘Máire na gCaointe’. I: Ó Ciobháin P. (eag.) *Go nuige seo*. Baile Átha Cliath: Coiscéim, 70-88.
- Ó Buachalla, B., 1976. *Nua-dhuanaire. Cuid II*. Baile Átha Cliath: Institiúid Ardléinn Bhaile Átha Cliath.
- , 1992. ‘Irish Jacobite Poetry’. *The Irish Review*, 12, 40-49.

- , 1993. ‘The making of a Cork Jacobite’. I: Buttimer C. G. agus O’Flanagan P. (eag.) *Cork: History and Society*. Dublin: Geography Publications, 469-498.
- , 1996. *Aisling ghéar: na Stiobhartaigh agus an t-aos léinn, Leabhair thaighde*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1998. *An caoine agus an chaointeoireacht*. Baile Átha Cliath: Cois Life.
- , 2000. ‘Marbhchaoine an Athar Seán Ó Maonaigh’. I: Riggs P., Ó Conchúir B., Ó Coileáin S. (eag.) *Saoi na hÉigse: Aistí in Ómós do Sheán Ó Tuama*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta., 197-208.
- , 2002. ‘Ceol na Filíochta’. *Studia Hibernica*, 32, 99-132.
- Ó Cadhla, L., 2000. *Labhrás Ó Cadhla: Amhráin ó Shliabh gCua – Sean-nós singing from Co. Waterford*: RTÉCD 234 (Cloiste 3 Meitheamh 2008).
- Ó Cadhla, S., 2008. ‘The Gnarled and Stony Clods of Townland’s Tip: Máirtín Ó Cadhain and the “Gaelic” Storyteller’. *The Canadian Journal of Irish Studies*, 34 (1), 40-46.
- , 2011. *An tSlat Féithleoige*. Baile Átha Cliath: Cló Iar-Chonnacht.
- Ó Canainn, T., 1978. *Traditional music in Ireland*. London: Routledge & K. Paul.
- Ó Catháin, D., 2009. ‘John O’Donovan’. I: McGuire J. I. agus Quinn J. (eag.) *Dictionary of Irish biography : from the earliest times to the year 2002*. Cambridge: Cambridge University Press, 7, 418-421.
- Ó Catháin, S., 1978. ‘Caointeoireacht an chine dhaonna’. I: Ó Madagáin B. (eag.) *Gneithe den chaointeoireacht*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta, 9-20.
- Ó Ciosáin, N., 1997. *Print and popular culture in Ireland, 1750-1850*. Basingstoke: Macmillan.
- Ó Coileáin, S., 1977. ‘Oral or Literary? Some Strands of the Argument’. *Studia Hibernica*, 17/18, 7-35.
- Ó Coileáin, S., 1988. ‘The Irish Lament: An Oral Genre’. *Studia Hibernica*, 24, 97-117.
- Ó Coileáin, S., 1998. ‘An tOileánach: ón láimh go dtí an leabhar’. *Ceiliúradh an Bhlascaoid*, 2, 25-43.
- Ó Concheannain, T., 1950. ‘Deasghnátha Sochraide i gConamara’. *Feasta*, 2 (11), Feabhra, 11.

- Ó Conaill, S. agus Ó Cuileanáin, M., 1939. ‘Caoine Dhiarmada Mhic Eoghain na Tuinne’. *Éigse*, 1 (2), 90-93.
- Ó Conaill, S., 1940. ‘Caoine ar an Athair Eóghan Ó Hearachtáin’. *Éigse*, 2 (1), 1-2.
- Ó Conluain, P., 1962. ‘Léirmheasta Leabhair: Cluiche caointe an tórraimh’. *Comhar*, 21 (3), 27-28.
- Ó Cróinín, D., 2000. *The songs of Elizabeth Cronin, Irish traditional singer: the complete song collection*. Dublin: Four Courts Press.
- Ó Croinín, D.A., 1949. *Dánta ard-teistiméireachta 1949-50 maraon le notaí, miniu, agus faisnéis ar na filí*. Baile Átha Cliath: Brún agus Ó Nualláin.
- , 1962. ‘Caoineadh Airt Uí Laoghaire’. *The Teacher's Work*, Spring, 31-33.
- , 1962-3. ‘Review’. [*Caoineadh Airt Uí Laoghaire: Ó Tuama*, 1961]. *Éigse*, 10 (3), 245-253.
- Ó Crualaoi, P., Ó Cróinín, S., Ó Cróinín, D., Enright, T., agus Comhairle Bhéaloideas Éireann, 1982. *Seanchas Phádraig Í Chrualaoi*. Baile Átha Cliath: Comhairle Bhéaloideas Éireann.
- Ó Crualaoich, G., 1986. ‘An Nuafhilíocht Ghaeilge: Dearcadh Dána’. *Innti*, 10, 63-66.
- , 1999. ‘The Merry Wake’. I: Donnelly J.S. agus Miller K.A. (eag.) *Irish popular culture, 1650-1850*. Dublin: Irish Academic Press, 173-200.
- , 2003. *The book of the Cailleach: stories of the wise-woman healer*. Cork: Cork Univeristy Press.
- Ó Cuileanáin, M. agus Ó Suilleabháin, S., 1939. ‘Nótaí ar Chaoine Dhiarmad’ ’Ic Eóghain fé mar a bhí i gcló i n-Éigse I 22-28’. *Éigse*, 1 (2), 94-96.
- Ó Cuív, B., 1953. ‘Deascán ó Chúige Mumhan’. *Béaloideas*, 22, 102-119.
- , 1954. ‘The Romance of Mis and Dubh Ruis’. *Celtica*, 2, 325-333.
- , 1959. ‘James Cotter, a Seventeenth-Century Agent of the Crown’. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 89 (2), 135-159.
- Ó Cuív, S., 1908. *Cuíne Airt Í Laere*. Baile Átha Cliath: The Irish Book Company.
- Ó Curráin, S., 1917. ‘Caoine Greannmhar’. *An Lóchrann*, Márta, 2.
- Ó Dónaill, N. agus de Bhaldraithe, T., 1977. *Foclóir Gaeilge-Béarla*. Baile Átha Cliath: Oifig An tSoláthair.

- Ó Donnchadha, T., 1925. *Prosóid gaedhilge*. Corcaigh agus Áth Cliath: Cló Ollsgoile Chorcaighe.
- Ó Drisceoil, P., 2000. *Ar Scaradh gabhail: an fhéiniúlacht in Cin Lae Amhlaoibh Uí Shuillebháin*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Ó Duilearga, S., 1940. ‘Blúire do shean-chaoine’. *Éigse*, 2 (1), 2-3.
- , 1942. ‘Caoineadh na Maighdine’. *Béaloideas*, 12 (1/2), 203-205.
- , 1948. *Leabhar Sheáin Í Chonaill: sgéalta agus seanchas ó Íbh Ráthach*. Baile Átha Cliath: An Cumann Le Béaloideas Éireann.
- , 1965. ‘Notes on the Oral Tradition of Thomond’. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 95 (1/2), 133-147.
- Ó Fiannachta, P., 1965. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Phádraig, Má Nuad: Clár fascúl II*. Má Nuad: Cuallacht Choilm Cille.
- Ó Giolláin, D., 2000. *Locating Irish folklore: tradition, modernity, identity*. Cork: Cork University Press.
- , 2005. *An Dúchas agus an Domhan*. Cork: Cork University Press.
- Ó Grada, C., 1995. *Ireland: a new economic history, 1780-1939*. Oxford: Oxford University Press.
- Ó hAilín, T., 1971. ‘Caointe agus Caointeoireacht’. *Feasta*, Eanáir, 7-11; Feabhra, 5-9.
- Ó Háinle, C., 1979. ‘An Gol Gaelach’. *Comhar*, 37 (1), Eanáir, 18-20.
- Ó hAodha, M., 1944. ‘Seanchas ós na Déisibh’. *Béaloideas*, 14 (1/2), 53-112.
- Ó Héalaí, P., 1976. ‘An Ceol sa Bhéaloideas’. *Léachtaí Cholm Cille*, 7, 96-120.
- , 1977. ‘Cumhacht an tSagairt sa Bhéaloideas’. *Léachtaí Cholm Cille*, 8, 109-131.
- Ó hÓgáin, D., 1980. *Duanaire Osraíoch: cnuasach d'fhillíocht na ndaoine ó Cho. Chill Chainnigh*. Baile Átha Cliath: An Clóchamhar Tta.
- , 1981. *Duanaire Thiobraid Árann: cnuasach d'fhillíocht na ndaoine ó oirdheisceart an chontae*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1982. *An file: Staidéar ar osnádárthacht na filíochta sa traidisiún Gaelach*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó hÓgáin, D., Deasy, M., Uí Ógáin, R., agus de Noraidh, L., 1994. *Binneas thar Meon*. Baile Átha Cliath: Comhairle Bhéaloideas Éireann.
- Ó Laoghaire, P., Ó Cuív, B., agus Mac Mathúna, L., 1987. *Séadna*. (Eagrán nua). Baile Átha Cliath: Carbad.

- Ó Laoire, L., 1995. 'An ceol dúchais i dTír Chonaill'. I: Nolan W. P. D., Ronayne L. agus Dunlevy M. (eag.) *Donegal: history & society : interdisciplinary essays on the history of an Irish county*. Dublin: Geography Publications, 743-758.
- , 2000. 'Metaphors We Live by: Some Examples from Donegal Irish'. *Western Folklore*, 59 (1), 33-48.
- , 2002 a. *Ar Chreag i lár na farraige: amhráin agus amhránaithe i dToraigh*. Indreabhán, Conamara: Cló Iar-Chonnachta.
- , 2002 b. 'Ó Chroí Amach: Spléachadh ar Cheist na hAeistéitice in Amhránaíocht na nDaoine'. I: Ó Briain M agus Ó Héalaí P. (eag.) *Téada Dúchais: Aistí in ómós don Ollamh Breandán Ó Madagáin*. Conamara: Cló Iar-Chonnachta Teo, 371-394.
- , 2004. 'The Right Words: Conflict and Resolution in an Oral Gaelic Song Text'. *Oral Tradition*, 19 (2), 187-213.
- , 2005. 'Improvisation of Local Character: Representations of Tragedy in the Absence of Theatre'. I: Constantinidis S. E. (eag.) *Text & presentation* Jefferson, N.C.: McFarland, 119-131.
- , 2005. *On a rock in the middle of the ocean: songs and singers in Tory Island, Ireland, Europea*. Maryland: Scarecrow Press.
- , 2007. 'Singing the Famine: Joe Heaney, "Johnny Seoighe" and the Poetics of Performance'. I: Clune A. (eag.) *Dear far-voiced veteran: essays in honour of Tom Munnelly*. County Clare: Old Kilfarboy Society, 229-248.
- , 2009. '“Is mé go déanach i mBaile Sheáin”: Donnchadh Rua Mac Conmara agus Talamh an Éisc'. *Léann: Iris Chumann Léann na Litríochta*, 2, 105-28.
- Ó Loingsigh, A., 1939. 'Caoine Dhiarmad' 'Ic Eóghan'. *Éigse*, 1 (1), 22-28.
- Ó Longphurt, S., 1926. 'Caoine Airt Uí Laoire'. *An Lóchrann*, Meitheamh, 50.
- Ó Luínse, A., Ó Cróinín, S., Ó Cróinín, D., Enright, T., agus Comhairle Bhéaloideas Éireann, 1980. *Seanchas Amhlaoibh Í Luínse*. Baile Átha Cliath: Comhairle Bhéaloideas Éireann.
- Ó Macháin, P., 1991. *Catalogue of Irish manuscripts in Mount Melleray Abbey, Co. Waterford*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.
- , 1999. 'Sagairt an Leasa'. *An Linn Bhuí*, 3, 72-81.

- , 2001. ‘Petticoat Loose’. *An Linn Bhuí*, 5, 210-213.
- Ó Madagáin, B., (eag.) 1978. *Gnéithe den chaointeoireacht*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1981. ‘Irish vocal music of lament and syllabic verse’. I: O’Driscoll R. (eag.) *The Celtic consciousness*. Portlaoise: Dolmen Press, 311-332.
- , 1982. ‘Review’. [*Bunting’s Ancient Music of Ireland* 1983 (eag.) O’Sullivan agus Ó Suilleabháin]. *Studia Hibernica*, 22/23, 174-180.
- , 1983. ‘Ceol a chanadh Eoghan Mór Ó Comhraí’. *Béaloideas*, 51, 71-86.
- , 1984. ‘Review’.[Caoineadh na dTrí Muire]. *Comhar*, 43 (7), 37-38.
- , 1985. ‘Functions of Irish Song in the Nineteenth Century’. *Béaloideas*, 53, 130-216.
- , 1992. ‘An ceol a ligeann an racht’. *Léachtaí Cholm Cille*, 12, 164-184.
- , 2000. ‘Coibhneas na Filíochta leis an gCeol, 1700-1900’. I: Riggs P., Ó Conchúir B. agus Ó Coileain S. (eag.) *Saoi na hÉigse: aistí in ómós do Sheán Ó Tuama*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta, 83-104.
- , 2005. *Caointe agus seancheolta eile = Keening and other old Irish musics*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnachta.
- Ó Mathúna, D., 1944. ‘Caoine Airt Uí Laoghaire’. *An Músgraiigeach*, 6, Fómhar, 3-6.
- Ó Milléadha, P., 1936. ‘Seanchas Sliabh gCua’. *Béaloideas*, 6 (2), 169-256.
- Ó Muirgheasa, É., 1974. *Dhá chéad de cheoltaibh Uladh*. (An dara heagrán). Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Ó Muirthe, D., 1978. ‘An chaointeoireacht in Éirinn – tuairiscí na dtaistealaithe’. I: Ó Madagáin B. (eag.) *Gnéithe den chaointeoireacht*, Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta, 20-29.
- Ó Muirthe, D., 1986. ‘Dán in Ómós do Shilbheastar Ó hAllmhuráin, 1728-1807’. *Eighteenth-Century Ireland*, 1, 85-88.
- Ó Murchadha, D., 1985. *Family names of County Cork*. Dublin: Glendale Press.
- Ó Murchú, L.P., 1993. ‘Caoineadh ar Uaithne Mór Ó Lochlainn, 1617’. *Éigse*, 27, 67-79.
- , 2002 a. ‘Caitilín Dubh: Do chuala tásc do chráidh fir Éireann’. I: Bourke A. et al. (eag.) *Field day anthology of Irish Writing: Irish women's writing and traditions*. Cork: Cork University Press, 4, 399-405.
- , 2002 b. ‘Fionnghuala, daughter of Domhnall Ó Briain’. I: Bourke A. et

- al. (eag.) *Field day anthology of Irish Writing: Irish women's writing and traditions*. Cork: Cork University Press, 4, 395-399.
- Ó Riada, P., 2003. *Caoineadh Airt Uí Laoghair: Cór ban Chúil Aodha*: Trend Studios, SC FODHLA 001 (Cloiste 11 Samhain 2008).
- Ó Riain, P., 1972. 'A Study of the Irish Legend of the Wild Man'. *Éigse*, 14 (3), 179-206.
- Ó Sé, M., 1977. *Mná Caointe*: Raidió na Gaeltacha, 1/3/1977 (Cloiste 17 Nollaig
- Ó Siadhail, P., 2010. '“The Indian Man” and the Irishman: James Mooney and Irish Folklore'. *New Hibernia Review*, 14 (2), 17-42.
- Ó Súilleabháin, M., 2008. *Fiche blian ag fás*. (An ceathrú heagrán). An Daingean: An Sagart.
- Ó Súilleabháin, S., 1961. *Caitheamh aimsire ar thórraimh*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1962. 'Béaloideas Mar Ábhar Litríochta'. *Studia Hibernica*, 2, 221-228.
- Ó Súilleabháin, S. agus Folklore of Ireland society, 1942. *A handbook of Irish folklore*. Dublin: The Educational company of Ireland Ltd.
- Ó Torna, C., 2002. 'Ó! Nach breá and rud an Ghaeltacht agus nach gránna an rud an Ghalltacht! – cruthú, samhlú agus buanú chonstráid na Gaeltachta 1893-1922'. Scoil na Gaeilge, Ollscoil na hÉireann Gaillimh, Gaillimh.
- Ó Tuairisg, R., 1978. '*Caoineadh na marbh i gConamara*'. Roinn an Oideachais, Ollscoil na hÉireann Gaillimh, Gaillimh.
- Ó Tuama, S., (eag.) 1961. *Caoineadh Airt Uí Laoghair*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1951. 'An Colún Léirmheasa: Mór-Shaothar na Nualitríochta'. *Comhar*, 10 (5), Bealtaine, 7-8; 24.
- , 1988. *An grá i bhfilíocht na n-uaisle*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1990. *Cuirt, tuath agus bruachbhaile: aistí agus dreachtaí liteartha*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- , 1995. *Repossessions: selected essays on the Irish literary heritage*. Cork: Cork University Press.
- Ó Tuama, S. agus Kinsella, T., 1981. *An Duanaire, 1600-1900: poems of the dispossessed*. Mountrath: Dolmen Press.
- Ó Tuama, S.Ó., 1958. *Cóisir an Cheoil*. Baile Átha Cliath: Claisceadal Cois Life.

- Sister Cecily O.P., 1969. *General Musicianship Handbook*. Dublin: Folens & Co., Ltd.
- O'Boyle, S., 1976. *The Irish song tradition*. Dublin: G. Dalton.
- O'Brien, K., 2006. 'Contemporary Caoineadh: Talking Straight through the Dead'. *The Canadian Journal of Irish Studies*, 32 (1), 56-63.
- O'Brien, M.A., 1938. 'On the Expression "Sugere Mammellas" in the Confessio Patricii. Miscellanea Hibernica 13'. *Études Celtiques*, 3, 362-73.
- O'Connell, D. agus Fitzpatrick, W.J., 1888. *Correspondence of Daniel O'Connell, the Liberator. Edited with notices of his life and times by W. J. Fitzpatrick*. John Murray: London.
- O'Connell, D. agus O'Connell, M.R., 1972. *The Correspondence of Daniel O'Connell: Vol III 1824-1828*. Dublin: Irish University Press.
- O'Connell, M.J. (Mary Anne Bianconi), 1892i. *LCIB (Aistriúchán Béarla de Caoineadh Airt Uí Laoghaire), The Last Colonel of the Irish Brigade, Count O'Connell, and Old Irish Life at Home and Abroad, 1745-1833*, 1, 239-246. Ar fáil ag: <http://www.archive.org/details/lastcolonelofiri011892ocon> (Léite 12 Samhain 2008).
- O'Connell, M.J. (Mary Anne Bianconi), 1892ii. *LCIB (Leagan Gaeilge de Caoineadh Airt Uí Laoghaire), The Last Colonel of the Irish Brigade, Count O'Connell, and Old Irish Life at Home and Abroad, 1745-1833*, 2, 327-340. Ar fáil ag: <http://www.archive.org/details/lastcolonelofiri02oconuoft> (Léite 12 Samhain 2008).
- O'Connell, M.R., (eag.) 1972. *The correspondence of Daniel O'Connell*. Shannon: Irish University Press.
- O'Connor, A., 2005. *The blessed and the damned: sinful women and unbaptised children in Irish folklore*. Oxford: Peter Lang.
- O'Curry, E., 1873. *On the manners and customs of the ancient Irish I-III*. London: Williams & Norgate.
- O'Daly, J. agus Mangan, J.C., (eag.) 1850. *The poets and poetry of Munster: a selection of Irish songs by the poets of the last century*. Dublin: John O'Daly.
- O'Donovan, J., Dineley, T., agus Shirley, E.P., 1858. 'Extracts from the Journal

- of Thomas Dineley'. *The Journal of the Kilkenny and South-East of Ireland Archaeological Society*, 2 (1), 22-56.
- O'Dowd, M., 2005. *A history of women in Ireland: 1500-1800, Women and men in history*. Harlow: Pearson Longman.
- O'Flanagan, P., Buttimer, C.G., agus O'Brien, G., (eag.) 1993. *Cork: history & society*. Dublin: Geography Publications.
- O'G, 1833. 'The Irish Funeral Cry'. *The Dublin Penny Journal*, 1 (31), 242-244.
- O'Leary, P., 2005. 'The life and times of Art Ó Laoghaire'. *Cumann Staire Bhéal Átha'n Ghaorthaidh*, 11, 59-64.
- O'Toole, T., 2005. *Dictionary of Munster women writers 1800-2000*. Cork: Cork University Press.
- Okpewho, I., 1992. *African oral literature: backgrounds, character, and continuity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ong, W.J., 1982. *Orality and literacy: the technologizing of the word*. London: Routledge.
- Parkes, P., 2004. 'Fosterage, Kinship, and Legend: When Milk Was Thicker than Blood?'. *Comparative Studies in Society and History*, 46 (3), 587-615.
- , 2006. 'Celtic Fosterage: Adoptive Kinship and Clientage in Northwest Europe'. *Comparative Studies in Society and History*, 48 (2), 359-395.
- Parry, M., 1929. 'The Distinctive Character of Enjambement in Homeric Verse'. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 60, 200-220.
- , 1930. 'Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making'. *Harvard Studies in Classical Philology*, 41, 73-147.
- Partridge, A., 1980-81. 'Wild Men and Wailing Women'. *Éigse*, 18 (1), 25-37.
- , 1983. *Caoineadh na dTrí Muire: téama na Páise i bhfilíocht bhéil na Gaeilge*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Petrie, G., 1855. *The Petrie collection of the ancient music of Ireland: arranged for the piano-forte*. Dublin: University Press.
- Petrie, G. agus Cooper, D., 2002. *The Petrie Collection of the ancient music of Ireland*. (Eagrán Nua). Cork: Cork University Press.
- Porter, G., 2010. 'Irish Laments and the Structure of Collective Emotion'. *VAKKI*, 37, 280-290.
- Power, T.P., 1993. *Land, politics, and society in eighteenth-century Tipperary*.

- Oxford: Clarendon Press.
- Puckle, B.S., 1990. *Funeral customs: their origin and development*. Detroit: Omnigraphics.
- Radner, J.N., 1989. “‘The Woman Who Went to Hell’”: Coded Values in Irish Folk Narrative’. *Midwestern Folklore*, 15 (2), Fall, 109-118.
- Rank, O., Raglan, F.R.S., agus Dundes, A., 1990. *In quest of the hero*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Revans, J., 1835. *Evils of the state of Ireland: their causes, and their remedy – a poor law*. London: J. Hatchard.
- Ridge, A., 2009. *Death customs in rural Ireland: traditional funerary rites in the Irish Midlands*. Galway: Arlen House.
- Riggs, P., Ó Conchúir, B., Ó Coileáin, S., agus Ó Tuama, S., 2000. *Saoi na hÉigse: aistí in Ómós do Sheán Ó Tuama*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Rosand, E., 1979. ‘The Descending Tetrachord: An Emblem of Lament’. *The Musical Quarterly*, 65 (3), 346-359.
- Ross, J., 1955. ‘The Sub-Literary Tradition in Scottish Gaelic Song-Poetry’. *Éigse*, 7 (4), 217-39; 8 (1), 1-17.
- , 1959. ‘Formulaic Composition in Gaelic Oral Literature’. *Modern Philology*, 57 (1), 1-12.
- Ryan, F.W., 1931. ‘A French Consul in Ireland, 1789-1792: “Two Note Books of the Baron Coquebert de Montbret”’. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 1 (1), 15-21.
- Ryan, S., 2002. ‘Popular religion in Gaelic Ireland, 1445-1645’. Department of History, National University of Ireland, Maynooth.
- Sachs, C. agus Kunst, J., 1962. *The wellsprings of music*. The Hague: M. Nijhoff.
- Seale, C., 2004. *Researching society and culture*. (An dara heagrán). London: Sage Publications.
- Segal, R.A., 2001. ‘In Defense of the Comparative Method’. *Numen*, 48 (3), 339-373.
- Seremetakis, C.-N., 1987. ‘Women and Death: Cultural Power and Ritual Process Inner Mani’. *Canadian Woman Studies*, 8 (2), 108-10.
- , 1991. *The last word: women, death, and divination in Inner Mani*. Chicago: University of Chicago Press.

- Shaw J.W., (eag.) 2000. *Brìgh an Òrain = A story in every song: the songs and tales of Lauchie MacLellan*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Shaw, M.F., 1977. *Folksongs and folklore of South Uist*. (An dara heagrán). Oxford: Oxford University Press.
- Sheehan, J., 1982. *Westmeath, as others saw it*. Moate: J. Sheehan.
- Shields, H., 1993. *Narrative singing in Ireland: lays, ballads, come-all-yes, and other songs*. Blackrock: Irish Academic Press.
- Sigerson, G.P., 1892. 'Sketches in Irish Biography. No. 22: Dr. W. K. Sullivan'. *The Irish Monthly*, 20 (226), 190-195.
- Skerrett, R.A.Q., 1963. 'Two Irish translations of the *Liber de passione Christi*'. *Celtica*, 6, 82-117.
- Sorescu-Marinković, A., 2005. 'The Vlach Funeral Laments – Tradition Revisited'. *Balkanica*, 35, 199-222.
- Spenser, E., 1809. *A view of the present state of Ireland*. (An dara heagrán). London: Hibernia Press.
- Stanley, A., 2007. *The lost world of Art Ó Laoghaire*: RTÉ Raidió 1, 14/2/2007 (Cloiste 14 Feabhra 2007).
- Stokes, M., 1894. 'Funeral Custom in the Baronies of Bargy and Forth, County Wexford'. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 4 (4), 380-385.
- Sullivan, W.K. – introduction to O'Curry, E., 1873. *On the manners and customs of the ancient Irish I*. London: Williams & Norgate.
- Sullivan, W.K. agus Wheeler, T.S., 1945. 'Life and Work of William K. Sullivan'. *Studies*, 34 (133), 21-36.
- Szirmai, P., 1967. 'A Csángó-Hungarian Lament'. *Ethnomusicology*, 11 (3), 310-325.
- Tait, C., 2002. *Death, burial, and commemoration in Ireland, 1550-1650*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thompson, H., 2006. *The current debate about the Irish literary canon: essays reassessing The Field Day anthology of Irish writing*. Lewiston, N.Y.: E. Mellen Press.
- Thomson, D.S., (eag.) 1994. 'The blood-drinking motif in Scottish Gaelic tradition'. I: Bielmeier R. agus Stempel R. (eag.) *Indogermanica et Caucasia*. Berlin: Walter de Gruyter, 415-424.

- Tolbert, E., 1990. 'Women Cry with Words: Symbolization of Affect in the Karelian Lament'. *Yearbook for Traditional Music*, 22, 80-105.
- Trumbull, H., Clay, 1893. *The Blood Covenant*. (An dara heagrán). Philadelphia: John D. Wattles.
- Twiss, R., 1776. *A tour in Ireland in 1775: with a view of the salmon-leap at Ballyshannon*. Dublin: Messrs. Sheppard, Corcoran etc.
- Tyers, P., 1992. *Malairt beatha*. Dún Chaoin: Inné.
- Ua Cadhla, S. agus Ní Bhuachalla, C., 1939. 'Caoine ar Dhiarmuid Mac Cárthaigh'. *Éigse*, 1 (3), 185-190.
- Ua Duinnín, P., 1902. *Danta Shéafraidh Uí Dhonnchadha an Ghleanna maille le beathaidh an fhilidh is foclóir*. Baile Átha Cliath: Conradh na Gaedhilge.
- Ua hAimhirgin, O., 1896. 'Caoineadh Airt Uí Laoghaire'. *Irisleabhar na Gaedhilge*, 7 (2), June, 17-24.
- Ua Laoghaire, P. agus Ua Domhnaill, P., 1915. *Mo sgéal féin*. Baile Átha Cliath: Brún & Ó Nualláin.
- uí Ógáin, R., 1998. 'Feartar mo Chluichí Caointe'. *Comhar*, 57 (8), August, 28-29.
- Valiulis, M.G., O'Dowd, M., agus MacCurtain, M., 1997. *Women & Irish history essays in honour of Margaret MacCurtain*. Dublin: Wolfhound Press.
- Vallancey, C., 1786. *Collectanea de rebus Hibernicis*. Ar fáil ag: <http://www.archive.org/details/collectaneadere09vallgoog> (Léite 18 Márta 2011).
- Vallely, F., 1999. *The companion to Irish traditional music*. Cork: Cork University Press.
- Van Gennep, A., 1960. *The rites of passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Hamel, A.G., 1933. *Compert Con Culainn, and other stories, Mediaeval and modern Irish series*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.
- Vansina, J., 1985. *Oral tradition as history*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Venbrux, E., 2007. 'Robert Hertz's seminal essay and mortuary rites in the Pacific region'. *Journal do la Société des Océanistes*, 124, 5-10.
- Walker, J.C., 1786. *Historical memoirs of the Irish bards*. Dublin: Luke White.

- Wall, T., 1962. 'Teige Mac Mahon and Peter O'Connell Seanchas and Scholar in Co. Clare'. *Béaloides*, 30, 89-104.
- Walsh, J., 1993. 'An Chaoiteoireacht agus an Chríostaíocht: Smacht na mBan caointe ar dheasghnátha an bháis'. *Comhar*, 52 (10), 26-30.
- Walsh, P., 1943. *Lámscríbhinní Gaeilge Choláste Phádraig, Má Nuad: clár*. Má Nuad: An Sagart.
- Watt, S., Morgan, E., agus Mustafa, S., 2000. *A century of Irish drama: widening the stage, Drama and performance studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Weinbaum, B., 2001. 'Lament Ritual Transformed into Literature: Positioning Women's Prayer as Cornerstone in Western Classical Literature'. *The Journal of American Folklore*, 114 (451), 20-39.
- Wilce, J.M., 2009. *Crying shame: metaculture, modernity, and the exaggerated death of lament*. Sussex: Wiley-Blackwell.
- Williams, J.E.C. agus Ní Mhuiríosa, M., 1979. *Traidisiún liteartha na nGael*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta.
- Williams, S. agus Ó Laoire, L., 2011. *Bright star of the west: Joe Heaney, Irish song-man*. New York: Oxford University Press.
- Williams, W.H.A., 2008. *Tourism, landscape, and the Irish character: British travel writers in pre-famine Ireland*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Windele, J. agus Coleman, J.M., 1973. *Windele's Cork : historical and descriptive notices of the city of Cork from its foundation to the middle of the 19th century*. Cork: Fercor Press.
- Witoszek, N. agus Sheeran, P., 1998. *Talking to the dead a study of Irish funerary traditions*. Amsterdam Atlanta: Rodopi.
- Wolf, R.K., 2001. 'Emotional Dimensions of Ritual Music among the Kotas, a South Indian Tribe'. *Ethnomusicology*, 45 (3), 379-422.
- Wong, D., 2006. 'Literature and the oral tradition'. I: Kelleher M. agus O'Leary P. (eag.) *The Cambridge history of Irish literature*, 1, New York: Cambridge University Press, 1, 633-676.
- Woods, C.J., 1992. 'Irish Travel Writings as Source Material'. *Irish Historical Studies*, 28 (110), 171-183.
- Wright, T., Hoare, R.C., agus Forester, T., 1905. *The historical works of*

- Giraldus Cambrensis: Containing the Topography of Ireland, and the History of the conquest of Ireland* (1913). London: George Bell & Sons.
- Young, A., 1780. *A tour in Ireland with general observations on the present state of that kingdom*. Ar fáil ag: <http://www.archive.org/details/arthuryoungstou00andegoog> (Léite 22 Meitheamh 2010).
- Zimmermann, G.D., 2001. *The Irish storyteller*. Dublin Four Courts Press.
- Zumthor, P., 1990. *Oral poetry: an introduction, Theory and history of literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.